

Sahibi / Owner

Değişim Yayınları

Editör / Editor

M. Kemal **Aydın** (Sakarya Üniversitesi)

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Mehmet Zeki **Ak** (Sakarya Üniversitesi), Cihan **Selek Öz** (Sakarya Üniversitesi), Kıvanç **Aydınlar** (Sakarya Üniversitesi)

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor

Filiz **Cicioğlu** (Sakarya Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Gencer **Özcan** (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Şaban **Kardaş** (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi), Şener **Aktürk** (Koç Üniversitesi), Nebi **Miş** (Sakarya Üniversitesi), İbrahim **Efe** (Lancaster University), Fatma Yurttaş **Özcan** (Sakarya Üniversitesi), John **McSweeney** (The University of Manchester), Suna Gülfer İhlamur **Öner** (Marmara Üniversitesi), Ünsal Ozan **Kahraman** (Sakarya Üniversitesi)

Yayın Koordinatörü / Managing Coordinator

Cihan Selek **Öz** (Sakarya Üniversitesi)

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Ahmet **İnsel** (Galatasaray Üniversitesi), Ahmet **Makal** (Ankara Üniversitesi), Ahmet T. **Kuru**, (San Diego State University), Arif **Bilgin** (Sakarya Üniversitesi), Aristotle **Kallis** (Lancaster University), Atilla **Arkan** (Sakarya Üniversitesi), Ayhan **Aytaç** (Trakya Üniversitesi), Aziz **Kutlar** (Sakarya Üniversitesi), Bedri **Gencer** (Yıldız Teknik Üniversitesi), Berdal **Aral** (Fatih Üniversitesi), Burhanettin **Duran** (İstanbul Şehir Üniversitesi), Bünyamin **Bezci** (Sakarya Üniversitesi), Ensar **Yılmaz** (Yıldız Teknik Üniversitesi), Erol **Taymaz** (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Feridun **Yılmaz** (Uludağ Üniversitesi), Fevzi **Bilgin** (St. Marys College of Maryland), Hakan **Poyraz** (Mimar Sinan Üniversitesi), Hamza **Al** (Sakarya Üniversitesi), İrfan **Haşlak** (Sakarya Üniversitesi), Jürgen **Bellers** (Universitaet Siegen), Kerim **Özdemir** (Balıkesir Üniversitesi), Köksal **Şahin** (Sakarya Üniversitesi), Markus **Porsche-Ludwig** (National Dong-Hwa University), Mehmet **Barca** (Yıldırı Beyazıt Üniversitesi), Mehmet **Duman** (Artvin Çoruh Üniversitesi), Michael **Dillon** (Lancaster University ve Şehir Üniversitesi), Muhittin **Ataman** (Abant İzzet Baysal Üniversitesi), Mustafa **Hatipler** (Trakya Üniversitesi), Nicholas **Onuf** (Florida International University), Osman **Karamustafa** (Rize Üniversitesi), Ömer **Çaha** (Fatih Üniversitesi), Özgür **Kayalica** (İstanbul Teknik Üniversitesi), Serkan **Bayraktaroğlu** (Süleyman Şah Üniversitesi), Sevda **Alankuş** (Kadir Has Üniversitesi), Şükrü **Özen** (Başkent Üniversitesi), Tim **Jacoby** (The University of Manchester), Tuncay **Kardaş** (Sakarya Üniversitesi), Turan **Yıldırım** (Marmara Üniversitesi), Ümit **Ekin** (Sakarya Üniversitesi), Veysel **Bozkurt** (Uludağ Üniversitesi), Zeki **Parlak** (Uluslararası Saraybosna Üniversitesi).

Akansel Yalçinkaya ▪ Bilim Felsefesinde Belirlenimcilik

Tartışmaları: Eleştirel Gerçekçi Bir Giriş [1-21]

SümeYra Alpaslan Danışman ▪ Örgütsel Dil ve Söylemin

Dönüşümüne Dair Bir İnceleme [22-34]

Onur Türkölmez ▪ Dindar Milliyetçiliği Kavramı ve Türkiye’de

Dindar Milliyetçiliği [35-56]

Köksal Şahin ▪ Federal Almanya’daki 22 Eylül 2013 Genel

Seçimlerinin Siyasi Sonuçlarına Yönelik Türkiye ve AB Eksenli
Bir Değerlendirme [57-85]

Nilhun Doğan ▪ Girişimciliğin Etik Boyutu [86-98]

Cihan Selek Öz ve **Enver Bulut** ▪ ‘Düzgün İş’ Bağlamında

Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma Koşullarının
Değerlendirilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması [99-121]

Çeviri ▪ **Mehmet Zeki Ak** ve **Ünsal Ozan Kahraman** [David A.

Lake] ▪ Britanya ve Amerikan Hegemonyasının Karşılaştırılması:
Gerileme Çağı Üzerine Bazı Dersler [122-138]

Yılda iki kez yayınlanan **Bilgi**, hakemli bir dergidir
Bilgi is a peer-reviewed journal, published bi-annually.

Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek şartıyla, iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

Taranan Endeksler / Indexed by

International Political Science Abstracts [**IPSA**] ▪ Worldwide Political Science Abstracts [**WPSA**] ▪ Index Islamicus: Academic Search Complete ▪ **EBSCO** ▪ Public Affairs Information Service [**PAIS**] ▪ Columbia International Affairs Online [**CIAO**] ▪ International Bibliography of Periodical Literature on the Humanities and Social Sciences [**IBZ**] ▪ International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature on the Humanities and Social Sciences [**IBR**] ▪ Pro Quest Political Science ▪ **ASOS** Index

Yazışma Adresi / Contact

1. Değişim Yayınları

Çatalçeşme Sokak 52 / 2 Cağaloğlu / İstanbul

Tel ▪ 90 (212) 514 29 71-72

Fax ▪ 90 (212) 514 42 31

2. Değişim Yayınları

PTT Sokak 15 (54040) Adapazarı

Tel ▪ 90 (264) 278 5639

Fax ▪ 90 (264) 278 5299

Abonelik Koşulları

Bilgi dergisine (yılda iki sayı) abone olmak için aşağıdaki banka hesabına 20 TL yatırılarak dekontun **(0212) 514 42 31**'e fakslanması gerekmektedir (Adınızı, adresinizi, posta kodunuzu lütfen belirtiniz). **Hesap Numarası:** İsmail Aydın, Türkiye İş Bankası Cağaloğlu Şubesi, 653395

Bilim Felsefesinde Belirlenimcilik Tartışmaları: Eleştirel Gerçekçi Bir Giriş

Akansel Yalçınkaya¹

Özet: Bilim tarihine bakıldığında, Eski Yunan'dan beri süregelen ikiliklerin var olduğu görülmektedir. Bu ikiliklerin en önemlilerinden biri belirlenimcilik-özgür irade ikiliğidir. Bilim felsefesi alanındaki diğer ikiliklerde olduğu gibi, belirlenim-özgür irade ikiliğine de çözüm getirilmeye ve uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Bhaskar çalışmalarıyla bilinirliği artan eleştirel gerçekçi bakış açısı ikiliği aşmada hâlihazırda en önemli girişimdir. Eleştirel gerçekçilik, sosyal bilimler alanında, pozitivistimin görgülcülüğünden ve Hume'cu nedenselliğinden kaçınırken; post-pozitivistimin ya da postmodernizmin göreliliğinden de uzak durarak gerçekçi bir bilim anlayışının imkânını savunmaktadır. Bu çalışmada, bu ikiliğe ilişkin bilim felsefesindeki duruşlar sergilenmeye ve ikiliği aşma çabası gösterenlerin fikirleri tartışılmaya çalışılmıştır. Son olarak, Bhaskar'ın eleştirel gerçekçiliğinin bu ikiliğe neden ve nasıl çözüm getirdiği ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilim Felsefesi, Belirlenimcilik, Özgür Seçim, Eleştirel Gerçekçilik

Giriş

Sosyal bilimlerdeki en önemli tartışma konularından biri birey ile toplum veya daha teknik bir ifadeyle yapı (belirlenim) ile eylem (özgür irade) arasındaki ilişkinin niteliğidir. Bu konuda bazı düşünürler yapının eylemden ve eylemi yapan aktörden önce geldiğini iddia ederken; bazıları ise sosyal dünyanın ne yaptığını bilen aktörlerden oluştuğunu belirtip, eylemin yapıdan öncelikli olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu iki görüş arasındaki tartışma aslında kökeni antik çağlara kadar uzanan nesnellik-öznellik ve belirlenimcilik - özgür irade gibi tartışmalara dayanmaktadır (Yıldırım, 1999: 25).

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Bölümü.

Özgür irade ve belirlenimcilik tartışması güncel felsefedeki belki de en önemli ve hacimli tartışma konularından birini oluşturmaktadır (Keat ve Urry, 2001: 226). Bu durum 20. yüzyılın sonu ve yeni bin yılın başlangıcında da değişmemiştir (Kane, 2011: 3). Searle de bu durumu onaylayarak benzer bir şekilde bu konuda fazlaca bir gelişme kaydedilemediğini belirterek; bununla ilgili kavramsal problemler mi olduğunu, ihmal edilen noktalar mı bulunduğunu ve neden bu şekilde sınırlı bir ilerleme kaydedildiğini sorgulamaktadır (Searle, 2001: 491). Bu sorulara ilaveten, Kane de modern dünyada, özgür irade ile ilgili temelde belirlenimci ve bağdaşık olmak üzere 2 soru bulunduğunu belirterek; belirlenimci sorunun “Belirlenimcilik doğru mudur?”, bağdaşık sorunun ise “Özgür irade belirlenimcilik ile bağdaşık mıdır” olduğunu ifade etmiştir (Kane, 2011: 6). Searle’a göre, ikiliklerin çıkış noktasını geleneksel kavram ve tanımlar oluşturmaktadır. Ussal - fiziksel, akıl - gövde, ruh -beden gibi kafa karıştıran, çelişki yaratan ve kullanım süresi dolmuş terimler bilimsel çözümleri zorlaştırmaktadır (Sargut, 2012: 8).

Belirlenimcilik, sosyal bilimlere içine çeken aktör - yapı ya da özgür seçim - toplumsal belirlenim ikilik² tartışmalarının temelini oluşturur. Genelde sosyal bilimlerde egemen duruşun yapı ve çevrenin belirlenimci etkisinden yana olduğu bilinmektedir. Sosyal bilimlerdeki aktör - yapı ikiliği belirlenime ilişkin tartışmalara dayanmaktadır (Sargut, 2012: 11). Belirlenim gerek doğadaki eğilimler, gerekse doğal bilimlerin bulgularıyla temellendirilmektedir. Belirlenim gücünü önemli ölçüde bilimci savlardan alır. İnsanların belirsizliğe ilişkin kaygı ve korkularını düzene destek vererek dengeler. Özgür seçim savı da özgürlük, değişme, yaratıcılık ve yenilikçilik benzeri olguların önünü açmaktadır (Sargut, 2002: 122).

Belirlenimcilik ve özgür irade ikiliğinde süre giden tartışmalar ve yukarıda da ifade edilen ve cevap aranmaya çalışılan sorular sosyal bilimlere be-

² İkilik (duality) ile ikicilik (dualism) arasındaki ayırım Giddens’a aittir. Giddens, ikiliği, iki unsurun birbirine karşılıklı olarak bağımlı olduğu durum olarak tanımlarken, ikiciliği birbirlerine zıt olan durumlar olarak ifade etmiştir (Giddens’tan aktaran Yıldırım, 1999: 35). Bu çalışmada da, belirlenimcilik-özgür irade tartışmasına Roy Bhaskar’ın eleştirel gerçekçi yaklaşımı bağlamında bir katkı sunulmaya çalışıldığından ve bu yaklaşıma göre aktör ile yapı arasında bir ilişki ya da Giddens’in ifadesiyle bir bağımlılık söz konusu bulunduğundan ikilik tabirinin kullanılması uygun görülmüştür.

lirli açmazlara götürmektedir. Bu ikilikler, sosyal bilimleri epistemolojik, ontolojik ve metodolojik açıdan uğraştıran ana sorunlardır (Burrell ve Morgan, 1979; Fay, 2005; Reed, 1997; Aslan, 2010: 92). Süre giden tartışmaları ve varolan ikilikleri aşmak sosyal bilim felsefesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu bu ikiliği gidermek ve herhangi bir unsuru ön plana çıkarmak yerine ikisi arasında dengeli bir birliktelik kurmanın daha yararlı olacağına ilişkin de çeşitli görüşler mevcuttur. Örneğin, Giddens'in yapılanma kuramı (Weaver ve Gioa'dan aktaran Aslan, 2010: 89), Berger ve Luckmann'ın toplumsal inşa yaklaşımı ve nihayetinde Roy Bhaskar'ın eleştirel gerçekçi felsefesi kapsamında geliştirdiği dönüşümsel sosyal eylem modeli gibi yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, var olan belirlenim - özgür seçim ikiliğini anlamak üzere Burrell ve Morgan'ın çalışması oldukça yararlıdır.

Burrell ve Morgan, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis* başlıklı çalışmalarında ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve bu çalışma açısından önemli olan insan doğasına ilişkin 4 temel varsayım ortaya koymuşlardır. İnsan doğasına ilişkin varsayıma göre, insan, karşılaştığı dışsal dünya durumlarına mekanistik hatta deterministik bir tarzda mı tepki / karşılık vermektedir? sorusu sorulmaktadır. Yani, insan ve deneyimleri dışsal çevrenin bir ürünü müdür ya da dışsal şartlarla mı koşullanmıştır? Yoksa insan daha yaratıcı bir rolle serbest iradesini kullanarak çevresini yaratan, kontrol eden midir? Buradan, insanın ya çevresi tarafından belirlendiği (belirlenimcilik) ya da iradi davranışlar (özgür irade) gösterdiği sonuçları çıkmaktadır. Yazarlar, birçok sosyal bilimcinin bu iki kutbun arasında bir yerde duruş sergilediğini ileri sürmektedir (Tekel, 2011: 3). İşte bu çalışmada, belirlenimcilik - özgür irade ikiliğini aşmak üzere eleştirel gerçekçi bir uzlaştırma denemesinde bulunulacaktır. Öncelikle, Burrell ve Morgan'ın çalışması temel alınarak buradan hareketle sosyal bilim felsefesindeki insan doğasına ilişkin temel yaklaşımlar eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Daha sonra, bize göre söz konusu ikiliği aşmaya en çok yaklaşan ve fakat bu konuda bazı problemleri bulunan Giddens'in yapılanma kuramı belirlenim - özgür irade ikiliğine getirdiği yenilikçi bakış ve sahip olduğu problemler bağlamında ele alınacaktır. Son olarak, sosyal bilimlerdeki başat ikiliklerden olan bu ikiliğe katkı vererek, ontolojik ve episte-

molojik açıdan önemli açılımlar sağlayan Roy Bhaskar'ın eleştirel gerçekçi yaklaşımı üzerinde durulacaktır.

Sosyal Bilimlerde Belirlenimcilik - Özgür İrade İkiliğine İlişkin Temel Yaklaşımlar Ne Söylüyor?

Sosyal bilimlerde belirlenimcilik - özgür irade ikiliğine ilişkin temel yaklaşımların ortaya konulması ve tartışılması açısından Burrell ve Morgan'ın çalışmasının kayda değer bir çaba ve çerçeve olduğu ve bu çalışmada da bu bakış açısından hareket edileceği daha önce belirtilmişti. Burrell ve Morgan, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis* başlıklı çalışmalarında örgütleri analiz etmek için farklı düşünsel ve sosyolojik bakış açılarını kullanarak bir çerçeve sunulabilir mi sorusundan hareketle genel bir çerçeve ortaya koymaktadırlar. Burrell ve Morgan, “tüm örgüt teorilerinin bir toplum teorisi ve bilim felsefesi üzerine temellendiği düşüncesinden hareketle”, ilk önce sosyal bilimlerdeki farklı yaklaşımları ontoloji, epistemoloji, insan doğası ve metodoloji açısından analize tabi tutmaktadırlar (Tekel, 2011: 2).

Yazarlara göre, “tüm sosyal bilimciler sosyal dünyanın doğası ve araştırma tarzına ilişkin, açık veya zımnî varsayımlar ile inceleme konularına yaklaşırlar”. Bunlardan birincisi, incelenecek olgunun özü ile ilgili (ontolojik) varsayımdır. Yani incelenecek olan gerçeklik bireyin dışında mı yoksa birey bilincinin bir ürünü müdür? Gerçekliğin objektif bir doğası mı vardır yoksa bireysel idrakin mi ürünüdür? Gerçeklik dışarıda verili / belirlenmiş olarak var mıdır yoksa bireyin aklının bir ürünü müdür? (Tekel, 2011: 3). Bu ontolojik soruna eşlik eden diğer bir varsayım ise epistemolojik doğa, diğer bir deyişle, bilginin temeli ile ilgilidir. Yani, birey dünyayı nasıl anlayabilmekte ve iletişim kurabilmektedir? Hangi bilgi biçimleri edinilebilir olmaktadır ve bu bilgiler doğru veya yanlış olarak nasıl sınıflandırılmaktadır? Doğru ve yanlış sınıflaması aslında epistemolojik bir duruşu gerektirmektedir. Bilgi, doğası gereği gerçek, somut, tanımlanabilir midir yoksa daha sübjektif, ruhsal, hatta doğaüstü ve her bir bireye göre farklılık mı göstermektedir? Buradan bilginin ya herkes için elde edilebilir nitelikte olduğu ya da kişisel deneyim ile elde edilebildiği sonucu ortaya çıkmaktadır (Tekel, 2011: 3).

Yazarların geliştirdiği çerçeve ve bakış açısı her ne kadar oldukça kullanışlı ve bazı noktaları anlaşılır kılsa da, pozitivist ve post-pozitivist kesim-

ler arasında keskin bir ayırım ve ayırışmaya giderek o güne değin var olan uzlaştırma denemelerine zarar verdikleri söylenebilir. Bununla birlikte, yazarlara getirilebilecek bir diğer eleştiri ise, temel aldıkları sosyal bilimlere doğa bilimleri gibi analize tabi tuttukları noktasında olabilir. Zira doğa bilimleri gibi siyah ile beyaz gibi keskin bir ayırım yapmanın oldukça zor olduğu sosyal bilimlere, gri alanları hesaba katmadan ya - ya da mantığıyla ayırttıkları çalışmalarında ve daha sonra kendilerine getirilen eleştirilerde de açıkça görülmektedir. Örneğin, Berger ve Luckmann (1967) ile Giddens (1984) çalışmaları ışığında “nesnellik-öznel” boyutu üzerinden paradigmlar inşa ederek belirli ayırışmalar yapmanın güvenilirliğini sorgulamışlardır (Willmott’tan aktaran Erdemir ve Koç, 2010: 35). Eleştirel bakışın devamında, Deetz (1996) ve Spoelstra (2007) yer almaktadır. Deetz (1996), Burrell ve Morgan’ı geliştirdikleri çerçevede kendilerine ayrı ve güvenli bir nokta elde edebilmek için, eleştirel bakıştan kaçınarak baskın bir işlevselci bakışla bir yaklaşım sergilediklerini belirtmektedir, ki bu eleştirinin, eleştirel bakış yoksunluğu kısmına, bilimsel gerçekçi vurgusu yaparak Sargut (2012) da katılmaktadır. Spoelstra (2007) ise, benzer şekilde Kuhn’un (2008) karşılaştırılmazlık veya eş ölçülemezlik³ kavramına atıfta bulunarak insan doğasına ilişkin belirlenimci bir felsefi bakış ile özgür iradeci felsefi bakışın karşılaştırılmasının biraz kolaycılığa kaçma girişimi olduğunu ifade etmektedir.

Burrell ve Morgan’ın çalışmasının bu denli etki ederek atıf⁴ almasının yanında eleştirilere maruz kalmasının nedeni yine kendi çalışmalarında gizlidir. Burrell ve Morgan, epistemolojik ve ontolojik sorunların tüm bilimlere ilgilendirdiğini ve fakat insan doğası probleminin sosyal bilimlerle özel bir bağlantısı olduğunu ve bu sebeple bununla ilgili kabullere dayanmak zorunda olduğunu belirtmektedirler. Çünkü yazarlar sosyal bilimlerde insanın, araştırmalarının hem öznesi hem de nesnesi olduğunu vurgulamaktadırlar (Burrell ve Morgan, 1979:2; Çiftçi, 2003: 7).

Burrell ve Morgan’ın çalışmasına getirilen eleştiriler ve yazarların buna

³ Eş ölçülemezlik, iki paradigma ya da teorinin birbiriyle kıyaslanmasının veya hangisinin doğru olduğunun belirlenebilmesinin bir yolunun olmaması anlamına gelmektedir (Kuhn, 2008).

⁴ Google Scholar’a göre Burrell ve Morgan’ın çalışmasına bugüne değin (14.02.2013) toplam 6929 kez atıf yapılmıştır.

üstü kapalı bir şekilde vermiş olduğu cevap ancak belirlenimcilik - özgür irade kavramlarının ortaya konulup daha iyi anlaşılması ile ortaya çıkabilecektir. Eski Yunan'dan beri bilim insanlarını meşgul eden bu iki olgu daha önce birçok araştırmacı tarafından kavramsallaştırılmıştır (Kane, 2011: 3). Bu çalışmalardan birinde, Loewer (2008) belirlenimciliği evreni düzenleyen temel doğal yasalara ilişkin sabit ve istikrarlı bir metafizik girişim ya da iddia şeklinde tanımlamıştır. Belirlenimciliğin, kökeninde mantıksal gerekircilik olduğunu belirten yazar; kavramın geleceğe ilişkin bir epistemolojik yükü olduğundan dolayı insanlar tarafından tahmin edilebilirlik ile ilişkilendirildiğini ve belirlenimciliğin doğruluğu savının insanlığı ürküttüğünü belirtmiştir (Loewer, 2008: 327-331). Reed (2003) ise, belirlenimciliğin sosyal aktörlerin eylemlerinin tahmin edilebilirliği, hesaplanabilirliği ve etkilenebilirliği ile ilgili bir durum olduğunu; belirlenimci yapılarda yapının aktörün eylemlerini ve programlarını dikte ettiğini ve onun üzerinde kontrolde bulunabildiğini ifade etmektedir (Reed, 2003: 294).

Lane (2001a) çalışmasında insan doğası kavramından yola çıkarak, biraz da özgür iradeci bir bakışa bir nebze olsun savrulularak, insan doğasına ilişkin belirlenimci bir felsefenin kabulünün biraz zor olduğunu; iradeci yaklaşımın insanlığa yaratıcılığı ve değişimi getirebileceğini belirtmektedir (Lane, 2001a: 102). Bu noktada, yazarın insan eyleyenliği konusunda objektif bir bakış açısı sunmadığını ve insan eyleyenliğine (biraz) romantik bir şekilde yaklaştığını söylersek abartmış olmayız. Benzer şekilde Hollis (1994), doğadaki nedenselliğe yaslanarak belirlenimciliği her olay ya da durumun belirli bir nedeni olduğu şeklinde tanımlamıştır (Hollis, 1994: 12-13). Bu tanımlamada da, Lane'in (2001a) tanımlamasına benzer şekilde, aşırı (Humecu) nedenselliğe vurgu ya da savrulma olarak ifade edebileceğimiz bir problem bulunmaktadır.

Kane (2011) ise, belirlenimciliği ve özgür irade kavramlarının kişisel (kişiden veya kendimizden hareketle) ve objektif bakış açılarından tanımlanması gerektiğini belirtmektedir. Buna göre, kişisel bakış açısından aktörler yapıyı belirleyen özgür iradeye sahip eyleyenler iken; objektif bakış açısından aktörler yine seçimlerini yaparlar fakat başkaları tarafından belirlenen şartlar altında ya da alternatifler arasından yaparlar (Kane, 2011: 4-5). Bizce, buraya kadar verilen tanımlamalar içinde, belirlenimcilik-özgür ira-

de tartışmasında yapı ile aktör arasındaki dengeyi en fazla muhafaza eden tanım Kane'in (2011) tanımıdır. Bu noktada, son olarak özgür irade kavramına bakmak gerekmektedir. Benzer dengeyi koruyan özgür iradeye ilişkin bir tanımlamada Arseculeratne (2009), özgür irade kavramını zihinle ilişkili şekilde tanımlayarak; özgür iradenin aktörün uygun seçenekler arasından seçim yapmasına ilişkin zihinsel bir durum olduğunu belirtmiştir (Arseculeratne, 2009: 1). Kane (2002) bir başka çalışmasında, özgürlük kavramından yola çıkarak, modern dünyada özgürlüğün en önemli olgu olduğunu, bunun sebebinin ise, insanların kendilerini özgür hissettiklerinde arzularına ilişkin fırsat ve kapasitelerin kendilerine bağlı olduğunu düşündüklerini ifade etmektedir (Kane, 2002: 2).

Sosyal bilim felsefesi tarihindeki belirlenim-özgür irade tartışmasının kökenlerinin eski Yunan'a götürülebileceği daha önce belirtilmişti. Bu noktada, söz konusu bu tartışmada klasik fizik ve daha sonraki çalışmalarda ortaya konan kuantum fiziğindeki gelişmeler belirlenim - özgür irade ikiliğine ilişkin önemli çıkarımlarda bulunmamıza yardımcı olabilir. Tartışmaya fizikçi bakış açısıyla baktığımızda, evren hakkında bütüncül ve belirlenimci bir görüşün ilk kez Newton fiziği ile benimsendiği görülmektedir. Newton yasalarının evreni tarif etmedeki başarısından etkilenen Laplace, sistemli bir şekilde bilimsel determinizmi ilk dile getiren kişilerden biridir. Laplace'a göre, evrenin bütün parçacıklarının belli bir andaki konum ve hızlarına dair bütün ayrıntıları bilen üstün bir zekâ (Laplace'ın cini - Laplace's demon), evrenin geçmişine ve geleceğine dair bütün her şeyi bilebilir (Laplace, 2009: 250; Taslaman, 2011: 2). Evreni, kendi dışından müdahale almayan bir alan olarak kabul eden natüralizm ile madde dışında hiçbir cevher bulunmadığını savunan materyalizm ve bu noktada devreye giren Laplace'ın belirlenimciliği bir araya geldiğinde; insanoğlunun geleceğinin, dünyanın olduğu büyük patlamadan beri bilindiği ya da belirlendiği söylenebilir. Fakat bu görüşün bizi kaderciliğe ya da belirlenimci bakış açısıyla söylersek kaderci ya da teolojik bir belirlenimciliğe götürebileceği gibi tehlikeli noktaları bulunmaktadır (Kane, 2002: 5).

Laplace belirlenimciliği mutlak doğru olarak kabul ederken, Newton mekaniğine yaslanmıştır. Fakat yaşanan gelişmeler sonucu Newton mekaniği kuantum mekaniği tarafından sarsılmış ve belirlenimciliğe ilişkin soru-

lar ve sorunlar tekrar gündeme gelmiştir (Loewer, 2008: 331). Bu noktada, kuantum mekaniğindeki Heisenberg'in belirsizlik ilkesi belirlenim - özgür irade tartışmasına önemli çıkarımlar sağladığından üzerinde durulmayı hak etmektedir. Heisenberg'in belirsizlik ilkesi atom-altı bir parçacığın yerini ne kadar iyi hesaplırsak, hızının o kadar belirsizleşeceğini; hızını ne kadar iyi hesaplırsak, konumunun o kadar belirsizleşeceğini söylemektedir (Sargut, 2010: 48). Atom-altı dünyadaki bu belirsizliklerin, gerçek dünyadaki var olan ontolojik bir belirsizliğe mi, yoksa bizim epistemolojik durumumuzdan kaynaklanan bir belirsizliğe mi karşı geldiği konusunda en ünlü fizikçiler dahi kendi aralarında itilafa düşerek, belirsizliğe ilişkin cehaletimizden kaynaklanan belirsizlik, deneysel ve kavramsal sınırlılıklarımızdan dolayı belirsizlik ve objektif indeterminizm olarak belirsizlik olmak üzere 3 gruba ayrılmışlardır (Taslaman, 2011: 9-10). Burada belirlenim - özgür irade tartışması açısından duruşu ve söyledikleri ile tartışma açısından Karl Popper'in orijinal bir pozisyonda olduğu söylenebilir. Zira Popper'in, fizikte indeterminizme en büyük desteği veren Heisenberg'in belirsizlik ilkesine karşı çıkmış olduğu, bununla birlikte kuantum kuramından bağımsız olarak insan özgürlüğüne tehdit olarak gördüğü Laplace'ın katı belirlenimciliğine karşı indeterminizmi ya da özgür iradeyi savunduğu söylenebilir (Taslaman, 2011: 10).

Sargut (2010), Popper'in bilimsel belirlenimciliği anlayabilmek için yaklaşımın temel varsayımlarının ele alınması gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Buna göre, dinsel belirlenimcilik tanrı ile özdeşleşirken, bilimsel belirlenimciliğin başvuru noktası doğadır (Sargut, 2010: 47-48). Bu noktada, Popper, bilimsel belirlenimcilik ile dinsel (ya da kaderci) belirlenimciliğin ayrıştırılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu noktada, Popper'in insan özgürlüğüne tehdit olarak gördüğü Laplace'ın katı belirlenimciliğine karşı indeterminizmi ya da özgür iradeyi neden savunduğu açıklığa kavuşmaktadır. Zira Sargut'un (2010: 48) aktardığına göre, Popper doğa bilimlerinden ve verilerden yola çıkarak gelecekteki tek bir olayın bile kestirilememesi durumunda, bilimsel belirlenimciliğin yadsınması gerektiğini belirtmektedir. Her ne kadar Popper'in kavramsallaştırmaları, fizikteki gelişmeler, kuantum mekaniği ve belirsizlik ilkesi bir kenarda duruyor olsa da, belirlenimci kanat kişinin seçimlerini bile belirleyen "makro belirleyiciler egemenliklerini sürdürüyor" şeklinde ifade edilebilecek bir belirlenimin hala

mevcut olduğunda ısrar etmektedir (Sargut, 2010: 48). Bu ısrarlı karşı ko-yuşlardan en güçlüsü belki de Searle (1994)'den gelmektedir. Searle, Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin yorumunun kişinin felsefi bakışına bağlı olduğunu söyleyerek, atom altı parçacıklarda nesnel anlamda bir anti de-terminizm olsa bile bunun atom üstü dünyada da olması gerekemeyebileceğini belirterek; Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin belirlenimciliği çürütecek güçte olmadığını vurgulamaktadır (Searle, 1994: 766).

Belirlenim - özgür irade ikiliğinin okunabileceği bir diğer alan Skinner'ın adıyla anılan davranışçılık ve bu yaklaşımın özgür iradeye ilişkin varsayımlarıdır (Skinner, 2002a). Skinner, belirlenim - özgür irade ikiliğinde toplumsal koşullara vurgu yapan kuramcılar arasında yer alırken; çevremizin koşullandırıcı etkisine dikkat çekmiştir (Skinner, 2002b). Skinner'ın psikolojik ve sosyal belirlenimciliğe ilişkin insanın her düşüncesinin genetik mirası ve dışsal çevresi tarafından belirlendiğine ilişkin bir iddiası bulunmaktadır (Skinner, 2002a). Onun vurgusu, Burrell ve Morgan'ın çerçevesinde insan bağımsızlığı ya da insan doğasına ilişkin genişliği temsil eden bir skalaya karşılık gelmektedir. Belirlenimcilik sıfır noktasında yer alırken, skalanın diğer yanında özgür irade yer almaktadır (Lane, 2001a: 112).

Belirlenim - özgür irade ikiliğine Skinnerci bakış açısı beraberinde karar alırken oluşan nörolojik ya da sinirsel gelişmeleri inceleme gereğini getirmektedir. Bu konuda, Benjamin Libet'in etkileyici sonuçlar içeren yayınları eylemin özgür iradesi bağlamındaki soruları tekrar gündeme getirmiştir. Libet (2011), karar alma konusundaki özgür iradeyi ortaya koymak için merkezi sinir sistemini incelemiş ve kişinin eyleminin o eyleme ilişkin kararından önce gerçekleştiğini bulgulamıştır (Libet, 2011). Fakat Libet'in (2011) çalışmasının bulgularının, kullandığı yöntem ve elde ettiği sonuçlar nedeniyle şimdilik savunulamayacağını belirtenler de vardır (Robinson, 2012: 395). Searle (2001) de, özgür irade probleminin aslında nörolojik bir problem olup olmadığı sorusunun oldukça önemli olduğunu belirterek; Robinson (2012)'u destekler şekilde, kişinin özgür iradesi olduğu varsayımında bulunmak için özgür iradeyi kanıtlayacak insan beynine ilişkin bir nörolojik gerçekliğe sahip olmamız gerektiğini ifade etmektedir (Searle, 2001: 503).

Son olarak, belirlenimcilik - özgür irade ikiliğine ilişkin postmodern ve sosyal inşacı yaklaşımlardan bahsetmekte fayda vardır. Belirlenimcilik-

özgür irade probleminde postmodern bakış açısı özgür iradeden yana tavır koymaktadır (Slife ve Fisher, 2000). Postmodernlere göre, insandan bağımsız bir gerçeklik bulunmadığı için insanlar içinde buldukları toplumu etkileyebilecek kapasitededir (Cooper ve Burrell, 1988). Reed (1997) ise, belirlenimcilik - özgür iradeye ilişkin postmodern yaklaşımda tutarsız ve etkileşimin ihmal edildiği bir aktör - yapı kavramsallaştırması bulunduğunu belirtmekte; bazı kavramsallaştırmalarda yapının diğer bazılarında ise aktörün ihmal edildiğini ifade etmektedir (Reed, 1997: 27-28). Diğer yandan, postmodern yaklaşımın aktör - yapı ikiliğine getirdiği bakışın neden sorunlu olduğuna ilişkin cevap gerçekçi bakış açısına sahip Ackroyd ve Fletwood'dan (2000) gelmektedir. Buna göre, yazarlar yapıların postmodernlerin düşündükleri gibi aktörlere bağımlı olduğunu ve fakat postmodernlerin söyledikleri gibi tamamen aktör tarafından da belirlenmediklerini vurgulamaktadırlar (Ackroyd ve Fletwood, 2000: 12). Berger ve Luckmann (1967) tarafından geliştirilen sosyal inşacı yaklaşım ise Lane (2001b: 295) tarafından ikiliği çözmeye yönelik bütünlleştirici bir yenilikçi çalışma olarak değerlendirilmiştir. Yazar, bu yaklaşımın sosyal yapının devam eden insan eylemi tarafından oluşturulduğunu ifade ederek; Berger ve Luckmann (1967)'in bu faaliyeti bir döngü şeklinde ele aldıklarını belirtmiştir (Lane, 2001b: 295).

İkiliği Aşmaya Yaklaşmak: Giddens'in Yapılanma Kuramı

Belirlenimcilik - özgür irade ikiliğini aşma yolunda son yıllarda bazı düşünürler önemli çabalar göstermektedir. Giddens ve daha sonra ayrıntılı şekilde analiz edeceğimiz Roy Bhaskar bu konuda ilk akla gelen isimlerdendir. Bu bölümde, Giddens'in yapılanma kuramının sosyal bilimlerde aktör-yapı ikiliğine getirdiği yeni soluk ve bu soluğun kesildiği noktalara ilişkin bazı gözlemler ortaya konulacaktır.

Giddens'in yapı - aktör ikiliğini çözmeye yönelik olarak geliştirmiş olduğu kuram yapılanma kuramıdır. Giddens kişi ve toplum yapısının birbirinden ayrılmaz niteliğine yapıların ikiliği (duality of structures) ya da artık sosyal bilimlerde vazgeçilmez kavramlardan biri haline gelmiş olan yapılanma (structuration) adını vermektedir (Yalvaç, 2010: 15). Giddens, yapısalılık ve bireyselciliğin dogmatizmine karşı çıkmış ve onun yerine yapılanma teorisini önermiştir. Bu düşünce, toplumsal yapılar içinde bireylerin

kendini ifade edecek ve zamanla bu yapıları daha iyileriyle değiştirebilecek güce ve özgürlüğe sahip olduğunu anlatmaktadır. Ona göre, ne toplum ne de birey tam güçlü konumdadır. Onlar daha ziyade paranın iki yüzü gibidirler. Toplumsal yapılar bir yandan insan eylemi tarafından yaratılırken, öte yandan insan davranışını ve toplumsal hayatı tanımlar ve belirler. Bu yüzden Giddens'in toplumsal yapıların hem insani faillikten meydana geldiğini hem de onu yarattığını anlatan 'yapının ikiliği' fikrini savunur. Yapı ve faillik Giddens'in teorisinin merkezi unsurudur (Uca, 2010: 44). Giddens yapısalcılıkta eylem ve aktör olmadığını, bunların yerine ihtiyaçlar ve rol beklentileriyle harekete geçen davranışlar olduğunu belirterek, bu durumu sahnede önceden yazılmış metne göre rol oynayan aktörlerin durumuna benzetmektedir (Giddens'tan aktaran Yıldırım, 1999: 29).

Giddens'a göre sosyal bilim hem bireylerin anlamlı eylemlerini hem de bu eylemlerin gerçekleştiği sosyal ortamların yapısal özelliklerini incelemelidir. Yapı hem eylem tarafından yeniden üretilir hem de eylemi kendisi meydana getirir. "Sosyal yapılar insan eylemi tarafından oluşturulurlar ama aynı zamanda bu oluşumun ortamını da meydana getirirler" (Giddens'tan aktaran Yıldırım, 1999: 31). Yapıyı, eylemin var ettiğini savunmak eylemden önce yapı olmadığını kabul etmeyi gerektirir. Ancak eylemden önceki süreçte bir yapı içerisinde eylem gerçekleştirilir. İnsanlar toplumu yaratmazlar toplum insanlardan öncede vardır. Yapıda hiçbir zaman kendiliğinden var olmaz, yapı eyleyenin, eylemi tarafından yaratılır. Eyleyen ile yapı arasında karşılıklı bir ilişki süreci bulunmaktadır. Eylem, hem yapının aracı, hem de yapının sonucudur (Uca, 2010: 45; Whittington, 1992).

Giddes'in ortaya koymuş olduğu yapılanma kuramının birçok farklı yönünün olduğu belirtilmektedir. İlk olarak, Giddens'in kuramındaki aktör ve yapının bir paranın iki yüzü gibi aynı gerçekliğin farklı tarafları olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte ve daha ilginç bir değerlendirme ise, aktör ve yapı kavramlarının ontolojisine yöneliktir. Buna göre, yapı denen kavram aktörün zihninde ya da davranışında kendine yer bulan (ya da ortaya çıkan) sanal bir varlık iken; yapıların gerçekte var olan maddi varlıklar olmadığı, onların bilgili aktörlerin eylemleri sırasında oluşan zihindeki izler olduğu belirtilmiştir (Giddens, 1987: 21). Bununla birlikte, Giddens'in kuramını geliştirirken, 2 tür orijinal kavramsallaştırma gerçekleştirdiği belir-

tilmektedir. Bunlardan ilki, kişisel (personel) ve aktör kavramlarını birleştirerek kurguladığı ve bilgi sahibi aktör anlamında kullandığı kişisel aktör kavramı iken; ikincisi aktör ve etkili kavramlarını kullanarak kurguladığı ve eylemlerin nedenleri hakkında fikir sahibi olan anlamında kullandığı etkili aktör kavramıdır (Varela, 2009: 10). Yapılanma kuramında, insan eyleyenliği ve sosyal yapı dönüşlü bir şekilde oluşmaktadır. Bu oluşumda, sosyal sistemlerin yapısal özellikleri aktörlerin eylemlerinin hem ortamı hem de çıktısıdır. Sosyal aktörlerin günlük faaliyetleri geniş sosyal sistemin unsurlarını tekrar tekrar üretmektedir. İşte ikicil doğa olarak adlandırılan bu olgu yapılanma kuramının merkezidir (Lane, 2001b: 297).

Belirlenim - özgür seçim ikiliğinde Giddens'in kuramının neden tam anlamıyla çözüm getiremediğini anlayabilmek için Giddens'a getirilen eleştirilere göz atmakta fayda vardır. Kuram ilk çıkış noktasından itibaren ana neden özgür iradeye fazla yaslanılması olmakla birlikte farklı sebeplerle farklı kesimler tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştiriler içinde daha gerçekçi bir bakış sunan Archer ve Bhaskar'ın eleştirileri dikkat çekicidir. Giddens'a getirilmiş olan eleştirilerin odak noktasını insan eyleyenliğine fazlaca yaslanarak özgür iradeci bakışa savrulduğu noktası oluşturmaktadır. Perez (2008), bu eğilimin temelde 3 probleme neden olduğunu belirterek; bu problemleri (a) Giddens'ın aktörün eyleyenliğini ve bilgilenbilirliğini fazlaca abarttığını, (b) aktör dışındaki çevresel sınırlılıkları görmezden geldiğini ve (c) yapıyı sanal bir varlık olarak kavramsallaştırdığı olarak belirtmektedir (Perez, 2008: 3).

Yukarıda sıralanan eleştirileri 2 ana grupta toplayabiliriz. İlk iki eleştiri aktörün fazlaca ön planda olması şeklinde adlandırılabilirken; üçüncü eleştiriye yapının ihmali diyebiliriz. Nitekim Bhaskar (1989: 91) da, eyleyenliği ve bilgilenbilirliği fazlaca abartılmış olan aktör varsayımının Giddens'ın kavram bağımlı tezinden tamamen bir cayma olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, Giddens'a getirilebilecek en önemli eleştirilerden biri, aktör-yapı ayırımının tam olarak bulanık kalmış olması ya da yapıların da yeri geldiğinde birer aktör olup olmadıkları sorusunun cevapsız kalmış olmasıdır (Reed, 1997: 33).

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Giddens'ın kuramına en önemli eleştiriler Archer'dan gelmektedir. Archer ilk olarak, aktör-yapı kavramsallaştı-

rilması ile ilgili bir inceleme problemi olduğunu belirtmektedir. Buna göre, aktör ve yapı aynı anda oluştuklarından bu ikisi arasında bir ayırım yapılamamaktadır. Bu, yapı ve aktörün ayrılamaz olduğu ve aralarında bir otonom alanın olmadığı anlamına gelmektedir. Böyle olunca yapı ve aktör arasındaki etkileşim incelenemez hale gelmektedir (Archer'dan aktaran Yıldırım, 1999: 40; Whittington, 1992: 697). O, devamında, bu birbirinden ayrılmazlığı eleştirerek, Giddens'in ağırlık verdiği aktörün özgürlüğü için bir derecelendirme yapması ve aktörün dışsal sınırlılıkları ortaya koyması durumunda kuramının daha sağlam yere basabileceğinden bahsetmektedir (Perez, 2008: 4). Archer, bu sayede, aktörün özgür irade durumlarındaki şartları ve hangi yapısal sınırlılıklarda eylemde bulunduğu daha iyi anlaşılabilirliğini belirtmektedir (Reed, 2003: 291). Archer (1982) son olarak, Giddens'in kuramı ile ilgili eleştirilerini 3 başlık altında toplayarak; ilk olarak toplumda aktif ve eyleyen bir aktör tanımlamasının sorunlu olduğunu, daha önce de vurgulandığı üzere aktör bilgilenebilirliğine fazlaca kapıldığını ve nihayetinde aktör-yapı ilişkisinde zaman boyutunun ihmal edildiğini belirtmiştir (Archer, 1982: 456-457).

Belirlenim - Özgür İrade İkiliğini Aşmak:

Roy Bhaskar'ın Eleştirel Gerçekçiliği

Belirlenim-özgür irade ikiliğinde gerçekçi bakışın bu probleme ilişkin buraya kadar sıralanan yaklaşımlara göre bir adım önde olduğu söylenebilir (Varela, 2009:3). Zira Reed (1997: 29) gerçekçi yaklaşımın soruna bakışta ontolojik ve analitik açıdan iyi bir alternatif olduğunu ve problemin önündeki bazı taşları yerinden oynatarak entelektüel ve etik açıdan bize bazı kapılar aralayabileceğini belirtmektedir (Reed, 2003: 306). Gerçekçiliğe göre, bilimsel teorilerin önde gelen amacı, gözlenebilen olayların ve bunlar arasında var olan düzenli ilişkilerin nedensel açıklamasını yapmamızı mümkün kılmaktır. Ayrıca, bu açıklamalar nedensel süreçlerde bulunan altta yatan yapı ve mekanizmalara işaret etmelidir. Teoriler bu yapıları ve mekanizmaları betimlemekle görevlidir (Keat ve Urry, 2001: 58).

Roy Bhaskar'ın *The Possibility of Naturalism* adlı kitabı, eleştirel gerçekçilik akımının sosyal bilimler alanındaki temel kurucu metni olmuştur. Temel amacının, “özde realist bir bilim görüşüne dayanan, asgari standart-

ları sağlamış ve anti-pozitivist bir natüralizmi” savunmak olduğunu söyleyen Bhaskar, “Toplumlar, bizim için bilgi nesnesi olmalarını mümkün kılan ne tür özelliklere sahiptirler?” sorusunu sorarak, kendi eleştirel natüralizm anlayışını sosyal bilimlere uygulamayı ve buradan bütünlüklü bir bilim nosyonuna ulaşmayı amaçlamaktadır (Öğütle, 2010: 1).

Eleştirel gerçekçiliğe göre hem sosyal bilimlerin hem de doğa bilimlerinin amacı pozitivist felsefede olduğu gibi öngörme ve kontrol değil, olay ve davranışların neden ortaya çıktığının açıklanmasıdır (Manicas, 2006: 1). Eleştirel gerçekçiliğin en temel varsayımlarından bizden ve bizim varoluşumuzdan bağımsız, bir gerçeklik olduğu ve bilimin amacının bu gerçekliği ortaya çıkarmak olduğudur. Bu bakımdan eleştirel gerçekçilik ontolojik olarak hem pozitivistimin hem de post-pozitivistimin yaklaşımlarından farklılaşmaktadır. Bhaskar, gerçekliği geçişli ve geçişsiz olarak ikiye ayırarak, ontolojisini temellendirmektedir. Buna göre, Bhaskar “geçişsiz nesnelere” kavramıyla bizden bağımsız gerçek dünyada biz olmasak da varolacak olan gerçek nesnelere ve aralarındaki ilişkilerden bahseder ve gerçekçiliğin geçişsiz nesnelere’i kabul ettiğini belirtir. “Geçişli nesnelere” ise günümüz bilimi tarafından bilginin unsurları içinde biçim verilen yapay nesnelere dir. Bunlar belirli bir bilimsel okul ya da çalışan için öncel olarak varolan yerleşik olgu ve teorileri, paradigma ve modelleri, yöntem ve soruşturma tekniklerini içermektedir (Alayoğlu, 1997). Gerçeğin temeli olarak insan unsuruna öncelik verilmesi nedeniyle Bhaskar hem pozitivistimi hem de post-pozitivistimi insan temelli görüşler olarak niteler ve eleştirel gerçekçiliğin insanın dışında var olan gerçekçiliğinden ayırmaktadır (Bhaskar’dan aktaran Yalvaç, 2010: 6).

Bhaskar’a göre bilim felsefesi, kurgulanmış ikiliklerin hâkimiyeti altındadır (Türk, 2012: 199). Bhaskar, *The Possibility of Naturalism* adlı eserinde modern bilime egemen olan ikilikleri ve bölünmeleri eleştirmektedir. Bhaskar’a göre batı felsefesi Aristo ve Eflatun’dan beri keskin kutuplaşmalar ve ikilikler üzerine kurulmuştur. Bugün çağdaş bilim düşüncesinin tamamında görülen ikilikler belirlenim-özgür irade, pozitivistim - hermenötik, toplumculuk - bireycilik, yapı - aktör, zihin - beden arasındaki ikiliklerdir. Bhaskar’ın geliştirdiği eleştirel gerçekçilik felsefesi kutuplaşmaları oluşturan ikilikler arasından yeni bir yol bularak aşmayı amaçlamaktadır. İkiliğin olduğu her yerde eleştirel gerçekçilik üçüncü bir pozisyona ulaşmayı hedeflemek-

tedir. Bu üçüncü pozisyonda keskin kutupların ve zıtlıkların arası bulunmaya ve uç görüşler bir kapta eritilme çalışılmaktadır (Sunar, 2007: 92-93).

Bhaskar, ikilik mantığını benimseyen yaklaşımların sosyal yapıyı, “ya - ya da” mantığıyla, tek taraflı aldıklarını belirtmiştir. Buna göre, yapıya ve onun aktörler üzerindeki belirleyiciliğine odaklanan çalışmalar, yapıları maddesel ve aktörlere dışsal olarak gördüklerini; onların yapıların, sosyal olguların incelenmesinde açıklanmaları gerektiğini düşündüklerini, öznenin nedenselliğini ve gücünü yadsıdıklarını ifade etmektedir. Öte yandan, aktöre önem verenler de yapıları yalnızca düşünsel olarak ele almaktadırlar. Bu yönde yapıların, varlığını / dışsallığını yadsıyarak, yalnızca aktörlerin öznel anlamlandırmalarının sosyal olguların incelenmesinde yeterli olduğunun üzerinde durmaktadırlar (Bhaskar’dan aktaran Aslan, 2010: 92-93). Bhaskar ise, yaptığı kavramsallaştırma ve ortaya koymuş olduğu model ile bunun böyle olmadığını; yapı ve aktörlerin her ikisi de gerçek olan ayrı fakat birbirlerine karşılıklı bağımlı ve etkileşim içinde olduklarını belirtmektedir (Benton ve Craib, 2008: 169; Lewis, 2000: 250). Bhaskar’ın eleştirel gerçekçiliği, insan eylemi ile sosyal yapı arasında ontolojik ve epistemolojik bir ayrım yapmasını zorunlu kılmaktadır (Reed, 1997: 30). Bununla birlikte, eleştirel gerçekçilik, sosyal yapıları amaçlı insan eyleyenliğinin olmazsa olmaz bir şartı olarak görmektedirler. Onlara göre, aktörlerin konuşmak, araba sürmek, para bozdurmak ve ders vermek gibi faaliyetleri gerçekleştirirken dil, otoyollar, bankacılık sistemi ve öğretmen - öğrenci ilişkileri gibi yapılara ihtiyaçları vardır. Yani, sosyal yapılar amaçlı insan eylemlerine olanak sağlamaktadır (Lewis, 2000: 251).

Bhaskar, sosyal bilimlere açmaza sokan belirlenim - özgür irade ikiliğini aşmak için aktör - yapı üzerine kurulu bir model geliştirmiştir. Bu model *Dönüşümcü Sosyal Eylem Modelidir - Transformational Model of Social Activity* (Bhaskar, 1998; Bhaskar, 1986; Pratten, 1993: 113). Bhaskar’a göre her türlü toplumsal eylem önceden var olan sosyal biçimlerin varlığını varsayar. Bhaskar’ın belirttiği gibi “toplum hem her zaman için insan eyleminin bir şartıdır” hem de insan eyleminin sonucu olarak sürekli yeniden üretilir veya değiştirilir (Yalvaç, 2010: 14-15). Bu modele göre, yapı aktörü önceler. Aktör, kendi yarattığı yapıların içinde değildir ancak kendisinden önce oluşmuş yapıların içindedir. Aktör, bu yapıları ya yeniden-üretir ya da

değiştirebilir ancak, onlar kendi yaratımları değildir. Bu model, çalışmanın girişinde alıntılıdığımız Marks'ın sözü ile birebir uyuşmaktadır (Aslan, 2010: 97). Bhaskar'ın modelindeki ayırım, onun gerçekçi felsefesinin ana noktasını oluşturur. Buna göre, yapıların, aktörlerin saptamasından, bilgisinden bağımsız bir gerçekliği bulunmaktadır ve bu şekilde etkilerini sürdürmektedir (Ackroyd ve Fleetwood, 2000: 11).

Bhaskar'ın modelini ve söz konusu ikiliğe getirdiği yeni bakışı açısını anlamlı kılan birkaç nokta bulunmaktadır. Bu noktaları da, özellikle bir önceki bölümde incelediğimiz Giddens'in yapılanma kuramı ile karşılaştırarak ortaya koyabiliriz. İlk olarak Archer (1998), Bhaskar'ın modeli ile Giddens'in yapılanma kuramı arasındaki farkı, Giddens'ta yapı ile aktörün ayrıştırılamaz oluşu söz konusudur; oysa Bhaskar'ın modelinde yapı önce gelir; zira yapı ile aktörün ağırlıkları ve sorumlulukları eşitlenemez diye açıklamaktadır (Archer'dan aktaran Türk, 2012: 200). Bununla birlikte, Bhaskar (1998)'a göre, Giddens'in modelinde yapı daima aktöre dönüşme riskiyle karşı karşıya iken kendi modelinde aktörler sosyal yapıya indirgenemez bir doğal içeriğe sahiptir (Sunar, 2007: 93). Bu noktayı, Lewis (2000) de vurgulayarak, eleştirel gerçekçi bakıştakine göre yapılanma kuramındaki sosyal yapının iradeci bir aktör varsayımına oldukça fazla yaslandığını belirtmektedir (Lewis, 2000: 250). Bu noktada, getirebileceğimiz son eleştiri, Giddens'in bilgili ve fazla eyleyen aktörünün yapıyı önce yaratıp daha sonra onun tarafından sınırlandırıldığı izahının Bhaskar'ın tersine inşacı yaklaşıma fazlaca yaklaşarak savrulduğu olabilir.

Sonuç Yerine

Sosyal bilimlere içine çeken belirlenim - özgür irade sorunsalı, birçok sosyal bilimcinin bu konuya ilgi duymasına ve bu ikilik ile ilgili çözüm getirmeye çalışmasına sebep olmuştur. Çalışmada da, değinildiği üzere, bu denemelerin bir kısmı daha başlangıçta ağır eleştiriler alarak akamete uğramış, diğer bir kısmı ise belli bazı sorunları taşımakla birlikte söz konusu ikiliğe bütüncül ve önemli bir bakış açısı getirmiştir.

Eleştirel gerçekçilik, gerçekliğe ilişkin ortaya koymuş olduğu ontolojik yaklaşımla bizce belirlenim-özgür irade ikiliğine mevcut yaklaşımlar içinde en olanaklı cevaplar sunan yaklaşımdır. Bununla birlikte, söz konusu ikili-

ğin çözümüne ilişkin daha önce geliştirilmiş yaklaşımların bazı varsayımlarına yaslanarak bunları daha ileri bir noktaya taşınması onu diğer yaklaşımlardan ayıran ve bu ikiliği çözmeye neden (şimdilik) en iyi aday olduğunu ortaya koyan bir olgudur. Bu noktada, Bhaskar'ın önerisinin neden bu denli değerli olduğunun en önemli göstergesi söz konusu ikiliğin kökeninde yatmaktadır. Zira ikiliğin kökenine inildiğinde, kişi kendini sosyal bilimlerdeki en hararetli tartışmaların içinde bulabilmekte ve Bhaskar'ın da yukarıda bahsettiği ya ya da mantığı ile hareket ederek uçlara savrulmaktadır. Oysa Bhaskar ikiliğe ilişkin klasik ara bulucu uzlaştırma denemelerini (keskin kutuplar ile uç görüşleri bir kaptan eritmeye çalışarak) bir adım öteye taşıyarak, sosyal bilimlere açmazlara sokmadan ve kendi natüralizm anlayışı bağlamında bir çözüm sunmaktadır. Sanırız, Bhaskar'ın modeli söz konusu ikiliği aşma noktasında sosyal bilimlerdeki en önemli adaydır.

Determinism Debates in the Philosophy of Sciences:

A Critical Realist Introduction

Abstract: It is found that there have been dualities in the history of science since the Ancient Greek. One of the most important dualities is determinism-free will debate. As any other debate in the philosophy of science, determinism-free will debate was tried to be understood and solved. The Roy Bhaskar's critical realism perspective is still the most significant challenge to deal with the dualities. Critical realism asserts the realist philosophy of science in the social science while avoiding empiricism and Humean causality of positivism, relativity of postmodernism. In this study, first it is presented the different perspectives on the determinism-free will duality in the social science and then discussed the arguments on these perspectives to deal with the duality. It is concluded with the discussion of why and how the critical realism of Bhaskar solve the this duality.

Keywords: Philosophy of Science, Determinism, Free Will, Critical Realism

Kaynakça

Ackroyd, S., and S. Fleetwood (2000). "Realism in Contemporary Organisation and Management Studies". in (eds.) Stephen Ackroyd ve Steve Fleetwood

- (2000). **Realist Perspectives on Management and Organisation**. London: Routledge, s.3-25
- Alayoğlu, A. O.**, “Realist Bir Kopuş Tanımlama Girişimi”, **Teori ve Politika Dergisi**, <http://www.teorivepolitika.net/index.php/okunabilir-yazilar/item/44-realist-bir-kopus-tanimlama-girisimi>, (11.02.2013).
- Archer, M. S.** (1982). “Morphogenesis versus Structuration: On Combining Structure and Action”. **British Journal of Sociology**, 33: 455-483.
- Archer, M. S.** (1998). “Realism in the Social Sciences”. in (eds.) Margaret Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier, Tony Lawson ve Alan Norrie (1998), **Critical Realism: Essential Readings**. London: Centre for Critical Realism & Routledge. s.189-205
- Aslan, A.** (2010). “Örgüt Çalışmalarında İkiciklerin Ötesinde Bir Meta-Kuram: Eleştirel Gerçekçilik”, **Birinci Örgüt Kuramı Çalıştayı**, Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Arseculeratne, S. N.** (2009). “The Problem of Free-will versus Determinism”, **Sri Lanka Journal of Social Sciences**, 31/32.
- Benton, T. ve I. Craib**, (2008). **Sosyal Bilim Felsefesi Toplumsal Düşüncenin Felsefi Temelleri**, İstanbul: Sentez.
- Berger, P. L. and T. Luckmann** (1967). **The Social Construction of Reality**, New York: Doubleday.
- Bhaskar, R.** (1989). **Reclaiming Reality**. London: Verso.
- Bhaskar, R.** (1998). **The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Social Sciences**, London: Routledge.
- Bhaskar, R.** (1986). **Scientific Realism and Human Emancipation**, London: Verso.
- Burrell, G. and G. Morgan** (1979). **Sociological Paradigms and Organisational Analysis**. New Hampshire: Heinemann.
- Cooper, R. and G. Burrell** (1988). “Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis”. **Organization Studies**, 9(1): 91-112.
- Çiftçi, A.** (2003). “Sosyal Bilimlerde Temel Tartışmalar”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. XVII, 3-28.
- Deetz, S.** (1996). “Describing Differences in Approaches to Organization Science: Rethinking Burrell and Morgan and their Legacy”. **Organization Science**, (7) 2, p.191–207.
- Erdemir, E. ve U. Koç** (2010). “Postmodernizm ve Komplekslik: Örgüt Kuramı Bağlamında Paradigmatik Bir Tartışm”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 25-48.

- Fay, B.** (2005). **Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi** (Çeviri: İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A.** (1984). **The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration**, Cambridge: Polity.
- Giddens, A.** (1987). **Social Theory and Modern Sociology**, Cambridge: Polity.
- Hollis, M.** (1994), **The Philosophy of Social Science: An Introduction**. Cambridge: Cambridge University Press.
- (ed.) **Kane, R.** (2002). **Free Will**. Malden, MA: Blackwell.
- Kane, R.** (2011). "Introduction: The contours of Contemporary Free Will Debates". in (ed.) Robert Kane (2011), **The Oxford Handbook of Free Will**. Oxford, UK: Oxford University Pres. p. 3-41.
- Keat, R.** ve **J. Urry** (2001). **Bilim Olarak Sosyal Teori** (Çeviri: Nilgün Çelebi), Ankara: İmge (İkinci Baskı).
- Kuhn, T. S.** (2008). **Bilimsel Devrimlerin Yapısı** (Çeviri: Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Alan.
- Loewer, B.** (2008), "Determinism", in (eds.) Stathis Psillos ve Martin Curd (2008), **The Routledge Companion to Philosophy of Science**, Taylor & Francis, p.327-336.
- Lane, D. C.** (2001a), "Rerum Cognoscere Causas: How Do the Ideas of System Dynamics Relate to Traditional Social Theories and the Voluntarism / Determinism Debate, **System Dynamics Review**, 17 (2): 97–118.
- Lane, D. C.** (2001b), "Rerum Cognoscere Causas: Opportunities Generated by the Agency / Structure Debate and Suggestions for Clarifying the Social Theoretic Position of System Dynamics, **System Dynamics Review**, 17 (4): 293-309.
- Laplace, P. S.** (2009). "Determinism, Ignorance, and Probability", in (eds.) Timothy McGrew, Marc Alspector-Kelly ve Fritz Allhoff, (2009), **Philosophy of Science: An Historical Anthology**, Oxford: Wiley-Blackwell, p.250-253.
- Lewis, P.** (2000), "Realism, Causality and the Problem of Social Structure", **Journal for the Theory of Social Behaviour**, Volume 30, Number 3, p.249-268.
- Libet, B.** (2011), "Do We Have Free Will", in (ed.) Robert Kane (2011), **The Oxford Handbook of Free Will**, Oxford, UK: Oxford University Pres, p.551–564.
- Manicas, P.** (2006) **A Realist Philosophy of Social Science: Explanation and Understanding**, Cambridge: Cambridge University Pres.
- Öğütte, V. S., Roy Bhaskar**'ın İlişkisel Sosyo-Ontolojisi, <http://istifhane.files.wordpress.com/2010/07/bhaskar.pdf>, (11.02.2013).
- Pérez, F. P.** (2008). "Voluntarism and Determinism in Giddens's and Bourdieu's Theories of Human Agency", **The Essex Graduate Journal**, Number 8.

- Pratten, S.** (1993), “Structure, Agency and Marx’s Analysis of the Labour Process”, **Review of Political Economy**, Volume 5, Number 4.
- Reed, M. I.** (1997), “In Praise of Duality and Dualism: Rethinking Agency and Structure in Organizational Analysis”, **Organizaton Studies**, 18: 21–42.
- Reed, M. I.** (2003), “The Agency / Structure Dilemma in Organization Theory: Open Doors and Brick Walls”, in (eds.) Haridimos Tsoukas ve Christian Knudsen (2003), **The Oxford Handbook of Organization Theory: Meta-Theoretical Perspectives**, Oxford: Oxford University Press: 289–309.
- Robinson, D. N.** (2012), “Determinism: Did Libet Make the Case”, **Philosophy**, Volume 87, Number 3, p.395-401.
- Sargut, A. S.** (2002), “Bilimin İkilemi: Belirlenirlik ya da Belirlenmezlik”, **Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2 (2): 121-126.
- Sargut, A. S.** (2010), “Yapısal Koşul Bağımlılık Kuramının Örgütsel Çevre Kuramları Bağlamındaki Yeri”, (eds) A. S. Sargut ve Şükrü Özen (2010), **Örgüt Kuramları**, Ankara: İmge içinde: 35-75.
- Sargut, A. S.** (2012), “Sosyal Bilim Olarak Örgüt ve Yönetim Araştırma Alanları: Bilimsel Meşruiyet Sorunları Nasıl Aşılır”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12 (2):1-16.
- Searle, J. R.** (2001), “Free Will as a Problem in Neurobiology”, **Philosophy**, 76, p.491–514.
- Searle, J. R.** (1994), “The Freedom of the Will”, in (ed.) Samuel Enoch Stumpf (1994), **Philosophy: History and Problems**, USA: McGraw-Hill, p.766-774.
- Skinner, B. F.** (2002a), **Beyond Freedom and Dignity**, New York: Bantam Vintage.
- Skinner, B. F.** (2002b), “Walden Two: Freedom and Behavioral Sciences”, in (ed.) Robert Kane (2002), **Free Will**, Malden, MA: Blackwell: 29-38.
- Slife, B. D. and A.Fisher** (2000), “Modern and Postmodern Approaches to the Free Will / Determinism Dilemma in Psychology”, **Journal of Humanistic Psychology**, 40(1), 80–108.
- Spoelstra, S.** (2007), “What is the Philosophy of Organization”, in (eds.) Campbell Jones ve René ten Bos (2007), **Philosophy and Organization**, London: Routledge: (55-68)
- Sunar, L.** (2007), “Batı Düşüncesinde Yeni Arayışlar ve Roy Bhaskar'ın Eleştirel Realizm Felsefesi”, **Sosyoloji Dergisi**, 3 (15): 85-100.
- Taslaman, C.** (2011), “Tanrı-Evren İlişkisi Açısından Determinizm, İndeterminizm ve Kuantum Teorisi”, http://www.canertaslaman.com/wp-content/uploads/2011/10/caner_taslaman_makale_kuantum.pdf, (12.02.2013).

- Tekel, S.** (2011), “Örgüt Teorilerinin Sınıflandırılması ve Tartışmalar”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi**, 24 Ekim 2011.
- Türk, D.** (2012), “Eleştirel Gerçekçilik Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 67 (3): 189-217.
- Uca, O.** (2010), **Refleksif Sosyolojide Yapı Eylem Etkileşimine Yönelik Bir Örnek Olay Araştırması** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Varela, C.** (2009), **Science for Humanism: The Recovery of Human Agency**, Abingdon: Routledge.
- Whittington, R.** (1992), “Putting Giddens into Action: Social Systems and Managerial Agency”, **Journal of Management Studies**, 29 (6 November): 693–712.
- Yalvaç, F.** (2010), “Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 6, Sayı 24, p.3-32.
- Yıldırım, E.** (1999), “Anthony Giddens’in Yapılanma Teorisi”, **Bilgi**, 1: 25-44

Örgütsel Dil ve Söylemin Dönüşümüne Dair Bir İnceleme

SümeYra Alpaslan Danışman¹

Özet: Bu çalışmada; örgütler, sosyal yapılardır ve dil sosyal gerçekliğin yapıcısıdır düşüncesinden hareketle örgütsel perspektiften dil ve söyleme ilişkin dönüşümün incelenmesi hedeflenmiştir. Mevcut sorunsal ele alınırken örgütsel dil ve söylemde gelinen durumun özelliklerinin ve etkilerinin tartışılması da mümkün olmuştur. Böylelikle örgütsel dil ve söylem, paradigmal değişimin çeşitli çerçeveleri üzerinden ele alınmıştır. Mevcut dönüşümün pozitivismden yorumsamacılığa, analitik felsefeden hermönetike, geleneksel metafor düşüncesinden çağdaş metafor teorisine ve modernizmden postmodernizme doğru olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevelerin direk veya dolaylı etkileri üzerinde durulmuştur. Her bir çerçevede, dönüşümün etkileri ile örgütsel dil ve söylemin karakteristiği ortaya konulmaktadır. Dönüşümü ve dönüşümün etkilerini doğru saptamak mevcut yapıyı daha iyi anlamak ve ele almak adına önem arz etmektedir. Öte yandan örgütlerin dil ve söylem üzerinden gerçekleştirilebilecek etkili yaklaşımlarla çözümlenmesi konusu üzerinde durulmuştur. Metodolojik olarak, örgütsel dil ve söylem çalışmalarıyla edinelebilecek sonuçların çeşitliliği üzerinde durularak böylesi çalışma sorunsallarının zenginliğine ve derinliğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt, Dil, Söylem

Giriş

Dil filozoflarından Wittgeinstein ve Winch ile başlayan araştırmalar, dilin sosyal gerçekliğin esası ve temeli olduğunu iddia etmektedir. Bu tartışmalarla, olguların nasıl olduğu sorusunun yerini anlamlarının ne olduğu sorusu almıştır (Phillips ve Hardy, 2002). Lacan'a göre kullanılan ifadelerin kesin ve değişmez tek bir anlamı yoktur. Bu bağlamda dil anlamdan bağımsız ol-

¹ Yrd. Doç. Dr. Konya Mevlana Üniversitesi İşletme Fakültesi

duğundan daima bir başka şeyi göstermektedir (Sarup, 2004). Dil bir *kurgu* olarak ele alınabilmektedir. Bir toplumun üyelerinin farklılıklarına rağmen dil, öğelerinin kural ve anlam dizgeleriyle konuşulmaktadır (Ruhi, 2003). Dilin olguları adlandırma özelliği olduğu gibi düşünceleri anlatmaya da yaramaktadır. Bununda ötesinde üçüncü bir fonksiyon olarak iletişim kurmayı sağlayan bir ortam olma özelliği vardır (Zeyrek, 2003). Yine Wittgenstein'a göre dil, dünya ile iletişimde bilgilendirme fonksiyonundan çok daha fazla işleve sahiptir (Fleischer, 2004). Yapısalcı olan Wittgenstein; dilin sadece sosyal gerçekliği yansıtıcısı olmadığını, aynı zamanda sosyal gerçekliği oluşturan en önemli öge olduğunu vurgulamaktadır (Sarup, 2004).

Batı medeniyetinde geçmişi 2000 yıl geriye dayanan söylem (Dijk, 1985) ise; siberetik bir dizgedir. Birbiriyle bağlantılı metinlerin oluşturduğu bir kümeyi ifade etmektedir (Ruhi, 2003). Modern düşünürlere göre geleneksel anlamda, düşüncenin dil yoluyla iletişimi olarak ifade edilebilmektedir. Hem iletişime özgü anlatım dillerini kapsamakta hem de düşünce aktarım biçimi olarak ele alınabilmektedir. Post-modern Derrida ve Foucault'a göre söylemler kendilerinin dışında var olan bir evrene gönderme yapmamaktadır. Çünkü her söylemin evreni özde kendisidir, böylelikle kendi anlam dizgisini kurmakta ve kendisini yansıtmaktadır (Kocaman, 2003). Öte yandan söylem, dil kullanımının kültürel ve toplumsal bağlamda ele alınmasıdır, dilsel öğelerin birbirleriyle ilişkilerinin sonucudur, dilin kültürel boyutudur, değerlerin tayin edilmesidir ve özellikle beşeri hayatın tümünü kapsar niteliktedir (Kocaman, 2003). Söylem tek başına ne metin üreticisinin ve metnin, ne bağlamın, ne de toplumsal durumun oluşturabildiği bir yapıdır (Zeyrek, 2003). Hiçbir zaman tek ve değişmez anlamlar sunamamaktadır. Söylemin en temel özelliği, sosyal hayata dair öğelerin birbirleriyle girdiği ilişkilerin doğurduğu süreçlerdeki varlığıdır. Bu nedenle söylem sürekli yenilenen, devingen bir olgu olarak belirtilebilir (Kocaman, 2003).

Örgütsel Dil ve Söylem

Örgütler sosyal yapılardır ve dil sosyal gerçekliğin yapıcısıdır, düşüncesi tartışılan en önemli iddialardan biridir. Örgütsel söylem, sosyal süreçleri ortaya koyması ve tarihsel bir bağlama yayması açısından önemlidir. Eleştirel bir perspektifle sadece benzerliklere odaklanmak değil farklılıkları da ince-

lemek önem taşımaktadır. Bu durum, örgütsel dil ve söylem çalışmalarında özgün bir epistemolojinin ortaya konulduğunun göstergesidir. Böylelikle materyalist ontolojik bakış açısından çoklu ontolojik perspektife yönelme desteklenmektedir (Phillips ve Hardy, 2002).

Örgütsel söylemin oluşumu önce birincil ilişkilerle inşa edilir, sonra ikincil ilişkiler devreye girer. Birincil ilişkilerde kabul gören gerçeklikler varken ikincil ilişkiler yansımalarından oluşmaktadır. İkincil ilişkiler kapsamında söylem oluşumu meydana gelir. Böylelikle önce birinci sistem oluşur sonra ikinci sistem meydana gelir (Fulop ve Rifkin, 1998). Örgütsel söylemin bir başka oluşum sürecinde de üç ana aşama mevcuttur. Birincisi aksiyon süreci, ikincisi performans aşaması ve üçüncüsü bağlantı kısmıdır. Aksiyon sürecinde, bireyler gelişi güzel ifadeler üretirler. Yeni semboller, hikâyeler, metaforlar ve öyküler doğar. Anlamlar yönetilmeye başlanır. Nesnelere kavramlar arasında ilişkilendirme yapılır. İkinci ana adımda periyodik olmak ve bir bağlam edinmek önemlidir. Semboller, hikâyeler, metaforlar ve öyküler yeni düşüncelerin etkisi altına girer ve yeni anlamlar kazanır. Bu ifadeler, bilinçli ve kasıtlı bir kullanıma kavuşur. Son aşamada ise gelişi güzel ifadeler nesnelere kavramlar arasındaki bağlantı kurucular halini alır (Hardy ve Palmer, 1998).

Örgütsel söylemin oluşumunda etki eden önemli bir olgu da sürecin aktörleridir. Örgütsel söylemin başlıca aktörleri yöneticiler, danışmanlar, popüler yönetim-örgüt yazarları ve akademisyenlerdir. Aktörler perspektifinden örgütsel söylem incelendiğinde; öncelikle popüler teorilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Popüler teoriler daha sonra ders kitabı teorileri (soft) halini almaktadır. Son olarak da akademik dergi teorileri (hard) kapsamına girdiklerinde aşama sona ermektedir (Fulop ve Rifkin, 1998).

Foucault tarafından biçimselliğin basit bir sistemi olarak tanımlanan söylem analizi (Jones, 1998), kategoriler yaratmakta ve sınırlar çizen sosyal dinamiklerin analizini sağlamaktadır. Örgütsel söylem eleştirelilikle tartışmalara yol açar, teori tamamlayabilir, çoklu anlamlar keşfeder ve yoruma dönüktür. Örgütsel söylemin başlıca özellikleri; dilsel dönüşüme bağlı olarak yeni yorumsamacı bakış açısından yararlanmak, post-bürokratik organizasyon yapılarının gelişimiyle klasik duruşlardan uzaklaşmak, geleneksel metotların sınırlılığı yerine özgün bir metodoloji kullanmak ve yeni çalışma

konuları ortaya çıkarmaktır. Öte yandan yoğun emek ve zaman tüketiminin söz konusu olduğu görülmektedir. Netleşmemiş yöntem ve metotlar, belirsizlik sorununa yol açabilmektedir (Phillips ve Hardy, 2002).

Araştırma: Örgütsel Dil ve Söylemdeki Dönüşümün Çerçevesi

Örgütsel ve dilbilimsel bilgiler ışığında gerçekleştirilen bu çalışma kavramsal bir tartışma özelliğindedir ve ikincil verilerden yararlanılarak yapılandırılmıştır. Gerçekleştirilen eleştirel literatür incelemesiyle örgütsel perspektiften dil ve söylemde dönüşümü kapsayan paradigma değişimleri olduğu tespit edilmiş ve bu durum makro ve mikro düzeyde çerçevelendirilerek ele alınmıştır. Bu çalışma ile amaçlanan en temel husus, örgütsel dil ve söylem bağlamında gerçekleşen dönüşümlerin derinlemesine incelenmesini sağlamak ve böylelikle örgütsel araştırmalarda dil ve söylemin boyutuna dikkat çekecek bir yapı oluşturmaktadır. Dil ve söylem farkındalığı ile örgütleri ele almanın daha derin tartışmaları doğuracağı düşünülmektedir. Dil ve söylem konularının sadece edebiyat çalışmaları içeriğinde ele alınabildiği düşüncesi geride kalmıştır. Artık dil ve söylem birey, yapı, olgu ve fenomenlerin bilinmeyen, örtük, gizli ve gözlemlenemeyen yönlerini açığa çıkarmada önemli bir perspektif olma özelliğindedir. Bu nedenle günümüz örgütlerine ilişkin çalışmalarda dil ve söylem perspektifinden yararlanarak bakmanın çok boyutlu düşünceleri destekleyeceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın kapsamı açısından bakıldığında, tartışmanın merkezinde örgütsel dil ve söylem kavramlarının yer aldığı ifade edilebilir. Gerçekleştirilen eleştirel incelemeyle örgütsel dil ve söylem konusunda bir takım dönüşümlerin varlığı tespit edilmiştir. En genel çerçeveden en özele doğru dönüşümlerin şu şekilde olduğu düşünülmektedir: pozitivistlikten yorumsamacı yaklaşıma (interpretivizm), analitik felsefeden hermönetike, geleneksel metafor düşüncesinden çağdaş metafor teorisine ve modern söylemden postmodern söyleme.

Pozitivistlikten Yorumsamacı (Interpretivizm) Yaklaşıma

Rönesans'tan 20. yüzyıla kadar devam eden dönem pozitivistlik imparatorluğu olarak ifade edilirken, sonrası pozitivistliğe eleştirilerin yapıldığı ve pozitivist düşüncelerin yetersizliklerinin tartışıldığı bir dönem olarak kabul

edilmiştir (). Bu değişimin öncesinde pozitivist yaklaşım, beşeri bilimlerin doğa ve teknik bilimlerin etkisi altında kaldığı bir paradigma şeklinde ortaya çıkmıştır. Ölçülebilir, nesnel ve gözlemlenebilir verilerden hareketle gerçekleştirilen çalışmalar, akılcılığın egemenliğinin göstergesi olarak kabul görmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Fen bilimlerinde beklenmedik gelişmelerin vuku bulmaya başlaması yorumsamacı düşüneyi destekleyen gelişmelerden olmuştur. Dönüşümü tetikleyen gelişmeler öncelikle fizik alanında yaşanırken zamanla diğer alanlara da etki etmiştir. Görelilik kuramı, belirsizlik ilkesi, parça-bütün ilişkisi ve holografi kuramı bunlardan bazılarıdır. Toplum, beşer veya kültür bilimleri olarak adlandırılabilen insan odaklı çalışmalar, yorumlayıcı/pozitivist-ötesi bilim yaklaşımıyla merkezine sosyal kurguları almıştır. Pozitivizm ötesi görüş olarak ortaya çıkan yaklaşıma göre tek ve mutlak doğrudan söz edilememektedir. Düşünce-dış dünya ve bilimsel kuram-olgu arasındaki ilişkinin bir denklik değil bir oluşum olduğu iddia edilmektedir. Bu bağlamda bilginin keşfinin değil bilginin yorumlanmasının söz konusu olduğu savunulmaktadır (Altunışık ve diğ., 2005). Pozitivizmdeki kümülatif ilerleyiş, hiyerarşi, bilimsel bilgi, nicel ağırlık, tek doğru ve materyalist ontolojik perspektif gibi düşüncelere karşı yorumlayıcı yaklaşımda yığılma, heterarşi, bilgi çeşitleri, nitele arayış, retoriğin rolü ve çoklu ontolojik perspektiften söz edilebilmektedir.

Analitik Felsefeden Hermönetike (Yorumbilim)

Dilthey'e göre gerçekliğe giden yol bilimsel dilin nesnelliğinin onayından geçmelidir. Nietzsche'ye göre dil denen şey, gerçekte bütünüyle temsildir, figürasyondur. Analitik felsefe görüşünden ayrı olarak geçmişten bugüne metaforlarla varılması gereken uzlaşma önem arz etmektedir. Dünyayla ilişkimizin, dünyadaki varlığımızın, dünyamızın kavranmasının nesne olarak algılanabilecek bir olgu olmadığı aslının hermönetik olduğu düşüncesinden söz edilmektedir (Heideger, 2002).

Sosyal bilimlerin ilhamı pozitivist yapıdaki doğa bilimlerinden alarak bir hegemonyaya dönüşmesi üzerine yapılan keskin eleştiriler ortodoks mutabakata son vermiştir. Ortodoks mutabakatın gelenekçi düşüncesinin içerdiği pozitivist bakıştan hermönetike geçiş, sosyal bilimlerde önceden algılandığından farklı olarak teknik ve gündelik dil arasındaki ilişkilerin karmaşık ve

önemli olduğunu ortaya koymuştur (Giddens, 2002). Analitik felsefedeki ortodoks mutabakatı, tek anlamlılık, yapısal öncelik (sentaks ve semantik), bilim dili iktidarı ve dilin gözlemsel yönüne vurgu yaparken hermönetik; çoklu anlamlılık, anlamsal öncelik, bilim ve günlük dil denkliği, derinlemesine dil, retorik ve söz sanatlarından bahsetmektedir (Heideger, 2002).

Ortodoks mutabakatın yıkılışıyla yerleşen hermönetik (hermeneutic) ile anlama, kelimelerin ardındaki manaya, iletim maksadına ve çıkarılabilecek yorumlara dikkat çekilmiştir. Pozitivist görüşte günlük dil ve bilim dili birbirlerinden çok farklı kabul edilmiştir. Retorik kullanımlar, mecazlar ve edebi sanatlar bilimden farklı ve ikinci bir kültür olan edebiyatın sınırları içerisinde kabul görmüştür. Bilim dilinin nesnel, açık ve yalın olması gerektiği düşünülmüştür. Ancak bilim dilinde de aktarımı ve öğretimi kolaylaştırmak adına yapılan benzetmelerin yaygınlaşması hatta bilim diline yerleşerek kabul görmeleri yorumlayıcı yaklaşımın ve yorum teorisinin dile dair görüşlerindeki etkinliğinin ifadesidir (Schrift, 2002).

Geleneksel Metafor Düşüncesinden Çağdaş Metafor Teorisine

Bilimin kültürel bir sistem olduğu anlayışıyla beraber bilimin de diğer yazı biçimleri gibi retorik stratejiler, edebi mecazlar (metaforlar) ve istikrarsız anlamlar kullanan bir söylem olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Bilimsel düşünme modelindeki değişimle beraber; hayal gücünün, metafor ve analogilerin, kategorileri dönüştüren spekülasyonların ve olağan dışı sezgilerin oynadığı rol önem arz etmeye ve daha fazla öne çıkmaya başlamıştır (Snow, 1999). Nietzsche, bireyin varlığının bilgisini ve bireyin dışındaki varlığın bilgisini iki ayrı alan olarak ele almıştır. Üçüncü alan olarak da metaforların oluşturduğu bireyin dışında ama bireyden bağımsız olmayan bir varlık alanı çizmektedir (Coşar, 2001).

Metaforların yeni bir olguyu anlama ve açıklamada kullanılmaları; metaforların bilginin öğrenilmesini kolaylaştırma işlevini öne çıkarmaktadır. Metaforlar, gerçekliğin inşasının yanı sıra gerçekliğin nasıl görülmesi gerektiği hususuna da katkı sağlamaktadır. Metafor bağlam ile anlam kazanır çünkü metaforların kendi anlamlarının varlığından söz edilemez (Yıldırım, 2001). Dil, dünya görüşlerindeki dengesizlikleri gösterebilmektedir. Bağlamı itibarıyla belli görüşler belli dönemlerde öne çıkmakta ve dile hâkim

olmaktadır. Özellikle örgütlerin hedefleri ve doğaları gibi çatışan yönlerini ortaya koyabilmektedir (Addleson, 1998). Bu nedenle metaforları, sosyal fenomenlerin bağlamını ve dış dünyayı anlamak adına kullanılacak önemli bir araç olarak kabul etmek önem arz etmektedir.

Dil üzerine gerçekleşen gelişimlerden sonra metafor kavramının ortaya atılması ve bir teori ile desteklenmesi yeni açılımlar sağlamıştır. Sadece edebiyat kapsamındaki bir söz sanatından ibaret olduğu düşünülen metaforların hem düşüncede, hem dilde, hem de eylemde var olduğu kabul edilerek bilişsel bir süreç olarak öne sürülmüştür. Dil felsefesi taraflarından olan yapısalcılar ve post-yapısalcıların buldukları konunun metaforlar olduğu söylenebilir. Çünkü her iki görüşte de metaforun dilin kökenine kadar indiği ve dili metaforlardan temizlemenin imkânsız olduğu belirtilir. Bu görüşten hareketle, bilim dili ile günlük dili birbirinden ayırmak da imkânsızlaşacaktır (Bourgeois ve Pinder, 1983).

Dile ve dilbilimsel çözümlemelere ilişkin disiplinler arası çalışmalar 1960'lardan sonra sosyal bilimlerde yayılmaya başlamıştır (Dijk, 1998). Geleneksel metafor düşüncesi içerisinde bilim ve sanat ayrı iki kültür olarak kabul edilir. Söz sanatı olarak edebi imgeler ayrı bir alan içerisinde var olmaktadır. Çağdaş Metafor Teorisi'nde ise metaforlar sadece edebi değil bilişsel ürünler olarak yer almaktadır. Dil köküne kadar metaforlarla doludur (Sarup, 2004). Bu nedenle metaforların dile sınırsız etkisinden söz edilebilir. Ayrıca metaforlar bilimsel çeşitlilik ve düşünsel zenginlik de katmaktadır. Bilimsel ve edebi dilin iç içe geçmişliği söz konusudur. Birçok muhalif fikre rağmen çoğu disiplinin temelinde metaforlar olduğu savunulmaktadır (Foster-Bedley ve diğerleri, 1998).

Modern Söylemden Post-modern Söyleme

Addleson'a göre (1998) modernizmin dili sömürü, postmodernizmin dili ise katılımdır. Modern söylemde düşüncenin dille iletimi, iletişimin bir parçası olma rolü, gerçekliği yansıtıcılık, dışsal kavramların işareti olmak gibi birtakım özellikleri mevcuttur. Betimleme ve tasvir işleviyle birlikte dile duyulan yüksek güvenden söz edilmektedir. Bu anlamda dilde bir totalitarizm yaklaşımı ile olduğu gibi anlatma fikri söz konusudur. İfşa edicilik dilin en belirgin fonksiyonu olmaktadır. Taşıyıcılar olarak kelimeler görev

alırken ayna metaforuyla dilin yansıtıcılığı vurgulanmaktadır. Postmodern düşüncede, kendi evreninde söylem var olmakla beraber, söylemin anlam dizgisinden de söz edilebilir. Dil sadece kendisini ortaya koymaktadır ve kendi işaretler sistemi mevcuttur. Gerçekliği yansıtmaktan öte kendi gerçekliğini kurma söz konusudur. Yorumlama ve kurgulama olduğundan dolayı dile karşı şüphecilik vardır. Postmodern söylemle totalitarizmin yerini plüralizm almaktadır. Olduğu gibi anlatmak yerine olabileceği gibi anlatmak daha baskındır. İfşa yerine inşadan söz edilebilir. Wittgeinstein'a göre dil eylemsel olarak kullanımla anlamını kazanır. Dil eylemleri tanımlamaz, çünkü dilin kendisi bir eylemdir. Geleneksel bilim sade bir dil kurar. Bilimsel araştırmalar nesnel doğruyu aktarır, açıklama ve tanımlama yapar. Modern düşüncede örgüt bilimciler ayna görevindedir, postmodern düşüncede bu durum soluk ve pasiftir. Olduğu gibi anlatmaktan öte olabileceği gibi anlatmak düşüncesine geçişten söz edilmektedir. Yorum ve açıklık postmodern söylemde daha baskın olmaktadır (Gergen ve Thatchenkery, 1996).

Tartışma

Örgütsel dil ve söylem çalışmaları, dilbilim desteğiyle disiplinler-arası bir nitelikte gerçekleştirilmektedir. Örgütlerin görünmeyen yönlerine odaklanmak, psikanaliz çalışmalar yapmak ve bilişsel süreçleri irdelemek adına çeşitlendirildikleri ve derinleştirildikleri görülmektedir. Dil ve söylem çalışmaları edebiyat sınırları içerisinde icra edilmektedir ancak örgütsel söylem çalışmaları otuz yıllık bir geçmişe sahiptir. Örgütsel dil ve söylemin son yıllarda daha yoğun bir şekilde önemseniş merceğ altına alındığını belirtmek gerekir.

Bu çalışma ile odaklanılmak istenen temel husus, örgütsel dil ve söylemin önemine dikkat çekmektir. Örgütsel dil ve söylemin yaşadığı dönüşüm ve paradigma düzeyinde meydana gelen değişimler örgütlere bakış konusunda ve yaklaşım biçiminde fikir verebilecek güçtedir. Dönüşümü doğru ve derinlemesine kavramak örgütleri anlamak üzere gerçekleştirilen girişimleri daha doğru yapılandırma imkânı sağlayacaktır. Çünkü örgütsel dil ve söylemin örgütlerin örtük ve bilinçaltı yönlerine açılacak en güçlü kapılardan biri olduğunun altı çizilmelidir.

Örgütsel bağlamda dil ve söylem ontolojik ve epistemolojik düzeyde di-

namik bir süreç geçirmiş ve çeşitli evrelerde değişimler yaşamıştır. Özellikle yeni bakış açıları ve paradigmlar doğmuştur. Örgütsel dil ve söylemdeki dönüşüm süreci; dört boyutta ele alınabilir. Bunlardan ilk üçü örgütsel dil ve söyleme dolaylı etki ederken sonuncusu direk etki eden dönüşüm olarak değerlendirilebilir. Pozitivizmden yorumlayıcı yaklaşımına doğru gerçekleştiği düşünülen bir bakış açısıyla bilgiye ve bilgi üretimine yorum-kurgu penceresinden bakılmıştır. Epistemolojik açıdan pozitivizmden yorumlama perspektife yönelim dil ve söylem anlayışında büyük değişiklikler doğurmuştur. Daha özel bir alan olarak dil felsefesindeki analitik felsefe anlayışından hermönetike (yorum bilim) dönüş örgütsel dil ve söylemi dolaylı etkilemiştir. Analitik felsefeye göre dilin sadece semantik ve sentaks gibi yapısal özelliklerinin üzerinde durulmasının, gözlemlenmesinin, sadece göze hitap etmesinin sınırlayıcı bir görüş olduğu düşünülmektedir. Dilin çok anlamlılığının dezavantaj olarak düşünülmesiyle tek anlama indirgeyici tutum geliştiren analitik duruştan hermönetik anlayışa kayılması gerektiği düşünülmüştür. Yorum teorisi olan hermönetik ile dilin çok anlamlılığının zenginlik ve avantaj kabul edilmesi üzerinde durulmuştur. Dilin sadece yapısal özellikleriyle yetinilmemesi gerektiği düşünülerek dilin kulağa hitap edebilme işlevi vurgulanmıştır. Daha da dar bir alana tekabül eden geleneksel metafor teorisinden çağdaş metafor teorisine doğru bir düşünce değişiminden söz edilmektedir. Sadece dil ve söylem bağlamında en genelinden en özele doğru değişim bu şekilde ifade edilebilir. Örgütsel dil ve söylem bağlamında en direk ve etkili dönüşüm modernizmden postmodernist anlayışa kayışla beraber gerçekleşmiştir.

Pozitivizmin örgütsel dil ve söyleminde örgüt üyelerince kullanılan ifadelerde ve örgütsel lügatte nesnellik, kabul edilmiş tek ve mutlak doğruluk, (üstünlüğüne inanılan) analitik ve rasyonel baskınlık, benzerlik ve kullanımda birlik gibi özellikler söz konusudur. Post pozitivist özellikteki örgütsel dil ve söyleme geçişle öznelliğe müsaade, farklılık, çeşitlilik ve zenginlik desteklenmekte ve kabul edilmektedir.

Analitik felsefe perspektifinden örgütsel dil ve söylemde bilimsel ifadelerin üstünlüğü, somut betimlemeler, yapısal öncelik ve tek yorum, tek anlam kabulü mevcut iken hermönetik perspektifinden örgütsel dil ve söylemde görülebilecek gündelik kullanım izleri ve bu kullanımlara açıklık ile

çok anlamlılık söz konusu olabilmektedir.

Geleneksel metafor düşüncesinin örgütsel dil ve söyleminde metaforların kullanımına ilişkin kaygılar ve isteksizlikler görülmekte iken çağdaş metafor teorisinin örgütsel dil ve söylemde varlığı inkar edilemez metaforik kullanımlara önem ve bu kullanımlardan yararlanma eğilimi öne çıkmaktadır. Bu metodolojik düzeye kadar etki eder hale gelebilmektedir.

Modern örgütsel dil ve söylemde, sözcük ve tümceleri fikir transferi için kullanma amacı ve iletişimdeki rollerine vurguları görülmekte iken post-modern örgütsel dil ve söylemde örgütsel ifadelerin kendi evrenlerini oluşturmaları ve yeni yapılar inşa edebilme kapasiteleri öne çıkmaktadır.

Sonuç itibarıyla yukarıdaki her bir aşamada bu dönüşümün çerçeveleri ile örgütsel dil ve söylemlerin karakteristikleri ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda örgütsel dil ve söylemin derinlemesine kavranması ve bu dönüşüme bağlı olarak örgütlerin dil ve söylemlerinin doğru yaklaşımlarla çözümlenmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Dönüşümü ve dönüşümün etkilerini doğru saptamak örgütsel karakteristikleri daha etkin anlamak ve incelemek adına önem arz etmektedir.

Değerlendirme ve Öneriler

Örgütsel dil ve söylem konusunda örgütlerin büyük bir veri tabanı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Söylemle ifade edilen olgu, örgütsel yazını da kapsamaktadır. Örgütsel dil ve söylem perspektifinden örgütsel yazın 3 kategoride ele alınabilir. Birinci kategoride örgütlerin kendi yazılı arşivleri, dokümanları ve tutanakları (toplantı kayıtları ve notları), ikinci kategoride akademik yazın (akademik ders kitapları ve dergiler) ve üçüncü kategoride de popüler yönetim ve örgüt yazını, iş dergileri, profesyonel yönetim raporları ve araştırmaları ele alınabilir. Bu açıdan dil ve söylem araştırmaları yapmanın çeşitli metodolojik yönleri vardır. Nitel araştırmalara daha açık olabileceği gibi nicel boyuttan da incelenilme imkânı söz konusu olabilir. Dil ve söylem çalışmaları adı altında nitel araştırma yöntem ve tekniklerinin çoğu örgütsel araştırmalarda ışık tutucu olabilir. Doküman inceleme, örnek olay yöntemi, sözlü tarih ve odak grup (focus) gibi veri toplama yöntemleri bu anlamda önerilebilir. Öte yandan analiz tekniği bağlamında söylem analizi, içerik analizi, tematik analiz, sıklık analizi, anlamlılık analizi,

retorik analizi ve metafor analizi kullanılabilir. Nicel yöntemlerden veri toplamada anketler söyleme dair anlamlı veriler yakalayabilir. İçerik analizinin sayısal boyutuyla frekans ve tekrarlanma sıklığı üzerinden farklı çalışmalar yapılabilir.

Dil ve söylem çalışmalarının alternatif bir perspektif olma yönlerinin vurgulanması gerekmektedir. Örgütlerin bilinmeyen, görünmeyen ve örtük boyutlarına dönük bir penceredir. Dil ve söylem üzerinden örgütlerde keşfedilmeye hazır birçok olgu olduğu ifade edilmelidir. Veri tabanlarının dikkatle ele alınması ve incelemedeki metodolojik farkındalık önemli bulgular sağlayabilir. Dil ve söylem araştırmaları sundukları fırsatlara rağmen büyük bir muğlaklık taşımaktadır. Belirsizlik ve yöntemsel sınırlılık önemli bir kısıt olabilir. Belirsizlik beraberinde sınırsızlığı da getirmektedir. Ancak bunun gerçekleştirilmekteki güç yönleri de azımsanamayacak kadardır. Veri bolluğunun altı çizilmiştir ve hem birincil hem de ikincil veriler dil ve söylem çalışmalarına konu olabilir. Pozitivizmin aksine yorumsamacılık ve yorum teorisi eksenli çalışmalar ve analizler yapılabilir. Söylem çalışmaları dilbilim boyutlarının varlığından dolayı disiplinler arası hatta disiplinler üstü olabilirler.

Türkiye şartlarında dil ve söylem çalışmalarına hem örgütlerin hem de üniversitelerin açık olması gerekmektedir. Aşılacak birtakım kabuller ve kalıplar (publish or perish) önemli gelişmelere ve çalışmalara fırsat tanıyabilir. Bu bağlamda daha geniş bir bakış açısıyla örgütsel dil ve söylemin gerek yapısına gerekse de oluşum sürecine dikkat çekilerek üzerinde durulması önemsenmiştir. Görülmeyen yönleri keşfedebilmek, belirsizlikler içerisinde anlamlılık arz eden hususları tespit edebilmek ve anlamının ötesinde bir yorumlama kabiliyeti geliştirebilmek örgütsel düzeyde ulaşılması hedeflenen durumlardır ve örgütsel dil ve söylemden istifade edilmesiyle çok boyutlu perspektifler kazanılabilir.

An Investigation on Transformation of Organizational Language and Discourse

Abstract: In this study, the transformation of language and discourse phenomenon which is based on a postmodern principle which is organizations as social structures, language and discourse as a producer of social realities is

examined from organizational perspective. It has been possible to discuss characteristics and influences of the transformation of organizational language and discourse by investigating the research question. Hereby, organizational language and discourse is discussed in the context of various frames of paradigm alteration. It is determined that the mentioned transformation converts from positivism, analytic philosophy, traditional metaphor approach and modernism to interpretative approach, hermeneutic, modern metaphor theory and postmodernism. The mentioned frames influence the transformation directly and indirectly. It is also determined that comprehending alteration of organizational language and discourse deeply provides to understand organizational structures truly. Diversity of the results gained by organizational language and discourse studies is underlined as a methodological suggestion.

Keywords: Organization, Language, Discourse

Kaynakça

- Addleson**, Mark .(1998), “Language of Possession and Participation: Traps, Tropes and Trapezes of Organizational Discourse”, **Organizational Discourse: Pretexts, Subtexts and Contexts, The Proceedings of The Conference Held at The Management Centre King’s College**, University of London on the 29th-31st July, London.
- Altunışık**, Remzi, **Recai Coşkun**, **Serkan Bayraktaroğlu** ve **Engin Yıldırım** (2005), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı**, Adapazarı: Sakarya Kitapevi.
- Bourgeois**, V. Warren and **Craig C. Pinder** (1983), “Contrasting Philosophical Perspectives in Administrative Science: A Reply to Morgan”, **Administrative Science Quarterly**, 28(4), p.608–613.
- Coşar**, Metin (2001), “Nietzsche Felsefesinde Dürtü ve Metafor Kavramları”, **Felsefe Dünyası**, 1 (33).
- Dijik**, Teun A. Van (1998), **Ideology: A Multidisciplinary Approach**, London: Sage Publications.
- Fleischer**, Margot (2004). **20. Yüzyıl Filozofları** (Çeviri: Akın Kanat). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Foster-Pedley**, Jon, **Dave Bond** and **Roger Brown** (1998), “The Spoken (He)art of Strategy-A Metaphor Analysis of the Strategy Discourse of 10 South African Business Executives”, **Organizational Discourse: Pretexts, Subtexts and Contexts, The Proceedings of The Conference Held at The Management**

- Centre King's College**, University of London on the 29th-31st July, London.
- Fulop, Liz and Will Pifkin** (1998), "Six Discourses of Management, Organizational Discourse: Pretexts, Subtexts and Contexts", **The Proceedings of The Conference Held at The Management Centre King's College**, University of London on the 29th-31st July, London.
- Gergen, Kenneth** and **Tajo Joseph Thatchenkery** (1996), "Organization Science as Social Construction: Postmodern Potentials", **The Journal of Applied Behavioral Science**, 32(4).
- Giddens, Antony** (1971), **Capitalism and Modern Social Theory**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hardy, Cynthia** and **Ian Palmer** (1998), "Discourse as a Strategic Resource", Paper to be presented at *the 3rd International Conference on Organizational Discourse* 29-31st July, 1998 The Management Centre, King's College, University of London.
- Heidegger, Martin** (2002), "Dilin Doğası" (Çeviri: Hüsamettin Arslan), **İnsan Bilimlerine Prolegomena**, İstanbul: Paradigma Yayınları,
- Kocaman, Ahmet** (2003), "Dilbilim Söylemi", (Editör Ahmet Kocaman) **Söylem Üzerine**, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim.
- Özen, Şükrü** (2002). "Bağlam, Aktör, Söylem ve Kurumsal Değişim: Türkiye'de Toplam Kalite Yönetiminin Yayılım Süreci". **Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2 (1) 47-90.
- Phillips, Nelson** ve **Cynthia Hardy** (2002), **Discourse Analysis**, USA: Sage Publications.
- Sarup, Madan** (2004), **Postyapısalcılık ve Postmodernizm** (Çeviri: Abdülbaki Güçlü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Schrift, Alan D.** (2002), "Dil, Metafor ve Retorik" (Çeviri: Hüsamettin Arslan), **İnsan Bilimlerine Prolegomena**, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Snow, Charles Percy** (1999), **İki Kültür**, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Yıldırım, Ali** ve **Hasan Şimşek** (2006), **Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zeyrek, Deniz** (2003), "Söylem ve Toplum" (Editör: Ahmet Kocaman), **Söylem Üzerine**, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim.

Dindar Milliyetçiliği Kavramı ve Türkiye’de Dindar Milliyetçiliği

Onur Türkölmez¹

Özet: Yirminci yüzyılın sonunda din ve milliyetçilik arasındaki ilişki yeni bir biçime evrilmiştir. Dinin milliyetçiliğin kurucu unsuru olmaktan çıkıp bizatihi bir milliyetçilik halini aldığı bu yeni durum, yüzyılın sonunda hızlanan küreselleşmeyle kısmen ilintilendirilebilir. Bununla birlikte küreselleşme tek başına dini milliyetçiliklerin yükselişini açıklamaktan uzaktır. Bu durum hem ulus devletin yirminci yüzyıl boyunca sahip olduğu seküler niteliğin hem de bu sekülerliğe dinin verdiği yanıtların incelenmesiyle anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçi Muhafazakârlık, Kemalizm, İslamcılık, Milliyetçilik.

Dindar Milliyetçiliği: Kavramı Açıklamak ve Anlamak

Dindar milliyetçiliği esasen din kurumu ya da dindarların ulus devlet içinde seküler bir uzlaşa ile var olmayı reddetmelerinin bir sonucudur. Seküler uzlaşa ile kast edilen dindarların ulus devlet sistemini ve onun yarattığı değerleri belli ölçülerde içselleştirmek kaydıyla dini yaşantılarına seküler demokratik normlar çerçevesinde serbesti getirilmesini talep ettikleri örtük bir anlaşmadır. Böyle bir uzlaşa hem ulus devleti ve onun değerlerini hem de dini değerleri aynı anda savunmaya çalışan devletçi bir muhafazakârlık doğurur. Juergensmeyer bu tür muhafazakârlığa örnek olarak Cemal Abdül Nasır dönemi Mısır’ını verir. Nasır’ın projesi Mısırlılaşarak modernleşme olarak tanımlanan aynı anda seküler ve Müslüman değerleri uzlaştırma arayışında olan bir modeldir. Proje başarısızlığa uğradığında Nasır Müslüman Kardeşleri hapse attırmış ve hareketin lideri Seyyid Kutub’u idam ettirmişti

¹ Araştırma Görevlisi. Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

(Juergensmeyer, 2001: 63). Mısır'da denenen büyük ölçüde "Mısırlılaştırma" olarak tanımlanan olgu, Müslümanlığı korumaya çalışan bir muhafazakârlıktı ve rejimin otoriterleşmesiyle sonuçlandı.

Benzer bir muhafazakârlık Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren savaş koşullarının da etkisiyle gelişen milliyetçi muhafazakârlık düşüncesinde kendini gösterir. Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede radikal sekülerleşme ve milliyetçilik uygulaması İslam'ın kamusal hayattan hızla çekilmesine sebep olmuştur. Dindarlar cumhuriyet seçkinciliğini aşabilmek için seçkinlerin milliyetçi dilini özümseyerek örtük bir ittifak yaratmış oldu. Bora'ya göre (2003: 82) laikliğe dönük tepkilerini yansıtmak, Taşkın'a göre ise (2013: 73) cumhuriyetçilerle ortak düşman algısını pekiştirmek adına Komünizm'e karşı örgütlenen bu birliklilik yıllar içinde milliyetçi, devletçi bir muhafazakârlığa dönüşmüştür.

Avrupa'da 19. yüzyılda tarımsal sınıflar büyük toprak sahipleri, küçük köylüler ve topraksız kol emekçileri olma üzere üç ana gruba ayrılmıştır. Özellikle sanayileşmenin hızlanması Avrupa köylülüğünü proleterleştirmiş ve tarımsal orta sınıf (küçük köylülük) üst sınıflara karşı muhalefetini yükseltmiştir. Halk ve kapitalist şirketleri karşı karşıya getiren bu durum köylüler ve işçiler arasında benzer hasımlara karşı solcu bir ittifakı gündeme getirmiştir. Devlet bu noktada devreye girerek refah politikalarıyla mevcut kaynakları yeniden dağıtarak hakem rolünü üstlenmiştir. Bu durum sınıflar arası eşitsizlikleri görece azalttığı gibi işçi ve köylü arasında halk egemenliği ve yönetime katılma düşüncesini güçlendirdi. Sonuçta egemen sınıflar halk egemenliği nosyonunu etkinleştirmek ve sosyalizmin çağrısına meydan okuyabilmek için dinsel yapıyla ilişkilerini yeniden düzeltmeye yöneldi. Kuzey Almanya, İngiltere ve ABD'de mevcut üretim ilişkilerini korumayı amaçlayan seküler bir muhafazakârlık doğdu (Jacoby, 2010: 171 vd.). Ayrıca bu muhafazakârlığın ekonomik yansıması içe dönük endüstriyel bir kapitalizmi milliyetçilikle beslemek biçiminde gerçekleşti.

Türkiye, Mısır ve Avrupa kapitalistleşme deneyimlerinin ortak sonucu, sekülerlerin dindarlarla girdikleri ilişkiden devletçi, otoriter ve kapitalist bir muhafazakârlığın doğmuş olmasıdır. Dindar milliyetçiliği de ilk kaynaklarını yukarıda örnekleri verilen türde bir muhafazakârlıktan devşirir. Onu devletçi muhafazakârlıktan ayıran temel nokta, ulus devleti ve değerlerini kabul etme

biçiminin seçmeci olmasıyla başlar. Dindar milliyetçiliği ulus devlete özgü kolektif öznelliğin biçimini değiştirmez, yalnızca içeriğini dönüştürür.

Dindar milliyetçiler ulus devleti bir yönetim biçimi ve kurumlar sistemi olarak benimseler ancak ulusun verili ana kadar gelen icat edilmiş geleneğini de eleştiriye tabi tutarlar. Ancak bu eleştiri milliyetçiliği dinsel gelenekle uzlaştırmaktan öte onu dinsel olanla ikame etmeye yöneliktir. Böylece ulus devletin yapısı ile içeriği arasında pragmatik bir ayrım yapıldığı anlaşılmaktadır. Bir yapı olarak ulus devletin kabul edilebilirliği ancak içeriğinin dini değer ve hedeflerle doldurulmasına bağlıdır. Dindar milliyetçilerinin yaptığı bu yapı ve içeriğe ilişkin ayrım var olan devlet yapısını (seküler ulus-devlet) yeni kültürel içerikler ve yeni otorite kaynakları ile doldurmalarına gerekçe oluşturur (Friedland, 2001: 139). Temel problem ulus devletin varlığı değil, içinin ne ile doldurulacağıdır. Dindar milliyetçiliğinin temel eleştirisi ulus devletin Batılı seküler değerlerle doldurulması bunun da toplumsal bir yabancılaşmaya sebep olmasıdır. Dindar milliyetçi kesimler Batı kültürüne karşı popülist bir mücadeleye girişerek Batı'nın tüm siyasal kurum ve geleneklerini toptancı biçimde reddederler. Buna karşılık dini, ümit vadeden bir alternatif eleştiri ve değişim için bir temel olarak görmektedirler (Juergensmeyer, 2001: 15).

Dindar milliyetçiliği ulus devletin yapısı ve içeriği arasındaki ayrımı başarıyla gerçekleştirebildiğinden modern görünmeyi de başarabilmektedirler. Modern bir yönetim biçimi olarak ulus devlete uyguladıkları bu ayrımı modernitenin kendisine de uyguladıklarında karşımıza modernleşmenin araçsal ya da teknolojik bir gelişim düzeyi olarak tanımlanması çıkar. Dindar milliyetçiler, kendi kültürel kodlarıyla doldurdukları ulus devleti var olan en iyi teknolojik gelişim düzeyiyle takviye etmekte bir sakınca görmezler. Zira onlara göre bu türden bir gelişme kültürlerini etkilemeyecektir. Bu anlamda dindar milliyetçiler moderniteye doğrudan karşı değillerdir. Modernleşme Batı teknolojisıyla takviye edilen yerel kültürle harmanlanmış bir üçüncü yol olarak ön plana çıkar.

Ulus Devlet'in Yeni Dayanağı Olarak Din

Bu çalışmada milletler ve milliyetçilik modernleşmenin doğal bir sonucu olarak düşünülmektedir. Özkırmılı'nın modernist yaklaşım olarak tanımla-

dığı bu bakış çerçevesinde milliyetçilik kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletin kurulması, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte veya onların sonucu olarak ortaya çıkmıştır (1999: 98). Ulus devlet modernleşmenin bir sonucu olması nedeniyle aynı zamanda sekülerdir. Bu nedenle milliyetçiliğin dinamiği modernleşmenin diğer bütün öncüllerini de meşrulaştırıcı biçimde laiklik (sekülerlik) olmuştur. Kapitalizmi, sanayileşmeyi ya da merkezi otoriteyi güçlendiren bir laiklik ulus devlet için daima korunması gereken bir nitelik olarak ön plana çıkar. Ancak lakliğin yeterli olmadığı durumlarda milliyetçilik kendini din üzerinden tanımlamaya yönelecektir. Dindar milliyetçiliğinin ortaya çıkışını böyle bir meşruiyet bunalımı üzerinden de düşünmek gerekir.

Kavramsal açıdan dindar milliyetçiliğinin ulus devlet formasyonuna pek yabancı olmadığı vurgulanmıştı. Pek çok Batı dışı ulus kimliği ve milliyetçilikleri de belli ölçülerde din ile kaplanmıştı. Bu nedenle dindar milliyetçiliği ulus devlete yabancı olmadığı gibi onu yıkıcı ya da onu aşan bir projeye de sahip değildir. Aksine dini milliyetçilik ulus devletin temeli olan ulusu yeni bir bağlanma noktasına raptederek onu dönüştürür, meşruiyetini günceller ve ulusun tanım aralığını genişleterek ulus devletin egemenlik alanını artırır.

Birçok Üçüncü Dünya ülkesinde din, kitleleri milliyetçi mücadelelerin desteklenmesi çevresinde toplamakta önemli bir rol oynamıştır. Bunu olanaklı kılan, geleneksel toplumlarda dinin, çoğu kez, halk kitleleri için pek az anlamlı olabilen “ulus” gibi bir soyutlamayı aşarak, tek ortak kimlik kaynağı olmasıdır (Toprak, 1992: 238). Dinin ırk gibi görece saf bir kategoriden daha geniş ve kapsayıcı bir hegemonik alan sunması din ve milliyetçilik arasında pragmatik bir ilişkinin doğmasını anlamlı kılar. Milliyetçiliğin hitap ettiği alanın genişlemesi için din önemli bir işlev görür. Milliyetçiliğin tanımında ırk yerine kültürün tercihi, dinin belli ölçülerde ön plana çıkmasına yardımcı olmuştur. Bu sayede dini söylem, milliyetçilik içinde kendine yer bulmuş ve giderek hegemonik hale gelmiştir. Bu hegemonya milliyetçiliğin hedeflerini ve milli kimlik algısını belirleme yönünde gelişim gösterir.

Dindar milliyetçiliğine ilişkin literatür, kavramı 1990’lı yıllarda dünyada küreselleşmenin ortaya çıkışıyla ilintilendirmektedir. Bu görüşlere göre, küreselleşme ve neoliberal ekonomi politikalarının toplumlar üzerinde yarattığı sosyo-ekonomik baskının seküler ulus devlet projesine duyulan inancın

zayıflamasıyla kesiştiği bir anda dini milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik bu dönemde tek başına halkların varoluş kaygılarını giderememiş bu nedenle milliyetçilikten daha eski ve tabanı daha geniş bir kimlik olan din temelli bir kimlik arayışı ön plana çıkmıştır (Kinnvall, 2004: 760). Böylelikle dinin yeniden tanımlandığı ve milliyetçiliğin kavramsal haznesine oturtulduğu yeni bir dönem başlamıştır.

Küreselleşmenin hız kazandığı dönemde ortaya atılan iki tez de siyasal mücadelede dini milliyetçiliğe ciddi alan kazandırmıştır. Bunlar Fukuyama'nın ideolojilerin, siyasal ve ekonomik sistemlerin çatışmasının anlamsızlaştırıldığını ve sona erdiğini savunan “tarihin sonu” görüşüyle, Huntington'ın Soğuk Savaş'ın egemen ideolojilerinin (sol-sağ) mücadelesinin yerini bir “medeniyetler (dinler) arası çatışmanın” aldığına ilişkin tezidir (Gülalp, 2003: 18). Bu “post-modern durum” ve onun yarattığı düşünsel boşluk, seküler ulus devleti aşarak din kurumunu kimliğin başat ögesi haline getirecek tarihsel ortamı sunmuş olabilir. Dini milliyetçilik de aslında bu iki görüşü sentezleyen ve dinselliği bir üçüncü yol olarak tanımlayan bir ideolojidir.

Yukarıda açıklanan post-modern durum modernleşme ile ilintili bir milliyetçiliği de post-modern algılarıyla yeniden düşünmeyi zorunlu kılacaktır. Küreselleşmenin yarattığı yeni iletişim imkânları aynı dine mensup farklı milletlerin iletişime geçmesini ve yeni ortaklıklar kurmasını sağlamıştır. Aslında bu imkânın, İslam'ın kozmopolit yapısını destekleyici bir fırsat sunması beklenir. Örneğin Bilici, küreselleşme sayesinde Türkiye’de kalıncı milliyetçi bir İslami düşünüş (Milli Görüş) yerine, uluslararası kaygıları olan yeni ve çoğulcu bir İslam'ın doğduğunu savunmaktadır (2005: 800). Ancak dünya genelindeki bu kozmopolit yükselişin iç politikada Bilici'nin tarif ettiği milliyetçi İslam'ı güçlendirdiği ve aynı dönemde Milli Görüş'ü iktidara taşıdığı da gerçektir. Bu noktada, salt İslam, küreselleşme ve post-modernizm arasındaki ilişkiyle açıklanamayacak olan farklı bir tarihsellik söz konusudur. Türk ulus devletinin tarihsel geçmişi ve Türkiye dindarlığının bu geçmişle kurduğu nostaljik bağ küreselleşme çağının ortasında milliyetçiliği farklı bir eksende yeniden üreten bir refleks doğurur. Böylelikle küreselleşme ulus devleti aşacağı tahmin edilen bir fenomen olacağı yerde Türkiye örneğindeki gibi ulus devleti yeniden tanımlayan ve ona yeni bir dayanak noktası yaratan bir dini milliyetçiliğin güçleneceği ortamı sağlar.

Türkiye’de Dindar Milliyetçiliğinin Yükselişi

Modern Türkiye’de İslamcılık, kendini çoğunlukla milliyetçiliğin içinde tanımlayarak yükseldi. Türkiye’de İslam’ın milliyetçi jargonla “terbiye edilecek” meşruiyet kazanması içinden geçilen koşulların da bir gereği idi. Özellikle kuruluş yıllarında devletten gördüğü yoğun baskı dini hareketleri böyle bir meşruiyet çemberinin içinden geçmek zorunda bırakmıştır. Öte yandan Müslümanlar isimleri anılmaksızın erken Cumhuriyet’in milli topluluğunun üyesi olarak kabul edildiler. Türk olmayan Müslümanlar (örneğin Kürtler) ise Türkleştirme politikası kapsamında asimile olmaya zorlandılar (White, 2013: 57). Erken Cumhuriyet eliti Türkiye ekonomisini Avrupa’dan bağımsızlaştırmak da istiyordu. Bu kapsamda o güne kadar gayri-Müslimlerin elinde bulunan ticaret ve üretim kaynaklarını Türklerin eline geçirmek üzere harekete geçildi. Oluşum halindeki Rum ve Ermeni burjuvazisi yerine Avrupa’yla ilişkileri daha sınırlı olan bir Yahudi-Müslüman burjuvazisi tercih edilmişti (Keyder, 1992: 41). Ankara bu ekonomi-politik gerekçeyle gayri-Müslimleri Türk tanımına dâhil etmiyor Türklüğü bir ırk ve inanç etrafında topluyordu.

İslam bir yandan Türk milli kimliğinin kurulmasına yardım ederken, öte yandan milliyetçiliğin modernleşme misyonuyla da mücadeleye girmişti. Bu paradoksun çözümü dinin milliyetçileşmesiydi (Lorasdağı, 2010: 222). Bu sürecin sonunda özellikle ana akım İslami hareketler Kemalizm’in ve milliyetçiliğin çeşitli reflekslerini miras alarak ilerlediler. Türk Müslümanlığı, İslam’ın uluslar üstü öğretisini aşan bir tarih algısıyla İslam topluluklarını içerisinde hiyerarşik bir ayrıma giderek Türkleri üst öge ya da lider olarak tanımlamaya başladı. Bu elbette Osmanlı gibi geniş egemenlik alanına sahip bir dini imparatorluğun devamı olan bir toplumun yaşaması en muhtemel nostalji arayışının sonucuydu.

Türkiye geç kapitalistleşen bir ülke olarak modernleşme sürecini çarpık ve zora dayalı biçimde yaşamıştır. Türkiye’de dindar milliyetçiliğinin gelişimi ulus devlete ve dolayısıyla kapitalistleşme sürecine paraleldir. Modernleşme sürecinde Avrupa’da burjuvalar ulus devletleri kurarlarken, bu alanda geciken ülkelerde devlet burjuvazileri kurmaya çalışmıştır (Kılıç-bay, 2013: 5). Bunun sonucu devletin resmi bir milli burjuvazi politikası oluşmuştur. Devle-

tin modernleşmeyi (dolayısıyla kapitalizmi) inşa ettiği durumlarda modernleşme tepeden inmeçi biçime girmekte bu da toplumun çeşitli katmanlarında direnç, içine kapanma gibi durumlara neden olmaktadır. Türkiye’de dindarların rejimle ilişkisindeki gerilim modernleşmenin bu tepeden inmeçi biçimiyle bağlantılıdır. Kemalistler, 1940’ların ikinci yarısına kadar meşru siyasal alanı milliyetçilik ve modernizmle sınırladıklarında milliyetçiliğin farklı yorumlarının ortaya çıkacağını tahmin etmemişlerdi (Taşkın, 2013: 63). Dindarlardan bir kısmı radikal unsurlarıyla içine kapanmış, ancak büyük ölçüde dindarlık rejimle ilişkisinde farklı bir tutum izlemiştir. Bu yeni tutum, rejimin milliyetçi, modern söyleminin içinden geçerek kendi dindar-muhafazakâr düşünce kalıplarına alan açmak biçiminde kendini gösterir (Bora, 1998: 120).

Dindarlar neden seküler devletle bu tür bir ilişkiye girmeye ihtiyaç duydular? Bu sorunun yanıtı hem dindarların sınıfsal kaygılarıyla hem de dinin bekasını, devletin bekasında arayan “din ü devlet” kaygılarında aramak gerekir. Din ü devlet kaygısı Selçuklu-Osmanlı dönemlerine kadar geri götürülebilecek bir süreçte dinen yanlış olsa da siyaseten gerekli olan bazı uygulamaların kabul edilmesine yol açmıştır (Karabaşoğlu, 2006: 696). Öte yandan Avrupa kapitalistleşme süreciyle Türkiye’nin kapitalistleşme süreci arasında bir benzeşim kurulabilir. Böylece Avrupa’da 19. yüzyılda işçiköylü ittifakına karşı egemen sınıflar arasında kurulan dinsel-seküler ittifakının doğurduğu muhafazakârlığın Türkiye’de oluşan devletçi muhafazakârlığa (milliyetçi muhafazakârlık) denk düştüğü rahatlıkla söylenebilir. Türkiye’deki devletçi muhafazakârlık da ortaya çıktığı dönemde en büyük tehlike olarak sosyalizmi görmüştür.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Türkiye’de yürürlüğe konulan ekonomik ve siyasal program dindarları benzer bir gerilime yeniden sevketmiştir. Darbeyi gerçekleştiren generallerin Kemalizm’i ihya düşüncesi, özellikle Demokrat Parti döneminde yeniden toplumsal alanda görünür hale gelen dindarlık darbe sonrası rejimle yeni sorunlar doğurmuştur. Yeni sorunlar yeni ilişki biçimleriyle tanımlanmaya çalışılmıştır. 1961 yılında Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulmasıyla başlayan planlı kalkınma dönemi, sanayi burjuvazisinin yaratıldığı, güçlendiği ve 1970’lerden itibaren siyasi karar alma noktasına kadar yükseldiği bir değişimi beraberinde getirmiştir. Darbe ile Kemalist restorasyonu gerçekleştiren ordu ile merkezi sanayi bur-

juvazisi arasında hem ideolojik bir uyum, hem de ekonomik bir bütünleşme olduğu anlaşılmaktadır (Balci, 2011: 55). Bu durum 1950'lerin hâkim güçleri olan tarım ve ticaret burjuvazisini huzursuz etmişti. Bu kesimler tepkilerini 1930'lardakine benzer şekilde dinsel referanslı bir politik söylem üreterek ortaya koydu (Keyder, 2011: 136).

Anadolu'nun küçük esnaf ve tüccarlarından müteşekkil olan dönemin tarım ve ticaret burjuvazisi sanayileşmenin öneminin artmasıyla ikinci plana itilmişti. 1962-1976 yılları arası planlı ekonomi döneminde yıllık sınaî büyüme hızlarının ortalaması % 9.6, tarımınki %3.9'dur. Milli hâsılanın bileşimi böylece sanayi lehine değişmiştir. 1960-61'de sanayinin (cari fiyatlarla) GSMH'den payı %17.5 iken bu oran 1975-76'da %21.2'ye yükselmiştir. Tarımın payı ise aynı yıllar arasında %36.5'den %27'ye düşmüştür (Boratav, 2011:361). Her ne kadar Adalet partisi ve Süleyman Demirel, DP'den devraldığı liberal-tarımsal ittifakı yerli sanayicilerle destekleyerek güçlendirmiş kabul edilmekteyse de tepkiler Adalet Partisi'nin Türkiye'yi Avrupa'nın açık pazarı haline getirdiği iddialarına doğru şiddetlenmekteydi. Gerçekten de ithal ikameci sanayileşme politikasının belkemiğini yabancı ortaklıklara dayalı şirketler oluşturuyordu. Fakat ticaret burjuvazisinin iddia ettiği gibi bir "açık ihanet" ilişkisi değildi. Yabancı şirket teknik ustalık ve bilgiyi ve çoğu zaman yedek parça ve hammaddeleri temin ettiği Türk ortak ise sermaye, işgücü, dağıtım sistemi ve bürokratik ilişkileri yürütüyordu (Zürcher, 2000: 387). Devlet sanayileşme politikasına açıktan teşvik ettiği için şirketlerin devlet yetkilileriyle kurdukları iyi ilişkiler teşviklerin dağıtımlarında belirleyici olmaya başlamıştı. Bu da tarım burjuvazisinden gelen tepkilere ideolojik bir boyut kazandırıyor. Ordu, bürokrasi ve merkez sanayi burjuvazisi arasındaki ideolojik paralellik bu kesimlerin tepkilerini din bir biçimde dile getirmelerine imkân verdi. İslami tepkinin yükselişinin somut örneklerinden biri Necmettin Erbakan'ın Adalet Partisi'ni "Kırata acı ilaç lazım, iman serumu lazım" sözleriyle eleştirmesidir (Çalmuk, 2004: 559). Erbakan bu çıkışı yaptığında tarih Eylül 1969'du. O tarihte Erbakan Odalar Birliği'nden olaylı bir şekilde ayrılmış ve İstanbul ve İzmir'deki büyük iş çevrelerine karşı Anadolu sermayesini temsil eden ayrı bir siyasi partinin hazırlıklarına başlayacaktı. Ayrıca 1960'lı yılların sonunda genel olarak İslamcılık düşüncesi, sağ içinde daha belirginleşmenin sinyallerini veriyordu.

Türkiye’de Türkçülük ve İslamcılığın lider isimleri hem sosyolojik olarak hem de örgütsel anlamda aynı geçmişi paylaşmaktadırlar. Pek çoğu değişik adlarla kurulan ve kuruldukları dönemde de birbirleriyle ilişki içinde olan komünizmle mücadele dernekleri, talebe birlikleri ve fikir kulüplerine üyedirler (Akgün ve Çalış, 2004: 597). İslamcı çevrelerle Türkçüler arasındaki en önemli ayrışma “kızılelma”lar arasındaki farklılığın vurgulanmasıyla başlamıştır. İslamcılar ümmetçi bir anlayışla Müslümanlar arasında uluslar ötesi bir bağ kurarken Türkçüler Orta Asya ve Türk coğrafyasına yönelme arzusunda oldular. Bu kültürel temelin üzerine yukarıda bahsedilen sınıfsal ayrışmanın doğurduğu gerilim eklendiğinde Milli Nizam Partisi’nin kuruluşunun sebepleri daha iyi anlaşılacaktır.

Milli Nizam Partisi (MNP), ekonomide işbirlikçi ve çıkarıcı zümrelere karşı, ticari ahlaki koruyacak bir sistemi ve devlet kredilerinin adil dağılımını sağlamayı hedefliyordu. Siyasi söylemi ise “milliyetçi mukaddesatçı Türkiye” sloganıyla özetleniyordu (Özdemir, 2011: 259). Bununla birlikte Erbakan ve çevresi de sanayileşmeye önem veriyorlar, fakat farklı olarak “ağır sanayi hamlesi”nin, milli kaynaklarla gerçekleştirilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Erbakan, MNP’nin kapatılmasından sonra kurduğu Milli Selamet Partisi’nde de (MSP) yerelci vurgularını sürdürdü hem de bunlara İslami bir ekleme yaparak. Erbakan’a göre kapitalizm ve sosyalizm yasaklanmalıydı, çünkü bunlar Türkiye’yi hem ekonomik hem de kültürel açıdan dışa bağımlı hale getirmekteydi (Mardin, 2011: 87). Bunun yerine önerilen İslami bir sosyo-ekonomik modeldi ki, bu da esasında sosyal yardım ağları ve sosyal devlet uygulamalarına dayalı kapitalist bir ekonomik sistem öngörmekteydi.

MNP ve MSP’nin İslami popülizminde dikkati çeken unsur dindar milliyetçiliğinin temel refleksi olan Batı ideolojilerine (sosyalizm ve kapitalizm) aynı anda karşı çıkılması ve bunun yerine yerel kalkınmaya dayalı ekonomi ve dini politik söylemin yerleştirilmesidir. 1970’li yıllarda din “Türkiye’nin kurtulması” fikrinin yeni alternatifi olarak yükselecek ve dindar milliyetçiliği ile şekillenen yapılarda Türkiye’nin yeni yöneticileri yetişecektir.

Kemalizm’in Etkisi

Kemalizm hakkındaki değerlendirmeler ideolojinin ilerici, antiemperyalist, bir kalkınma hedeflediği iddiasıyla, elitist, jakoben ve demokrasi karşıtı ol-

duğu suçlaması arasında gelip gitmektedir. Kemalizm'in kurumsallaşması büyük ölçüde otuzlu yıllarda gerçekleşmiştir. Bu bölümde otuzlar öncesi ve otuzlar boyunca Türkiye'nin ekonomi politik durumu incelenerek Kemalizm'in ve Kemalist milliyetçiliğin kurumsallaşması ve bunların dindar milliyetçiliğinin ön oluşumuna etkileri saptanmaya çalışılacaktır.

Osmanlı ekonomisi dünya kapitalizminin iş bölümü içerisinde az gelişmiş bir ekonomiydi. Ekonominin büyük ağırlığını taşıyan ticaret yabancıların denetiminde ve gayrimüslimlerin hâkimiyetindeydi. Yeni kurulan cumhuriyetin iki ana hedefi bulunmaktaydı. Uzun savaşlar sonrası ciddi kayba uğrayan ülke ekonomisini yeniden canlandırmak ve Osmanlı döneminde ticarete hâkim olan azınlıkların yerine Türkleri geçirmek. Sermayenin Türkleştirilmesi cumhuriyetin milliyetçi ideolojisiyle de uyumluydu. Ancak bu ekonomi politikası Osmanlı'nın son döneminden ciddi bir kopuşu temsil etmiyordu. Meşrutiyetten cumhuriyetin kuruluşuna kadar milli iktisat Türklerin gündemini daima meşgul etmişti. Ancak milli iktisadın sanayileşmeye dönük bir hedefi yoktu. Sadece ticaret burjuvazisinin millileştirilmesine odaklanılmıştı.

1923 yılının başında yapılan İzmir İktisat Kongresi, bu görüşün Cumhuriyet tarafından da sürdürüldüğünün göstergesi oldu. Kongrede alınan kararlar iktisadi liberalizmin tesis edileceği yönündeydi. Yeni kurulan cumhuriyetin iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak için yabancı sermayeye çağrı yapılmış, ülke ekonomisi dışa açık tutulmuştu. Bu kararlar, yeni Türkiye'nin hedeflerini Batı'ya da göstermiş oluyordu. Ayrıca alınan kararlar tıkanan Lozan barış görüşmelerinin de yeniden açılmasına yardımcı olmuştu. Boratav bu kararları açık ekonomi koşullarında Türkiye'nin yeniden inşası açısından bir zorunluluk olarak görmüştür (2011: 286). Nitekim Bahçe ve Eres bu dönemi bir çaresiz liberalizm olarak tanımlar (2012: 22).

Yirmili yılların bu "çaresiz liberalizm"i Türkiye'yi dışa açık bir tarım ekonomisi olmaktan kurtaramamıştır. Ülkenin kalkınmasında sanayileşmenin önemi bu yılların sonunda anlaşılmaktadır. Bir yandan da devlet, bürokratik kurumlar eliyle modernleşme hamleleri yapmakta, kapitalist üretim ilişkileri kökleştirecek yasal reformları gerçekleştirmektedir. Dini hukuk ve ticaret kuralları Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinin hukuk sistemiyle değiştirilmiştir. 1922 yılında saltanatı, 1924 yılında da hilafeti kaldırılmasıyla devlet otoritesi laikleştirildi. Cumhuriyet kendi modernleşme de-

neyimini kendi belirlediği kriterlere göre gerçekleştiriyor, İslam'a ve hane-dana dayalı bir "ülkeyi kurtarma" duygusundan arınmış laik-milliyetçi bir siyasi sitemin temel adımlarını atıyordu (Keyder, 2011: 111). Bu dönemde burjuvazi siyasal iktidar karşısında özerkleşecek kadar güçlü değildi. Bu nedenle iktidarın merkezileşmesine, siyasi irade onları himaye ettiği sürece açıktan cephe almamışlardır.

Kemalizm kapitalist dönüşümü inşa ederken alt ve üst sınıflar arasındaki bağı milliyetçilik ile koruyordu. Halkçılık, Kemalist milliyetçiliğin tutarlı-lığını sağlayan ve sınıf çatışmalarını yadsıyan bir korporatizm yaratmıştı. Buna göre, Türkiye'de ne burjuva sınıfıyla betimlenebilecek kadar güçlü bir yapı, ne de emek sermaye gerilimi yaratacak ölçüde bir sınıflaşma vardı. Herkes üretimin ortağıydı ve halktandı (Ahmad, 2012: 99). Farklı sınıfları kalkınmanın ve yeni ulusu yaratmanın başlıca aktörü haline getirmenin yo-lu, sınıf farklılıklarını yatay kategorizasyonlar, ya da toplumsal işbölümü unsurları olarak göstermekten geçiyordu.

Ancak olaylar düşünüldüğü gibi gelişmedi. 1925 yılı Şubat ayında Do-ğu'daki Kürt muhalefeti ve onunla örtük bir ittifak içinde olan dini hareket-ler merkezi otoriteyi hedef alarak ayaklandılar. İsyanlar esasen kalkınmanın temel dinamiği olan korporatist milliyetçiliğe ve onu sağlayan halkçılığa saldırıyordu. İsyan eden gruplar hem Türk milliyetçiliğini hedef alan bir Kürt kimliğini hem de laikliği hedef alan bir İslam şeriatçılığını temsil edi-yordu. Bunun anlamı Kürtlerin Türk korporatizminden istifa etmesiydi. Kemalistler bu isyanları salt dini temelli gerici bir kalkışma olarak yorum-ladılar. Böylece Kürt bölgelerinin karakteristiği din üzerinden okunmuş ve temel sorunun irticai hareketler olduğu düşünülmüştü. Kürtler, kendileri kabul etmeseler de Türk kabul ediliyorlardı (White, 2012: 58). Bu nedenle sorun dinseldi ve laik reformlarla düzenlenmeliydi. Devlet isyanların ardın-dan bir takım biçimsel reformlara girişti ve bunları şiddetli bir biçimde ko-ruyarak gücünü göstermeye çalıştı. Şapka kanununa muhalefet nedeniyle gerçekleştirilen idamlar bunun bir örneğidir. Kemalizm şapkayı (reformla-rın biçimini) değil şapka sembolü üzerinden güçlü devlet geleneğini ku-rumsallaştırmaya çalışmıştır. 1925 sonrası devletin gitgide güçlenmesiyle bunun gerçekleştiği de söylenebilir. Kürt isyanı sonrası Kemalizm'in cevabı bütün ülkeyi muhalefet kanallarından mahrum bırakmak biçiminde oldu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka'nın kapatılmasının irticai nedenlere bağlanması da bu bağlamda örnek olarak verilebilir.

Devletin kararlılıkla uyguladığı ve Kürt isyanından sonra hızlandırdığı modernleşme projesiyle İslam kamusal alandan hızla çıkarıldı ve gitgide geri olan her şey özdeşleştirildi. Bu dönemde İslam'ın yaşanış biçimi gizli faaliyet gösteren tarikatlarda ve açığa vurulmayan ev ritüellerine kadar geriledi (Demirer, 2012: 285). Devlet bir yandan dinin kamusal alanda görünürlüğünü yok etmeye çalışırken bir yandan da laik din kurumlarıyla mevcut dini ikame eden yeni bir ortodoksi üretmeye girişti. Kemalistler dini hızla yerelleştirmeye ve ulus üstü bağlarından koparmaya yoğunlaştılar. Bu hamlenin siyasal boyutunu hilafetin kaldırılması, kültürel boyutunu ise Türkçe ezan ve ibadete yönelik reformlar oluşturmaktadır.

Kemalizm'in asıl büyük dönüşümünü sağlayan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Sonrası yaşanan gelişmelerdir. Otuzlu yılların içe dönük ekonomisi ve devletçi sanayileşmesi, Kemalizm'in planlı bir hamlesi olarak değil, buhranın yarattığı koşulların gereği olarak gelişmiştir. Yani yirmilerde kalkınmaya dair ihtiyaç nedeniyle dışa açılan Türkiye, otuzlarda dünya genelindeki daralma nedeniyle içe dönük bir ekonomi politikası uygulamak durumunda kalmıştır. Öte yandan bu dönem Türkiye'nin sanayileşme adına ilk adımlarını attığı ve ekonomik büyüme sağladığı yıllardır. Kırklı yılların ortalarına kadar devletçi ekonominin etkisiyle dış ticaret her yıl fazla vermiş ve devletin elinde önemli bir altın ve döviz rezervi birikmiştir (Turgut, 1991: 135). Devletçi ekonomi göz görülür bir refah ortamı yaratmıştı ve bu devletin ideolojik aygıtları dilediği gibi yönlendirme imkânı sunuyordu. Yukarıda bahsedilen dinin yerelleştirilmesi ve ulusal değerlerle sentezlenmesi bu bağlamda düşünülmelidir.

Hilafet kurumu, özellikle Osmanlı'nın gerileme dönemlerinde Osmanlı toprakları dışında kalan Müslümanları da etkileyebilme gücünü barındırması açısından stratejik önem taşıyordu. Her ne kadar son döneminde etkisi azalmış olsa da, Cihat ilanının halife tarafından yapılması; Müslümanları bağlı oldukları devletten bağımsız olarak İslam için savaşa çağırarak gibi sembolik bir öneme sahipti. Hilafet, belli ölçülerde İslam'ın uluslararası durumunu simgeliyordu. Bu nedenle Hilafetin kaldırılması İslam'ın Türkiye coğrafyasına özgüleştirilmesi bağlamında ciddi bir siyasal adımdır. Kemalistlerin favori

ideolojisi Türkçülük olsa bile İslam, imparatorlukta farklı etnik unsurlar üzerine büyük ölçüde kuşatıcıydı ve Türk olan kitle bile kendini Müslüman olarak tanımlamayı tercih ediyordu (Akçam, 2002: 54). Bu durumda İslam'ın - sadece adının bile- geniş bir coğrafyadaki halkları korporatist kalkınma arayışına eklemekte işlevsel olduğu anlaşılır hale gelir. Türk kimliğinin yaygınlaştırılması için İslam'ın ikna edici kuşatıcılığından faydalanmak gerekliydi. Bunu yaparken de dinin daha “zararsız”, toplumu devletle karşı karşıya getirmek yerine yeni rejime toplumsal rızayı sağlayacak bir türevini yaratma fırsatı doğuyordu. Türkçe ezan ve ibadet gibi girişimler bunun uç noktalarını temsil etmekle birlikte ana akım İslam'ı Türkleştiriyordu.

Bu beklenti büyük ölçüde gerçekleşti. Türk milliyetçiliği kendini İslam davasına adayın Türklerin, İslam'ı alt kümeleştirdiği bir ideoloji haline aldı. Yeni cumhuriyet de bu düşünsel mirası devraldı ve kendi laiklik anlayışıyla birleştirdi. Hilafetin kaldırılması bu sürecin nihai sonu olarak düşünülmelidir. Artık farklı milletleri kapsayan bir İslami otoriteye ihtiyaç yoktu. Çünkü hem devlet sınırları içinde Türk kimliği diğer etnik/dinsel gruplara uygulanan asimilasyon, tehcir ve mübadele yöntemleriyle baskın hale gelmişti, hem de milliyetçi bir kalkınma hamlesi ulus ötesi bir dini doktrinle topluma hazmettirilemezdi. Bunun için daha milliyetçi bir dindarlık gerekiyordu.

Modern Türkiye din kurumunu kontrol altında tutan yeni yapılar oluşturarak dini ulus devletinin meşrulaştırma alanına dâhil etti. Bu yeni yapıda din ulus devletinin kamusal alanı daraltma işlevinin bir parçası haline geldi. Osmanlı ile cumhuriyet arasında bir kopuş olduğunu savunan analizlerin aksine bu çalışmada Kemalizm ve İslam arasında düşmanlığa varan bir ilişkinin olduğu kabul edilmemektedir. Kemalizm'in kapitalist entegrasyon sürecinde belli ölçülerde dinsel referansa da ihtiyacı olduğunu, fakat bunun Kemalist modernleşmeyi engellemeyecek biçimde yapıldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda din, onu “kâfirlerin elinden kurtaran” ulus-devlete ve dolaylı olarak Kemalizm'e eklenen ve onu sosyal hayatta destekleyen bir kurum haline getirilmiştir. Kemalizm'in milliyetçi, laik devlet sistemi din üzerinden kitlelere meşrulaştırılırken din de bu milliyetçilik ve laiklik ilkelerinden etkilenecek biçim değiştirmiş ve Türkleşmiştir.

Kemalizm ve din arasında bu dönemde gelişen ilişkiler, milliyetçi muhafazakârlık ve dindar milliyetçiliğinin nüvelerini yaratır. Din ile milliyetçili-

ğin iç içe geçtiği, söz gelimi devletin ezanı toptan kaldırmak yerine onu Türkçe okuttuğu bu dönem her iki akımın da tam hâkim olamadığı devletin üst yapı olarak her ikisini de kontrol ettiği bir ara geçiş dönemidir.

Kemalizm, halkla hâkim konumdaki Sünnilik ve Türklük üzerinden yeni ve modern ulus-devlete özgü bir ilişki tarzı oluşturdu. Bu durum Aleviler, Kürtler ve gayrı-Müslimler gibi farklı etnik grupların farklı biçim ve derecelerde dönüşüme zorlanması ve dışlanmasıyla sonuçlanmıştır. (Özkazanç, 2012: 72). Ancak bunu yapması Kemalizm'in İslami karakteri baskın bir rejim olduğunu da kanıtlamaz. Aksine Kemalizm geniş kitleleri, eski rejime karşı seferber ettikten sonra hızla pasifize etmiş ve ideolojik inisiyatif almalarına engel olmuştur. Bu bağlamda Kemalizm ve din arasındaki ilişki klasik süreklilik-kopuş analizleriyle yeterince anlaşılabilir. Dinin sosyal alandaki meşruiyetinin farkında olan yeni elit, dinin hâkimiyet alanını yeniden düzenleyerek kitleleri radikalizmden arındırılmış bir İslam'la terbiye etmiştir.

Türkiye kapitalist kalkınma sürecindeydi ve bu kapsamda Kapitalizm'in o dönemde taşıdığı tüm değerleri (milliyetçilik ve laiklik başta olmak üzere) içselleştirmek zorundaydı. Bu süreçte çıkan çatlak sesler ise hızla bastırılmalıydı ve yapılan da tam olarak buydu. Laik devlet kurumları aracılığıyla yeniden üretilen din, yok edilmek yerine toplumu devrime ikna etmenin aracına dönüşmüştür. Halkçılık toplumu Batı ile rekabet eder nitelikte bir kapitalizmin yaratılmasına teşvik ve ikna etmiştir. Fonksiyonel toplum görüşleri de sınıf mücadelesini ortadan kaldıracak biçimselliği sunmaktadır. Ayrıca kamusal alanın sadece milliyetçi ve laik ideolojiyle sınırlandırılması hem kendi içinde bir elitizm doğurmuş hem de sınıf mücadelesinin kamusal alana yansımaları engellemiştir. Böylesi bir daralma anında mevcut muhalefet ya radikalleşerek dinsel söylemlerle ortaya çıkmış, ya da milliyetçilik içinde çeşitlenmek gibi muhafazakâr bir yolu tercih etmiştir. Kırklı yıllar Kemalizm'in sınıf mücadelesi karşısında elde ettiği zaferin gölgesinde, değişen konjonktürün etkisiyle muhalefetin radikal ve muhafazakâr hiziplerinin kendini göstermeye başladığı yıllar olacaktır.

Milliyetçi Muhafazakârlık ve Dindar Milliyetçiliği

Kapitalistleşme (ya da modernleşme) süreçlerinin sonunda Doğu'da ve Batı'da benzeri muhafazakâr deneyimlerin ortaya çıktığına daha önce deği-

nilmişti. Türkiye özelinde bu yapı özellikle Soğuk Savaş'ın ideolojik ortamında güç kazanan milliyetçi muhafazakâr düşünce içinde kendini gösterir. Milliyetçi muhafazakârlığın “surda açtığı gedik” seküler milliyetçiliğe dair eleştiriyi kuvvetlendirmiştir. Açılan yeni yolda dindar milliyetçiliğinin fikir zemini oluşacaktır.

Önceki bölümde Kemalizm'in otuzlardan itibaren meşru siyasal alanı milliyetçi modernizmle sınırlandırdığı vurgulanmıştı. Esasında Tek Parti dönemi, modernleşmeye yönelik kültür-medenyet ayrımının başladığı ve bu ayrımın kültür kavramının ideolojik bir Türkçülükle tercüme edildiği yıllar oldu. Recep Peker, Türkiye'nin oluşumunu kendine özgü koşullara dayalı bir halk devrimi olarak tanımlıyor ve “biz bize benzeriz” demekle övünüyor. Bir yandan da Türk devletinin Osmanlı'nın Tanzimat döneminde yaptığı gibi Batı'yı taklit etmekten kaçındığını savunuyordu (Peker, 1984: 20 vd.). Gerçekte olan ise sonuçta kültürel alanda Türkçülükle batıdan ayrıştığını savunan, fakat politik ve ekonomik alanda Batı'yla uyumlu bir modernleşme sisteminin yaratımıydı. Bu modernizme uyumlu bir din, ekonomi kültür ve tarih politikası üretildi. Siyasal alanın sınırlandırılması hem zor yoluyla hem de yeni değerlerin eğitimle genç kuşaklara aktarımıyla mümkün hale geldi.

Milliyetçi muhafazakârlığın oluşumu üzerinde Taşkın da eğitim kurumunun önemini vurgulamaktadır. Taşkın muhafazakâr gençlerini modern formasyona tabi tutan Cumhuriyetin eğitim kurumları, o gençleri mobilize etmek için din yerine daha güncel ve popüler bir ideoloji sunuyordu; seküler milliyetçilik (Taşkın, 2002: 622). İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünyanın oluşumu ve Kemalizm'in otuzlardan bu yana sınıf mücadelesini yadsıması hesaba katıldığında milliyetçi muhafazakârlığın rejimle antikomünizm üzerinden bir ilişkiye girmesi tesadüf değildir. Milliyetçi muhafazakârlar cumhuriyet elitine kendilerini antikomünizm üzerinden kabul ettirdiler. Onların antikomünizmi ve coşkun milliyetçiliği elitler tarafından onaylanmalarına da yardımcı oldu (Taşkın, 2002: 628).

Milliyetçi muhafazakârlar Kemalist milliyetçiliğin toplumla sağlam bağlar kuramadığından yakınmışlardır. Atatürk'ün ölümünden sonra Kemalizm'i batı ekolüyle bütünleştirmeye çalışan bir tarih yazımı geleneği doğmuştu. Milliyetçi muhafazakârlık bu yeni Batıcı geleneğe tepki göstermiş, Türk tari-

hinin Asyalı ve Müslüman özelliklerine dayalı bir tarih anlayışını tercih etmiştir (Copeaux, 1998: 54). Osmanlı geçmişini Türk unsurların üstünlüğüne indirgeyen bu tarih anlayışı İslamiyet öncesine de Türkçü değerler üzerinden yaklaşır. İslam'ın Türklerin eski dinleriyle ve İslam öncesi yaşam tarzlarıyla uyum içinde olduğuna dair anlatılar, İslam ile Türkler arasında sezgisel bir bağ olduğu iddiasına kadar uzanmaktadır (Günaltay, 2003: 110).

Kırkılı yıllardaki geleneğin yeniden ihyası düşüncesi daha sonra Demokrat Parti iktidarıyla da hız kazanan muhafazakârlığı doğurdu. Fakat bu muhafazakârlığın paradigmasını belirleyenler bizatihi Kemalistler içinden ayrılan bir grup olduklarından (Kemalist modernleşme ile organik bağları bulunduğundan), yeni bir algı noktası yaratamadılar. Yapabildikleri Kemalizm'in seküler değerlerini manevi değerler olarak tanımladıkları dini muhafazakârlıkla bütünleştirmekten ibaretti. Bu bütünleştirme arayışı soğuk savaş dönemi antikomünizmiyle birlikte düşünüldüğünde farklı bir anlam kazanır. Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta ABD'nin yanında yer alması, milliyetçi muhafazakârları Hür Dünya söylemi etrafında bir Sovyet ve dolayısıyla komünizm karşıtlığında birleştirmiştir. Hür Dünyacılık, büyük ölçüde din üzerinden üretilmiş bir kavramdır. Hür Dünya'nın hürriyetçiliği büyük ölçüde din ve vicdan hürriyetinin altını çizer. Komünizm bütün dünyayı egemenliği altına almaya çalışan, ahlakı ve dini yok etmeyi amaç edinmiş istilacı bir ideoloji olarak tasvir edilir. Buna karşın Hür Dünya'nın demokrat milletleri – kısaca Avrupa ve ABD- komünizm tehdidine karşı hak, özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi vermektedirler. Türkiye'nin Hür Dünya içinde yer alması bu açıdan önem taşır. Hatta Fethi Tevetoğlu, Türklerin Hür Dünya içinde yer almasını on yüzyıl önce Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle benzetir ve her iki tercihin de Türkleri özgürleştirdiğini iddia eder (1962: 22).

Din, modern değerler ve Türkçülük arasında kurulan bu ilginç sentez, esasen dindar milliyetçilerde görülen türden bir kültür-medeniyet ayrımının da ötesindeydi. Kırkların milliyetçi muhafazakârlarının yarattığı sentez Batılı değerleri de içselleştirmişti. Onlara göre Hür Dünya, salt teknolojik gelişmişliğiyle değil, bir bütün olarak komünizmin istibdadına karşı bir kurtarılmış bölgeyi simgeliyordu. Bu nedenle bu dönemin eleştirisi Batı kültürüne yönelik değil tam aksine Komünist kültüre yönelikti.

Ayrıca bu türden bir Türk-İslam-Batı sentezciliği Avrupa kapitalistleşme

süreciyle de benzerlikler taşımaktadır. On dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda egemen sınıfların komünizme karşı dinsel yapılarla ittifaka girdikleri daha önce de vurgulanmıştı. Bu bağlamda aynı amaçla Türkiye'de dindarların kendini antikomünizm ile egemen seküler sınıfa kabul ettirdiği düşünülebilir. Yine katı laik uygulamalarıyla ön planda olan Tek Parti döneminin kırklı yılların sonuna doğru din ile ilişkisinde bir yumuşamanın görülmesi de bu bağlamda tesadüf değildir. Bu dönemde daha önce kapatılan imam-hatip okulları yerine kursların açılması, Ankara Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi'nin kurulması, okullarda seçmeli din dersinin konulması gibi gelişmeler devletin de dindarlarla ilişkilerini iyileştirmeye çalıştığını göstermektedir. Kırklı yıllarda laik devlet ve muhafazakârlar arasında Soğuk Savaş'ın gölgesinde ilerleyen gelişmeler entelektüel düzeyde milliyetçi muhafazakârlığın ortaya çıkışını sağlamıştır. Milliyetçi muhafazakârlık komünizm tehdidine karşı toplumu Batı'nın demokrat değerlerine davet etmeye imkân veren bir dilin kurulmasını sağlamıştır.

Milliyetçi muhafazakârların gelenekçi tutumu Batıcılıkla buluşturduğu bu enteresan durum, fazla uzun sürmemiştir. Nitekim 1960 sonrası Türk siyasal hayatına bu türden bir hümanizmin etki ettiğini söylemek güçtür. Kırklı yıllarda Komünizme karşı Batı'nın demokrat uluslarından yana olmayı savunan kesimler altmışlı yıllarda toptancı bir biçimde Komünizm ve Batı Kapitalizm'ine aynı anda savaş açmayı tercih etmişlerdir. Bu yeni denklemde Batı karşıtlığına ve Anadoluçuluğa evrilen milliyetçi muhafazakârlık, Aydınlar Ocağı, Komünizmle Mücadele Derneği ve Ülkü Ocakları gibi milliyetçi teşkilatlarda var olmaya devam etmiştir.

Kemalizm ve milliyetçi muhafazakârlık sınıf mücadelesinin bastırılması amacıyla birleşmiş iki farklı entelektüel duruşu ifade etmektedir. Kemalizm'in seküler milliyetçilik ve halkçılık görüşleriyle tesis ettiği düzen yıllar içinde alt sınıfları kaplayan dindarlar tarafından tepkiyle karşılanmış, zamanla aşındırılmış ve 1960 yılına geldiğinde Kemalizm'in ideallerini ve tarihselliğini paylaşan ancak söylem ve yöntem bakımından ondan ayrılan milliyetçi muhafazakârlık bir entelijansiyayı doğurmuştur.

İslamcılığın Türkiye gelişiminde de hâkim tonun milliyetçi duyarlılıklar üstünden şekillendiği görülür. Din ü devlet benzeri kaygılarla harekete geçen dindarlarda bu devletçilik üzerinden ulus devleti sahiplenmeye dönük

bir reaksiyon oluşur. Milliyetçi muhafazakârların Türklükle Müslümanlığı bütünlleştirme çabaları, dindarlarda kendisini Osmanlı özlemine dayalı bir liderlik nostaljisi biçiminde gösterir. Türklük sembolik ya da ırksal niteliklerinden soyutlanarak tarihsel ve kültürel bir halde İslam'ın önderliğine kabul edilir. Bu bağlamda özellikle altmışlı yılların sonunda milliyetçi muhafazakârlık içinden kopan ya da dönüşen kimi dindar grupların bu türden bir milliyetçilikle kendi İslami söylemlerini birleştirdikleri görülür. Nitekim aynı dönemde Türk sağı içinde milliyetçiler ve İslamcılar bir ayrışma içine girmişlerdi. 1969 yılında Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP), bir yıl sonra da Milli Nizam Partisi'nin (MNP) kurulması bu ayrışmanın siyasal alandaki yansımasıydı. Her ne kadar MNP tabanı Adalet Partisi içinden ayrılmış kabul edilirse de düşünsel alanda İslamcılar'ın "Tanrı Dağı kadar Türk Hıra Dağı kadar Müslüman" formülünden hareketle "Tanrı Dağı kadar Türk" olmayı artık kabul etmedikleri bir gerçektir. Türklük dindarlar için Osmanlı-Selçuklu dönemiyle sınırlı bir İslam liderliği portresi olarak biçimlenmektedir.

Sonuç

Yetmişli yıllarda İslamcı siyasetin partileşmesine kadar milliyetçi muhafazakârlıktan dini milliyetçiliğe geçişin okunabileceği alanlar daha mikro sosyal ve siyasal örgütlenmelerdir. Milli Türk Talebe Birliği başta olmak üzere, Ülkü Ocakları ve yetmişli yılların sonunda kurulan Akıncılar gibi örgütlerde bu döneme has milliyetçi İslamcı ayrışmasının ana izlekleri belirginleşir.

Dini milliyetçilik modernizme bakışı ve Batı karşıtı söyleminde milliyetçi muhafazakârlıkla buluşur. Fakat milliyetçi muhafazakârlığın Anadoluocu söyleminin ötesine geçen bir coğrafi tahayyüle açılım yapar. Bu bağlamda milliyetçi muhafazakârlık da Kemalizm'in sınırlarını aşan bir gayrıresmi milliyetçilik olarak göze çarpar. Gayrıresmi milliyetçiliğin türevleri olarak milliyetçi muhafazakârlık ve dindar milliyetçiliği resmi ideolojinin çizdiği sınırları daima zorlar ve resmi ideolojinin ulaşamadığı kitlelere hitap etme enerjisini taşır (Özkırımlı, 2008: 708). Her iki olgu da kitleleri Kemalizm ve ulus devlete ikna ederken karşılığında ulus devletin ve ulusun tanımlarını ve sınırlarını yeniden çizmişlerdir. Bu bağlamda dini milliyetçiliğin sınırları, İslam coğrafyasının Türk liderliğini benimseyen yerleri biçiminde belirlenirken, milliyetçi muhafazakârlık Türk-Müslüman toplulukları öne alan bir hat çizer.

Kemalizm siyasal ortamı modernizmle kabaca sınırlarken, muhalif sesleri zor yoluyla bastırmıştı. Bu süreçte burjuvazinin devletin modernleşme projesine bir alternatifle gelemediği ve yine devletin zorlayıcı baskılarına bir karşılık veremediği de bir gerçektir. Bu durum, daha ziyade henüz oluşmakta olan burjuvazinin devletle girdiği işbirliği karşılığında modernleşmeyi domine etmekten uzak durması ve muhalefete cüret edememesi biçiminde düşünülmelidir. Sonuçta toplum çeşitli dinsel ve bölgesel ayaklanmalar dışında muhalefet kanallarından büyük ölçüde mahrum kalmıştır. Bu süreçte Kemalist modernleşme deneyiminin içinden yetişen kimi gruplar söz konusu modernleşmenin daha muhafazakâr yorumlarını üretmeye ve kendi dinselliklerini Kemalist milliyetçiliğin içinden bir söylemle belli belirsiz ifade etmeye başladılar. Milliyetçi muhafazakârlık olarak tarif edebileceğimiz bu görüşler ve savunucuları taşrayı -gençlerden başlayarak- ulus ideallerine ekledi. Modernlikle millilik-yerellik arasında bir denge kurmaya çalışan milliyetçi muhafazakârlar Türk modernleşmesini “ehlileştirdi” ve “aşırılıklarından” arındırmayı görev edindi (Atay, 2006: 166).

Altmışlı yılların sonunda dindarlığın bağımsız ifade biçimlerinin ortaya çıkmasına değin milliyetçi muhafazakârlık Türkiye dindarlığının rejimle kurduğu yarı eleştirel bağın entelektüel yüzünü temsil etti. Dindar milliyetçiliği, aynı kitlenin içinde -milliyetçi muhafazakârlığın düşünsel etkileriyle- ulus devlet bağlamından kopmadan gelişti. Bu yıllarda temel düşüncelerinin oluştuğunu düşündüğümüz dindar milliyetçiliği ulus devleti ve ulusu dinsel kavramlar üzerinden yeniden tanımlayarak bir ön oluşumu başlattı. Bir yapı olarak ulus devlet ve milliyetçiliğin işlevselliği dindarları bunların içini dinselliği daha baskın olacak biçimde doldurmaya itmiş olabilir.

Esasen makale boyunca değinmeye çalıştığımız şekliyle Kemalizm, milliyetçi muhafazakârlık ve dindar milliyetçiliği Türk Sağ'ının farklı yansımalarıdır. Modernleşme sürecine bakışları, anti-komünist tutumları ve ekonomi politikleri bakımından kesişen bu ideolojiler arasındaki ayrım bir yaklaşım farkından ibarettir. Modernleşmeye eklenmek her üç ideoloji için de kendi kültürünü korumakla mümkündür ve bu bağlamda üçü de modernleşmeyi bir yapı-içerik ayrımına tabi tutarlar. Kültür kavramının altı her biri tarafından kendi perspektifine uygun olarak doldurulur ve korunması gereken bir özgünlük olarak vurgulanır. Her üçü için de modernleşme bir taraftan bü-

tün gayretiyle Batı'nın kalkınma ve teknik düzeyine erişmeye çalışırken, diğer taraftan kendisi olarak kalmayı savunan bir modernlik-yerellik uzlaştırma çabasıdır (Çiğdem, 2007: 70). Bu kendine özgülük ya da kültürel başkalık iddiası, hem Recep Peker'in konuşma ve yazılarında, hem milliyetçi muhafazakârların Komünizm karşıtı söyleminde hem de MNP ve Erbakan'ın Batı taklitçiliği eleştirilerinde kendini aynı şekilde ve tonda belli eder.

The Notion of Religious Nationalism and the Experience of Turkey

Abstract: The relation between religious and nationalism has been evolved into a new form. This new condition that takes religion into a new nationalism itself can be partially correlated with the accelerated globalization. However, only globalization is far from explaining the rise of religious nationalism. This can be understood by examining either the secular nature that nation state had throughout the twentieth century or the answers given to the secularism by religion.

Keywords: Nationalist Conservatism, Kemalism, Islamism, Nationalism.

Kaynakça

- Ahmad**, Feroz (2012). **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. İstanbul: Kaynak.
- Akçam**, Tamer (2002). "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** (53-63). İstanbul: İletişim.
- Akgün**, Birol ve Şaban **Çalış** (2002). "Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** (584-618). İstanbul: İletişim.
- Atay**, Tayfun (2006), "Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk Gelenekçi Muhafazakârlığı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık** (154-179). İstanbul: İletişim.
- Bahçe**, Serdal ve Benan **Eres** (2012). "İktisadi Yapılar, Türkiye ve Değişim". **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, İstanbul: Phoenix.
- Balcı**, Ali (2011). **Türkiye'de Militarist Devlet Söylemi 1960-1983**. İstanbul: Kadim.
- Bilici**, Mücahit (2005). "Küreselleşme ve Postmodernizmin İslamcılık Üzerindeki Etkileri". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık** (799-804). İletişim.

- Bora**, Tanıl (1998). “Türkiye’de Radikal Milliyetçi İdeolojinin Gelişme Seyri”. **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (117-130). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bora**, Tanıl (2003). **Türk Sağının Üç Hali**. İstanbul: İletişim.
- Boratav**, Korkut (2011), “İktisat Tarihi (1908-1980)”. **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980** (297-383). İstanbul: Cem.
- Copeaux**, Etienne (2006). **Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezi’ne**. İstanbul: İletişim,
- Çalmuk**, Fehmi (2004). “Necmettin Erbakan”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık** (550-567). İstanbul: İletişim.
- Çiğdem**, Ahmet (2007), “Batılılaşma, Modernleşme ve Modernizasyon”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık** (68-81). İstanbul: İletişim.
- Demirer**, Yücel (2012). “Modernleşen Türkiye’de Din”. **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**. İstanbul: Phoenix.
- Friedland**, Roger (2001). Religious Nationalism and the Problem of Collective Representation. **Annual Review of Sociology**; 2001; 27. (125-152)
- Gülalp**, Haldun (2003). **Kimlikler Siyaseti**. İstanbul: Metis.
- Günaltay**, M. Şemseddin (2003). **Türk-İslam Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım: Maziden Atıye**. Ankara: Akçağ.
- Jacoby**, Tim (2010). **Sosyal İktidar ve Türk Devleti**. İstanbul: Birleşik.
- Juergensmeyer**, Mark (2001). **Yeni Soğuk Savaş Dini Milliyetçilikler Seküler Devleti Tehdit Ediyor**. İstanbul: Pınar.
- Karabaşoğlu**, Metin (2009). “İslam ve Milliyetçilik Arasındaki İlişki ve Etkileşim”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler** (690-703). İstanbul: İletişim.
- Keyder**, Çağlar (1992). “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”. **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul: Belge.
- Keyder**, Çağlar (2011). **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim.
- Kılıçbay**, Mehmet Ali (2013). “Modernizm’in Yansımaları”, **Modernizm’in Yansımaları: 60’lı Yıllarda Türkiye**. İstanbul: Efil.
- Kinvall**, Catarina (2004). Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security. **Political Philosophy**. Volume 25, Number 5 (741-767).
- Lorasdağı**, Berrin (2010). “The Prospects and Pitfalls of Religious Nationalist Movement in Turkey: The Case of the Gülen Movement”. **Middle Eastern Studies**, Volume 46, Number 2, (201-214)
- Mardin**, Şerif (2011). **Türkiye İslam ve Sekülerizm**. İstanbul: İletişim.

Özdemir, Hikmet (2011). “Siyasi Tarih (1960-1980)”. **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980** (227-297). İstanbul: Cem.

Özkazanç, Alev (2012). “Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme”. **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**. İstanbul: Phoenix.

Peker, Recep (1984). **İnkılâp Dersleri**. İstanbul: İletişim.

Toprak, Binnaz (1992). “Dinci Sağ”. **Geçiş Sürecinde Türkiye**. İstanbul: Belge.

Özkırmılı, Umut (2008), “Türkiye’de Gayrimeşru ve Popüler Milliyetçilik”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** (706-717). İstanbul: İletişim.

Taşkın, Yücel (2002). “Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** (584-618). İstanbul: İletişim.

Taşkın, Yücel (2013). **Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya**. İstanbul: İletişim.

Tevetoğlu, Fethi (1962), **Faşist Yok Komünist Var**. Ankara: Ankara Matbaası.

Turgut, Serdar (1991). **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi: Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme**. İstanbul: Adalet Matbaası.

White, J. (2013). **Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler**. İstanbul: İletişim.

Zürcher, Erik Jan (2000). **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**. İstanbul: İletişim.

Federal Almanya'daki 22 Eylül 2013 Genel Seçimlerinin Siyasi Sonuçlarına Yönelik Türkiye ve AB Eksenli Bir Değerlendirme

Köksal Şahin¹

Özet: Bu çalışmadaki temel amaç Federal Almanya'da gerçekleştirilen son genel seçim neticesinde ortaya çıkan siyasal tabloyu Türkiye ve AB eksenli olarak bir analize tabii tutabilmektir. Çalışmanın başlıca problemiği olarak ise; seçim sonrası gündeme gelen; Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olan Hıristiyan Demokratların Almanya ve Avrupa Birliği kapsamındaki siyasal süreçleri domine edebilecek düzeyde büyük bir zafer kazandıkları şeklindeki yorumlar gösterilebilir. Temel amaç ve belirtilen problematik doğrultusunda cevabı aranan başlıca sorular; “Ülkede seçim sürecinin nasıl yaşandığı?”, “Kurulan yeni koalisyon hükümetin genel görünümünün nasıl olduğu?”, “Koalisyon protokolünde yer alan Türkiye'yle ilgili bahislerin ne anlama geldiği?” gibi hususlar olmuştur. Betimleyici metodun ve kısmen de içerik analizi tekniğinin kullanıldığı çalışma neticesinde ulaşılan sonuçları ise; Almanya'da Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyeliğine sıcak bakmayan (derinleşmeci ekolün etkisinde olan) güçlü bir hükümetin işbaşında olduğu, AB'nin kurumsallaşma sürecinde Batıcı kültürel tezlerin giderek daha belirleyici hale gelebileceği, seçim sonuçlarının aynı zamanda Almanya'nın Avrupa kıtasındaki reel egemenliğini daha da artırıcı nitelikte olduğu ve son olarak da Almanya'daki Türk vatandaşları için çifte vatandaşlık vb. haklar noktasında yeni kazanımlar elde edebilecekleri bir dönemin başladığı şeklinde ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Federal Almanya, Türkiye, Avrupa Birliği, Angela Merkel, CDU, SPD

¹ Yrd.Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Giriş

22 Eylül 2013 tarihinde Federal Almanya’da yapılan Genel Seçimleri sağın lider partisi olan “*Hiristiyan Demokrat Birlik Partisi*” (CDU)² farklı bir şekilde kazandı.³ Ancak Hiristiyan Demokratlar elde ettikleri % 41,5’lik oy oranına rağmen parlamentoda kendi başlarına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamadılar.⁴

Ülkede ana muhalefet konumunda olan “*Sosyal Demokrat Parti*” (SPD)⁵ ile yürütülen müzakereler sonucunda CDU Genel Başkanı Angela Merkel başkanlığında 17 Aralık 2013’te “*Büyük Koalisyon*”⁶ niteliğinde yeni bir

² CDU’nun orjinal adı; “*Christlich Demokratische Union*” şeklindedir. CDU kurulduğundan bugüne kadar tüm seçimlere sadece Bavyera eyaletinde faaliyette bulunan “*Hiristiyan Sosyal Birlik Partisi*” (CSU) ile birlikte katılmaktadır. İki parti arasındaki yakın ilişki sadece seçim zamanları ile sınırlı değildir. Parlamento çalışmalarında da ortaklık söz konusudur. CSU’nun parlamentoda ayrı bir meclis grubu bulunmamaktadır. Bu partiye mensup milletvekilleri parlamentoda CDU sıralarında oturmaktadır. Bu ortaklıktan ötürü Almanya’da “Hiristiyan Birlik Partileri” şeklinde bir kullanım yaygındır.

³ Seçim sonucunda CDU/CSU ile en yakın rakibi Sosyal Demokrat Parti (SPD) arasında ortaya çıkan yaklaşık % 15’lik oy farkı Alman siyasal hayatı göz önüne alındığında sıra dışı bir netice olarak nitelendirilebilir. Küçük bir somutlaştırma yapmak gerekirse; CDU/CSU ortaklığının birinci parti olduğu 2009 Genel Seçimlerinde aradaki fark 10 puandır: CDU/CSU %33.8 - SPD % 23. 2005 Genel Seçimlerinde ise iki partinin aldığı oy neredeyse aynıdır: CDU/CSU: % 35.2 - SPD: % 34.

⁴ Bu sonucun ortaya çıkmasında; koalisyon hükümetine yol açma ihtimali hayli yüksek olan, düşük bir millî barajı ve nispi temsil hesaplamasını içeren Alman seçim sisteminin payı büyüktür. Bu noktada Federal Almanya’da II. Dünya savaşı sonrasında günümüze kadar kurulan hükümetlerin neredeyse tamamının koalisyon şeklinde olduğunu belirtmekte yarar vardır. Tek istisna ise 1957 Genel Seçimlerinde CDU/CSU birlikteliğinin yeterli çoğunluğu elde etmesiyle kurulan Konrad Adenauer hükümetidir.

⁵ Almanya’nın en eski partisi olan SPD’nin orjinal adı; “*Sozial Demokratische Partei Deutschland*” şeklindedir. 2013 yılında kuruluşunun 150. yılını kutlayan SPD Alman Genel İşçi Birliği (ADAV) tarafından 1863 yılında kurulmuştur (SPD, 2014). SPD Avrupa’nın başlıca sosyal demokrat partilerinden biridir. Yirminci yüzyılın başlarında sosyal demokrasi düşüncesi Eduard Benstein’in önderliğinde asıl olarak bu parti çatısı altında siyasal bir program olarak şekillenmiştir (Schmitd, 2001: 157-161).

⁶ Genel seçimler sonucu ilk iki sırayı paylaşan partilerce kurulan koalisyon hükümetleri “Büyük Koalisyon” olarak ifade edilmektedir. Bir somutlaştırma yapmak gerekirse 2009-2013 yılları arasında Almanya’da iktidarda olan CDU/CSU-FDP ortaklığı bir büyük koalisyon niteliğinde değildir Çünkü FDP (Hür Demokrat Parti) 2009 Genel Seçimlerini üçüncü sırada tamamlayan bir partidir.

hükümet kuruldu. Böylece Almanya'nın iki büyük partisi beş yıllık bir aradan sonra tekrar aynı hükümetin ortakları olarak bir araya geldiler. Koalisyon ortaklarının farklı düşündükleri ve nasıl uzlaşacakları merak edilen konular arasında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) üyeliği meselesi ve Almanya'daki yabancılara çifte vatandaşlık hakkı tanınıp tanınmayacağı gibi hususlar da yer almaktaydı. CDU seçim kampanyası boyunca hem Türkiye'nin AB üyeliğine hem de ülkedeki göçmenlere çifte vatandaşlık hakkı tanınmasına karşı olduğunu net bir şekilde dile getirdi. SPD ise bu iki konuda daha olumlu bir tavrın temsilcisi oldu.

Almanya seçim sisteminin büyük etkisiyle yarım asrı aşkın bir zamandır koalisyon hükümetleriyle yönetilen bir ülke. Dolayısıyla ülkede yeni bir koalisyon ortamının oluşmasından ziyade, CDU lideri Angela Merkel'in daha güçlü bir politik aktör olarak siyaset sahnesinde yer alması seçim sonrası yapılan değerlendirmelerde başlıca husus oldu. Siyasi kariyerine Doğu Almanya'da başlayan Merkel, elde ettiği seçim zaferiyle Federal Almanya tarihinde üst üste üç defa genel seçim kazanan sayılı politikacılar arasına girmeyi de başardı.

Merkel'in zor bir dönemde güçlü bir liderlik sergilediğini, Almanya'nın II. Dünya savaşı sonrası dönemde ekonomi ve dış politika sahalarında karşı karşıya kaldığı belki de en zorlu periyotta vermiş olduğu isabetli siyasi ve ekonomik kararların karşılığını seçim sandığında aldığını söylemek mümkündür (The Telegraph, 2013). Avrupa projesine olan inancın düşmekte olduğu, ekonomik krizin yaşandığı bir ortamda gelen bu seçim zaferi Avrupa kamuoyunda Merkel'in karizmatik bir Avrupa liderliğine geçişi olarak yankı bulmuştur (Addley, 2014).

Avrupa'nın merkezi gücü olan Almanya'da yeni bir hükümetin kurulması ve Angela Merkel şahsında küresel bir Avrupalı liderden bahsedilmeye başlanması Türkiye eksenli olarak da ele alınması gereken siyasal gelişmelerdir. İşte bu çalışmayla Almanya'da yapılan son genel seçim sürecinde oluşan yeni tablo bir problematik olarak ele alınmakta, ilan edilen koalisyon protokolü hem Türkiye hem de AB bağlamında yakın okumaya tabii tutulmak istenmektedir.

Bu maksatla öncelikle yaşanan genel seçim sürecine ve kurulan yeni hükümete göz atılacaktır. Ardından hükümetin iki büyük ortağı CDU ve SPD'

nin Avrupa ve Türkiye hakkındaki genel yaklaşımları üzerinde durulacak ve son olarak da koalisyon protokolü Türkiye ve AB bağlamında yakın okumaya tabii tutulacaktır. Çalışmanın Türkiye'nin Avrupa'daki geleceği ve AB'deki kurumsallaşma sürecinin nasıl bir seyir izleyeceği gibi hususlarda sağlıklı öngörülerde bulunmaya yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca başarılı bir parlamentarizm örneği olan Federal Almanya'nın siyasal sistemiyle ilgili değerlendirmelerin de yer aldığı bu çalışmanın ülkemizde bir süredir gündemde olan hükümet sistemi tartışmalarına da katkı sağlayacağını söylemek mümkündür.

Federal Almanya: Avrupa'daki Merkezi Güç

Öncelikle Federal Almanya'yı jeopolitik açıdan yakın okumaya tabi tutmak faydalı olabilir. Bu bağlamda ilk olarak Almanya'nın sömürgecilikte geç kalan bir ülke olarak Avrupa merkezli bir tarihsel seyir yaşadığından ve hemen her devirde bu kıtada merkezi güç olmayı başardığından bahsetmek gerekir. Almanya'nın Avrupa'da tarih, coğrafya, nüfus, ekonomi vb. jeopolitik unsurlarda ulaştığı üstünlük zamanla öylesine pekişmiştir ki bu ülkenin Avrupa açısından adeta doğal bir hegoman konumunda olduğu genel kabul gören bir yaklaşım haline gelmiştir⁷ (Economist, 2013).

Almanya'nın Avrupa kıtasındaki egemenliğinin Avrupa Birliği (AB) süreci ile daha da pekiştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Elli yılı aşkın bir süredir Almanya'nın öncülüğünde devam etmekte olan Avrupa kıtasını entegre etme stratejisi, küreselleşmenin yarattığı yeni çevresel şartlarla uyumlu bir bölgeselleşme hamlesi olarak, bu ülkeye önemli düzeyde bir reel egemenlik artışı sağlamıştır. AB projesinin Soğuk Savaş sonrası oluşan jeopolitik boşlukta sadece Almanya'nın değil Batı Avrupa'nın da jeopolitik bir güç odağı olarak ön plana çıkmasına katkıda bulunduğunu söylemek

⁷ Bu jeopolitik özelliğin Avrupa'da Almanya'ya karşı şüphe (endişe) ile yaklaşılmasına da zemin hazırladığını belirtmek gerekir. Bir başka ifadeyle Almanya'nın Avrupa'da büyük bir güç olması her zaman için kendisine karşı olan blokları da üreten bir jeopolitik özelliktir (İnat, 2009: 33,34). Bu noktada Almanya'nın çok güçlü olmasının Avrupa'yı tehlikeli gelişmelere açık bir kıta haline getirdiği şeklinde tarihsel bir yaklaşımın varlığından da bahsetmek gerekir. Bu yaklaşımın oluşmasında Almanya'nın geçmişte birçok defa güç politikasına yönelmesinin etkili olduğu söylenebilir (Doğan, 2011: 6,7).

mümkündür. Bu genel tablo içinde Almanya ise; AB içinde *etken devlet* konumunda olmasının büyük katkısıyla II. Dünya savaşı sonrasında belki de ilk kez küresel bir aktör konumuna ulaşmıştır.⁸

1949 Bonn Anayasasıyla adeta her şeye yeniden başlangıç yapan Federal Almanya geride kalan sürede; iyi işleyen bir siyasal sistem, ileri bir demokrasi ve güçlü bir ekonomi tesis etmeyi başarmıştır. Hâlihazırda tüm dünya gelirlerinin yaklaşık % 50'sinin paylaşıldığı bir bölge olan Avrupa'da açık ara en güçlü ekonomi Alman ekonomisidir. Ayrıca Almanya; ABD, Japonya ve Çin'in ardından dünyanın en büyük dördüncü ekonomik gücü konumdadır (Doğan, 2011: 2,8; Tatar, 2012: 165). Dünya ticaret hacmindeki payı yaklaşık % 9 olan bu ülkenin kişi başına düşen milli geliri ise 2012 rakamlarıyla 45 bin dolar civarındadır.⁹ Her yıl ortalama bir trilyon dolarlık ihracat yapan Almanya'nın Dünya ihracat şampiyonluğunu yıllardır kimseye kaptırmadığına da değinmek gerekir. Almanya'nın bir başka önemli jeopolitik özelliği de 80.43 milyonluk nüfusuyla (WB, 2014) AB'deki en büyük pazar oluşudur. Bunlara ilaveten Almanya güçlü bir orduya, büyük bir silah endüstrisine ve önemli yer altı kaynaklarına da sahip durumdadır (Ermağan, 2012: 75; Hintereder ve Orth, 2013).

Federal Almanya'nın reel egemenliğine katkıda bulunan normatif (yani değerlere dayalı) bir güce de sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu gücün kaynakları olarak ise; dünyada ileri demokrasi olarak nitelendirilen yirmi bir ülke arasında olması, demokratik uzlaşmacı bir siyasal kültüre sahip oluşu, başarıyla uyguladığı rasyonelleştirilmiş parlamentarizm ve AB'nin izlediği demokratik değerler eksenli normatif güç olma stratejisi gösterilebilir.

Yirmi birinci yüzyılın Almanya açısından pek de iç açıcı bir başlangıca

⁸ Küreselleşme uygun bölgeselleşmeler sayesinde reel egemenlik artışı sağlamaya imkân tanıyan bir süreç oldu. Etken devletler uluslararası kuruluşlarda yönlendirici oldukları için hem katılan hem denetleyen hem de yönlendiren ülke olabiliyorlar ve potansiyellerini harekete geçirebiliyorlar (Şahin, 2005: 344-347). AB süreci ilerledikçe ekonomik entegrasyondaki başarıları takiben atılan siyasal birlik adımları etken devlet olan Almanya'nın reel egemenliğini de giderek arttırmıştır. Almanya'nın asıl bu gelişme sayesinde II. Dünya savaşı sonrasında başlayan ABD etkisindeki bağımlı ve edilgen pozisyondan çıktığını söylemek mümkündür (Hintereder ve Orth, 2013).

⁹ Bahsedilen kişi başına düşen gayri safi milli gelir; Dünya Bankası tarafından "Atlas Yöntemine" göre hesaplanan orandır (WB, 2014).

sahne olmadığını söylemek gerekir. Bu yüzyılın ilk on yıllık periyodunda yaşanan AB eksenli krizler Almanya'yı zor durumda bırakmıştır. AB'nin siyasal birliğe dönüşmesi açısından temel adım olarak görülen Anayasa oluşturma sürecinin kesintiye uğraması, kurumsal reform sürecindeki büyük anlaşmazlıklar ve en son olarak Euro bölgesini sarsan ekonomik kriz AB'nin itibar kaybı yaşamasına ve geleceğinin belirsizleşmesine yol açan başlıca gelişmeler olmuştur (Şahin, 2009: 321). Özellikle ekonomik krizin derinleşmesine paralel olarak Euro bölgesinde işsizliğin giderek artması ve finans sisteminde yaşanan tıkanma neticesinde tüm gözler Almanya'ya çevrilmiştir¹⁰(Economist, 2013). Böyle bir ortamda bocalama yaşayacağı tahmin edilen Almanya'nın bilhassa son beş sene zarfında özellikle ekonomik sorunların üstesinden gelen parlak bir performans ortaya koyduğu görülmektedir. Başarıyla uygulanan finans ve ekonomi politikaları neticesinde ekonomik krizin etkileri Almanya içinde pek hissedilmezken, İspanya ve Yunanistan başta olmak üzere birçok ülkeye verilen mali destekle krizin bölgesel olarak derinleşmesi de engellenmiştir.

Avrupa Birliği'nin geleceğinin tartışılır hale geldiği bu periyotta Almanya'nın başında bulunan Angela Merkel ise üst üste üç kez genel seçimleri kazanarak bütün dikkatleri üzerinde toplamayı başarmıştır. Adeta bir referanduma dönüşen 22 Eylül seçimindeki büyük zaferle Merkel'in Avrupa'daki etkileyici politikacı haline geldiğini söylemek mümkündür. Zorlukların üstesinden geldikçe etkisi giderek artan, hatta karizmatikleşen bir politikacı görünümünde olan Angela Merkel artık Almanya'da Konrad Adenauer¹¹ ile kıyaslanan bir lider konumundadır.

¹⁰ Bu gelişmelerin Almanya'yı da uçurumun kenarına getirdiği bir gerçektir. Çünkü Euro sisteminin çökmesi durumunda asıl zararı; en büyük Euro alacaklısı konumunda olan Almanya görecektir. Bu arada Economist'te yayınlanan bir araştırmaya göre; İspanyolların % 60'ı, İtalyanların %75'i, Yunanlıların % 78'i, Fransızların % 77 si Avrupa entegrasyonunu kendi ekonomileri açısından zararlı bulmakta ve yaşanan tüm sıkıntılardan Almanya'yı sorumlu tutmaktadır (Economist, 2013).

¹¹ Konrad Adenauer (1876-1967) CDU'nun kurucusu ve Federal Almanya'nın ilk Başbakanıdır. 1949-1963 yılları arasında Başbakanlık yapan Adenauer, Almanya'nın yeniden yapılanmasının mimarı olarak kabul ediliyor. Bu kapsamda; batı demokrasileri içine katılma, dış politika açısından Atlantik çizgisini tercih etme ve birleşik Avrupa projesini başlatma Adenauer'e atfedilen politikalarıdır (KAS, 2014).

Seçim Süreci

Almanya'daki 22 Eylül Seçimlerinin sonuçlarını; sağın güçlenmesi, büyük koalisyon niteliğinde yeni bir hükümetin kurulması ve Angela Merkel'in içte ve dışta daha etkili bir lider haline gelmesi şeklinde özetlemek mümkündür. Bu sonuçlardan yeni hükümetin ortaya koyduğu yol haritası (Koalisyon Protokolü) ve koalisyondaki iki büyük partinin Türkiye ve AB'ye ilişkin genel yaklaşımları büyüteç altına alınması gereken hususlardır.

Bu yöndeki analizlere girişmeden önce Almanya'da büyük koalisyonla niha-yetlenen seçim sürecine göz atmakta yarar vardır. Unutulmamalıdır ki seçim süreçlerinde yaşananlar, seçim sonrasına yönelik birçok siyasal gelişmenin de habercisi (ipuçları) konumundadır. Ayrıca ülkedeki demokratik siyasal kültürün düzeyi hakkında objektif ve sağlıklı yorumlar yapmaya yardımcı olabilecek bir çok göstereyle de seçim süreçlerinde karşılaşılmaktadır.

Öncelikle Federal Almanya'da 1949 sonrasında uygulamaya konan seçim sisteminin bu sahada yeni bir akımın başlangıcı olduğuna değinmek gerekir. Hem “Çoğunluk” hem de “Nispi Temsil” yöntemleriyle oyların hesaplanmasını öngören bu seçim sistemi “Karma Sistemler” şeklinde yeni bir kategorinin öncüsü olmuştur.¹² Almanlar oyların ikili hesaplanması neticesinde (yarısının çoğunluk yarısının da nispi temsille) tek parti iktidarını zorlaştırıp koalisyon hükümetlerine kapıyı açan bir sistem meydana getirmeyi başarmışlardır. Buradan hareketle Alman seçim sistemini, Hitler döneminde yaşanan tek parti idaresine tepki olarak, uzlaşmacı ve paylaşımcı bir siyasal hayatı kurumsallaştırmak isteyen seçim bir mühendisliği çalışması olarak da nitelendirmek mümkündür¹³ (Yavaşgel, 2004: 130).

¹² Alman seçim sistemi karma seçim sistemlerinin ilk örneği olarak kabul ediliyor. Alman seçim sisteminin ayrıntılarına girildiğinde ise; sistemin her seçmenin iki oy kullanması esasına dayandığı söylenebilir. Seçmenler seçim günü kullandıkları birinci oylarıyla çoğunluk sistemine göre dar bölgeden kendi seçim bölgelerinde seçilecek adayı seçmektedir. Yine aynı anda kullandıkları ikinci oylarıyla da partilerin eyalet kapsamında gösterdikleri aday listeleri için oy kullanmaktadırlar. Bu arada Almanya'da genel seçimlerin dört yılda bir yapıldığını ve 1953 yılından beri de ikinci oyların % 5'ine ulaşma şeklinde bir milli bir baraj uygulandığını da belirtmek gerekir. Siyasi partilerin bu barajdan muaf olmasının diğer yolu ise en az üç dar seçim çevresinden milletvekili çıkarmalarıdır (Yavaşgel, 2004: 135-138).

¹³ Nitekim bu mühendislik çabasının neticesinde Federal Almanya'da 1949'dan bugüne kadar sadece bir defa (1957-1961 döneminde) CDU/CSU birlikteliği ile tek parti iktidarı yaşanmıştır.

Almanya’da 22 Eylül 2013’de yapılan Genel (Federal) seçimler % 71,5 gibi düşük bir katılımı gerçekleştirdi.¹⁴ % 5’lik milli barajı aşarak parlamento¹⁵ giren parti sayısı ise dört¹⁶ oldu. Ülkedeki başlıca siyasi partilerden Hür Demokrat Partinin (FDP)¹⁷ şaşırtıcı bir şekilde baraj altında kalması neticesinde ülkedeki ılımlı çok partili sistem beş partili değil de dört partili bir yapıya büründü.¹⁸ Hemen belirtilmelidir ki ılımlı çok parti sistemi Almanya’da iki büyük partiye dayalı olarak işlemektedir. Bir başka ifadeyle bugüne kadar ki her seçimde ilk iki sırayı paylaşan SPD ve CDU ülkede hükümet kurma potansiyeline sahip olan yegâne partilerdir.

Hıristiyan Birlik partilerinden (CDU/CSU¹⁹) oluşan Angela Merkel’in

¹⁴ Bu oran 2009’da % 70,8 idi. Almanya’da yetmişli yıllardaki seçimlere katılma ortalaması ise % 90’lar düzeyindedir. Federal Almanya’da yapılan çalışmalar; seçmenlerin birbirine benzer söylemlere sahip iki partinin sırasıyla iktidara gelmesiyle değişen hiç bir şey olmadığı yönünde bir algıya sahip olmalarının bu sonuçta etkili olduğunu göstermektedir (Roskin, 2012: 262). Bu arada seçimlere katılım oranındaki düşüş sadece Almanya’da değil Batı Avrupa’nın neredeyse tamamında önemli bir sorundur. Bu bölgede özellikle de gençler arasında seçimlere katılım oranı oldukça düşük. Yapılan çalışmalarda ise Almanya’dakine benzer sonuçlarla karşılaşılıyor. Açıkçası küreselleşmeyle beraber liberalizmin tüm ideolojileri etkilemesi, bu kapsamdaki üçüncü yol ve yeni sağ gibi akımlar dolayısıyla siyasal partilerin giderek birbirine benzemesi siyaset sahnesinin cazibesini düşürmektedir.

¹⁵ Almanya’da milli parlamento “Reichstag” deniliyor. Reichstag çift meclisli bir parlamento... Bu meclisler; on altı eyaletin temsil edildiği “Bundesrat” ve genel seçimler neticesinde oluşan “Bundestag”tır (Federal Meclis).

¹⁶ Federal Meclise giren parti sayısının dört olarak ifade edilmesinin sebebi CSU’ nun faaliyetlerini CDU bünyesinde sürdürmesinden dolayıdır.

¹⁷ 1948 yılında kurulan bu partinin orijinal ismi; “*Freie Demokratische Partei*” dir. FDP, serbest piyasa yanlısı liberal bir sağ partidir (FDP, 2014a). Almanya’da koalisyonların kilit partisi olarak bilinen FDP genellikle CDU/CSU tarafından kurulan hükümetlerin küçük ortağı olmuştur. Bu durumun tek istisnası 1969-1983 yılları arasında SPD tarafından kurulan hükümetlere verdiği destektir (Tatar, 2012: 180-181).

¹⁸ Almanya’da 1983 genel seçimleriyle birlikte “Yeşillerin” ve ardından 1990’dan itibaren SED’in (Sol Parti) sürekli parlamentoda yer almaya başlamasıyla parti sistemi; beş partiden müteşekkil ılımlı çok parti görünümü kazanmıştır.

¹⁹ Bu partinin orijinal adı; “*Christlich Soziale Union*” şeklindedir. CSU, Weimar dönemindeki Bavyera Halk Partisinin (Katolik Parti) devamı olarak 1945 yılında kurulan politik konumu muhafazakâr sağ olan bölgesel bir partidir (CSU, 2014). Daha öncede değinildiği üzere CDU’ nun adeta kardeş partisi niteliğindedir ve sadece Bavyera eyaletinde faaliyette bulunmaktadır. Bu parti için CSU’ nun Bavyera örgütlenmesi şeklinde bir ifade bulunmak yan-

liderliğindeki ittifak bir önceki seçime oranla % 7,7'lik bir oy artışı sağlayarak % 41,5 gibi oldukça yüksek bir oy oranına ulaştı.²⁰ Elde edilen 311 sandalye CDU/CSU ortaklığının tek başına iktidar olmasına yetmedi; ancak CDU 1983 yılından beri yaşadığı düzenli oy kaybı sürecine büyük bir oy artışı ile son vermiş oldu.²¹ CDU'nun vazgeçilmez hükümet ortağı olan sağın ikinci büyük partisi Hür Demokrat Parti (FDP) ise tarihinde ilk kez parlamento dışında kaldı²²

Almanya'nın en eski partisi olan SPD ise % 25,7'lik oy oranıyla 193 sandalye kazandı. Seçimlere ana muhalefet partisi olarak giren SPD oylarını arttırdı ancak bu artışın sadece % 2,7 oranında kalması ve CDU/CSU ile arada yaklaşık %15'lik bir farkın oluşması SPD cephesinde seçim sonuçlarının bir başarı olarak değil de mağlubiyet olarak algılanmasına yol açtı. Sandıktan % 8,6'lık oy oranıyla üçüncü parti olarak çıkan "Sol Parti"²³ ise

liş olmayacaktır. CSU'nun CDU'dan başlıca farkı olarak yabancı işçilere ve göçmenlere karşı daha katı bir geleneğin temsilcisi olmasından bahsedilebilir (Tatar, 2012: 185).

²⁰ 22 Eylül 2013 genel seçimi sonucunda Federal Meclisteki sandalye dağılımı; CDU/CSU: 311, SPD: 192, LP: (Sol Parti): 64, Die Grüne (Yeşiller): 63 şeklinde oldu. CDU listelerinden Federal Meclise seçilen milletvekilinden biri de Türk kökenli Cemile Yusuf. Bu CDU tarihi açısından bir ilk. Daha önce Almanya'da Federal Meclise seçilen Türk asıllı milletvekillerinin tamamı sosyal demokrat partilerden seçilmişti.

²¹ CDU Federal Almanya tarihinde siyasal iktidar mevkiinde en fazla bulunan partidir. Ancak aynı zamanda 1983 seçimlerinden bu yana da her genel seçimde oy kaybı yaşamıştır. Bir somutlaştırma yapmak gerekirse CDU; 2009 Genel Seçiminden birinci parti olarak çıkmıştır; ancak 2005 genel seçimiyle karşılaştırıldığında % 2'lik bir oy kaybı söz konusudur. 22 Eylül 2013 seçimlerinde bir önceki seçime oranla sağlanan 7,5 puanlık artışla Angela Merkel tam sekiz genel seçim boyunca süren düzenli oy kaybına son veren lider olmuştur.

²² Federal Almanya siyasal hayatında liberal sağ çizginin başlıca temsilcisi olan FDP seçimlerde büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Bir önceki yasama döneminde (2009 - 2013) hükümet ortağı olan bu parti; yaklaşık iki milyon oy kaybederek % 4,8'lik oy oranıyla % 5'lik milli barajın altında kaldı. İşin ilginç tarafı yaklaşık iki yüz belediye başkanlığına sahip olan FDP'nin (FDP, 2014b) % 5'lik milli barajdan muaf olmayı sağlayan en az üç adet dar bölgede seçim kazanma kriterini dahi sağlayamamış olmasıdır.

²³ Bu partinin Orjinal adı: "Die Linke". Program ve söylemlerinde sosyalizm oldukça belirgin... Parti ayrıca çevreci hassasiyetiyle de dikkat çekiyor. Devletin çevre konularında daha duyarlı ve inisiyatif sahibi olmasından yana (Die Linke, 2014:4,7,11,27) Partinin ideolojik konumu batı tipi bir marksizm olarak ifade edilebilir. Almanya'nın doğu eyaletlerinde (Eski Doğu Almanya) yüksek oranda oy almayı başaran parti aynı başarıyı batı eyaletlerinde sağlayamıyor.

Federal Meclise 64 milletvekili sokabildi. Bu parti eski Doğu Alman devlet partisi olan “Sosyalist Birlik Partisi” nin (SED) devamı niteliğinde olan bir partidir. Aldığı oyların ekserisini Almanya’nın doğusundaki beş eyaletten alan parti seçim kampanyasını; “sosyal adalet” ve “eşitlik” temaları ile yürüttü. Bir başka sol parti olan “Yeşiller”²⁴ ise % 8,4 oy ve 63 milletvekiliyle meclise girdi. Yeşiller bir koalisyon ülkesi olan Almanya’da SPD’ nin doğal hükümet ortağı olarak biliniyor. Bu parti parlamentoya ilk girdiği 1983 yılından itibaren SPD’nin kurduğu tüm hükümetlerde küçük ortak olarak yer aldı. Hem “Sol Parti” de hem de “Yeşillerin” oylarında 2009’daki genel seçime göre bir düşüş söz konusu. 22 Eylül’deki seçimden “Sol Parti” % 3,3 “Yeşiller” ise “% 2,3 oranında oy kaybı ile çıktılar.

Seçimde FDP’ nin %5’lik seçim barajına takılması ve Yeşillerin yaşadığı oy kaybında siyasi hayata yeni dahil olan ve “marjinal” takılan küçük partilerin pay sahibi olduğu da söylenebilir. Bunlardan seçime damgasını vuranlar ise “Almanya İçin Alternatif Partisi”²⁵ (AFD) ve “Korsanlar Partisi” (PIRATEN) oldu. 2013 yılı başında kurulan AFD’nin katıldığı ilk seçimde % 4,7 gibi bir oy alması seçimin bir diğer şaşırtıcı sonucu oldu. Bu parti Federal Meclise giremese de aldığı oy miktarı ve popüler bir siyasi hareket haline gelişinden dolayı seçimin galipleri arasında gösteriliyor. Sol bir jargona sahip olan AFD seçim kampanyasında sosyal devlet ilkesini yeniden ve kapsamlı bir şekilde devreye sokacağı ana temasını işledi. Buna ek olarak da yoğun bir AB eleştirisinde bulundu. AFD, Almanya gibi zengin bir ülkede sosyal güvenlik sisteminde sorunlar yaşanmasının suçlusu olarak AB’yi gösterdi. Bu bağlamda kampanya boyunca AB’nin ekonomik yükü-

²⁴ 1980 yılında kurulan bu partinin orijinal adı; “*Bündnis90/Die Grünen*” şeklinde. 1993 yılında Doğu Almanya kökenli “Birlik 90” partisiyle birleştiğinden bu yana partinin resmi ismi bu şekilde. Ancak günlük hayatta sadece “Yeşiller” (Die Grünen) şeklindeki kullanım yaygın. Nükleer enerji karşıtlığı, güneş ve rüzgar enerjisinden yana oluş, uyuşturucu ile mücadele, eğitimde eşitlik istekleri, ifade özgürlüğüne verdikleri önem ve katılımcı demokrasi yaklaşımı bu partinin temel öncelikleri olarak gösterilebilir (Die Grüne, 2014).

²⁵ Bu partinin orijinal ismi; “*Alternative für Deutschland*”. Partinin programında; adem-i merkeziyetçilik, doğrudan demokrasi yaklaşımı, katılımcılık, AB ile ilgili kararlarda halk vetosu gibi yarı-doğrudan demokrasi araçlarına başvurulması ve sosyal devlet politikalarına ağırlık verme gibi hususlar ön planda (AFD, 2014: 1-8). AFD için AB’ye karşı olmayan ancak AB’nin genişlemesine ve siyasi birliğe dönüşmesine karşı olan bir parti nitelmesi yapılabilir.

nün Almanya tarafından üstlenilmesi sert bir şekilde eleştirildi. Ayrıca AFD Euro'dan vazgeçmeyi de bir öneri olarak ülke gündemine taşıdı (Meiritz ve Weiland, 2013; Lanig, 2013).

Avrupa'da son zamanlarda "Korsan Partisi" adı altında bir akım söz konusu. Bu doğrultuda faaliyetlerini sosyal medya aracılığıyla organize eden internet partileri ardı ardına kurulmakta. Korsan hareketi internet özgürlüğünü sağlama amacıyla yola çıkan ve zamanla tüm özgürlükleri sahiplenen bir hareket olarak İsveç'te ortaya çıktı. Ocak 2006'da bu ülkede internette kurulan ve korsan partisi olarak adlandırılan oluşum bu akımın başlangıcı olarak kabul ediliyor. İnternet partisi modasının Federal Almanya'daki yansımaları olan Korsanlar²⁶ ise ilk defa katıldıkları genel seçimde % 2,2 oranında oy aldılar. Korsanlar seçim kampanyasında asıl olarak Almanya'daki muhafazakâr hükümetin özgürlüklerin içini boşalttığı şeklinde bir propaganda yürüttüler. Bunun yanı sıra yoğun bir Avrupa Birliği eleştirisi de korsanların seçim kampanyasında yer aldı. AB'deki ekonomik kriz, bunun Almanya'ya olumsuz yansımaları Korsanların kampanyasındaki başlıca konu başlıkları arasındaydı (The Local, 2009). Almanya'daki Korsan hareketinin solda parçalanmayı artırarak SPD'nin beklediği oyu alamamasında etkili olduğunu söylemek de mümkündür.

Yaklaşık 62 milyon seçmenin olduğu Almanya'da Eylül 2013 seçiminde bir milyon civarında Türk asıllı seçmen de oy kullandı.²⁷ Türk asıllı 66 kişi de Federal Meclise girmek için çeşitli partilerden aday oldu. Bunlardan 10

²⁶ Bu partinin orjinal ismi; *PIRATEN*.

²⁷ Almanya çok sayıda göçmene ev sahipliği yapan bir ülke... OECD verilerine göre bu ülkede toplam 16,3 milyon göçmen yaşamakta (OECD, 2014). Yaklaşık 5,8 milyon seçmen de yabancı kökenli. Bu toplam seçmen sayısının yaklaşık % 10'una tekabül eden ciddi bir rakam... Ancak bu kitlenin Federal Mecliste temsil oranı sadece %4 (<http://www.deutschlandfunk.de>). Almanya'da yapılan araştırmalara göre göçmenlerden en çok oy alan parti SPD. Ancak oransal olarak bu destekte bir düşüş söz konusu... Göçmenlerin SPD'ye oy verme yüzdesi seksenli yıllarda % 75 düzeyindeyken iki binli yıllarda bu oran % 65'lere kadar gerilemiş durumda. Bu düşüşün sebepleri arasında, Yeşillerle CDU'nun da göçmenlerle sıcak temas kurması ön sırada geliyor. Bu iki partinin uyum ve İslam konusunda attıkları adımlar neticesinde zamanla göçmenlerden aldıkları oy oranı da yükselmiştir. Bu arada SPD'nin hala Türkler arasında en popüler parti olmayı sürdürdüğünü de belirtmek gerekir (NTVMSNBC, 2013).

tanesi milletvekili seçilmeyi başardı. SPD'den 4, Yeşillerden 3, Sol Partiden 2 ve CDU'dan ise 1 Türk kökenli milletvekili yeni yasama döneminde Federal Mecliste görev yapacak.

Yaşanan seçim sürecine yönelik son olarak demokratik siyasal kültür açısından dikkat çeken bazı tespitlerden bahsedilebilir. Bu bağlamda öncelikle seçimin son derece centilmence geçtiğini vurgulamakta yarar vardır. Bunun yanı sıra Almanya'da her zaman olduğu gibi seçim süreci bir festival havasında geçmiştir. Mitingler çoğu zaman eğlenceli toplantılar şeklinde olmuştur. Bu noktada Almanya'da mitinglerde taşımacılık yapılmadığını, ülkemizdeki tabirle “bindirilmiş kıtalar” şeklinde bir uygulamanın olmadığını da belirtmek gerekir. Bu arada seçimin ardından Federal Meclise giren partilerin, % 4,8 ve % 4,7'lik oy oranları ile baraj altında kalan iki partinin (FDP ve AFD) en azından parlamento oturumlarına katılmaları doğrultusunda bir çözüm arayışı içine girmeleri de, bu ülkedeki demokratik uzlaşmacı siyasal kültürün yüksekliğini gösteren dikkat çekici bir gelişme olmuştur.

Yeni Hükümet: CDU/CSU-SPD Büyük Koalisyonu

Federal Almanya'da yeni hükümet CDU/CSU ile SPD'nin bir araya gelmesiyle 17 Aralık 2013 tarihinde kuruldu. Tek başına hükümet olmak için gerekli olan 316 milletvekiline ulaşamayan CDU/CSU, koalisyon görüşmelerine SPD ile başlamaya adeta mecbur kaldı. Hıristiyan Demokratların geleneksel koalisyon ortağı konumunda olan FDP'nin baraj altında kalması; SPD'yi CDU/CSU'nun koalisyon teklifi götürüleceği ilk adres haline getirdi.²⁸

Siyaset Biliminde genel seçimleri ilk iki sırada tamamlayan partilerce kurulan hükümetler “*Büyük Koalisyon*” olarak ifade edilmektedir. Ülke siyasetindeki temel aktör konumunda olan iki büyük partinin ülke yönetimini üstlenmesi neticesinde geniş temsil düzeyine ulaşılmasından dolayı bu tarz

²⁸ Almanya'daki siyasal sistemin koalisyon olgusuna göre şekillendiğine daha önce değinilmişti. Bu durumun bir sonucu olarak seçim süreçlerinde ittifak söylemleri ile karşılaşmak olağandır. Partiler seçim kampanyasında kiminle koalisyon yapacakları doğrultusunda açıklamalar yapıyorlar. 22 Eylül 2013 seçim sürecinde birçok parti “Sol Parti” ile koalisyon yapmayacağını açıkladı. Bu partiler arasında CDU'da bulunmaktaydı. CDU ile Yeşiller ise; Yeşillerin parlamentoda yer almaya başladığı seksenli yıllardan bu yana hep birbirlerine uzak duran siyasi partiler olmuşlardır.

koalisyonların “Büyük” tabiri ile ifade edilmesi yaygın bir kullanımdır.

Bir koalisyonlar ülkesi olan Federal Almanya'da daha önce iki kere büyük koalisyon deneyimi (yani CDU/CSU ve SPD ortaklığı) yaşanmıştır.²⁹ Ülkedeki siyasal sistemin iki büyük partiye dayalı olarak işlemesi, uzlaşmacı bir koalisyon kültürünün gelişmesi adına uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu durumu biraz daha açmak gerekirse; ılımlı çok partili sistem Almanya'da olduğu gibi iki büyük partinin varlığı ile işlediğinde, hükümet kurma potansiyeline sahip olan büyük partiler seçim yarışını kazanmak adına kararsızları etkilemek için; aşırılıktan uzak, ılımlı bir tarzı benimsemektedirler. Böyle bir politik iklimde siyasal hayatta kutuplaşma pek yaşanmamakta, partiler arasında ayrılıklar derinleşmemektedir (Türköne, 2007: 267; Yanık, 2003: 277).

Yeni hükümeti yakın plana almadan önce Almanya'daki yürütme gücünün yapılanmasından da kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Daha öncede ifade edildiği üzere Almanya bir parlamenter demokrasi ülkesidir. Bu hükümet sisteminde yürütmedeki etkin kanat parlamento içinden çıkan hükümet olmaktadır. Hükümetin başı olan başbakan ise yine parlamenter demokrasinin gereği olarak siyasi sorumluluğu üstlenmekte ve ülke siyasetindeki en etkili kişi olarak geniş yetkilerle donatılmaktadır (Eroğul, 2010: 243, 245; Arslan, 2013: 140, 141).

Almanya'da hükümet kurma sürecine dair bu ülkeye özgü usul ve gelenekler de söz konusudur. Bunların çoğu koalisyonlarla geçen yılların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Birkaç örnek vermek gerekirse sözelimi hükümet kurulurken bakanlıkların paylaşılmasına yönelik nispi (oranlılığa dayalı) bir paylaşım bu ülkede kurumsallaşmış haldedir. Örneğin *Dış İşleri Bakanlığı* koalisyon ortaklarından birine ait olursa diğer büyük ortağa *Savunma Bakanlığı* bırakılmaktadır. Benzer uygulama (karşılıklılık); “İçişleri” ile “Adalet” ve “Maliye” ile “Ekonomi” bakanlıkları arasında da söz konusudur. Hemen ifade edilmelidir ki Almanya'da siyasal kadroların ko-

²⁹ Federal Almanya üçüncü kez bir büyük koalisyona sahne oluyor. Hristiyan Demokratlarla Sosyal Demokratlar daha önce de iki kez aynı hükümet çatısı altında bir araya geldiler. Her ikisinde de büyük ortak konumunda Hristiyan Demokratların olduğu bu hükümetlerin ilki; 1966 - 1969 yılları arasında Kurt Georg Kiesinger tarafından kurulmuştur. İkincisi ise 2005-2009 yılları arasında Angela Merkel başkanlığında kurulmuş olan hükümettir (Korte, 2013).

lasyon ortakları arasında dağılımı sadece bakanlıklarla da sınırlı değildir. Üst düzey kamu görevleri içinde partiler arasında bir takım paylaşım usulleri söz konusudur. Bu arada Almanya’da siyasi partilerin de koalisyon görüşmeleriyle alakalı olarak kendilerine has bir takım uygulamaları bulunmaktadır. Örneğin SPD koalisyon ortaklığı söz konusu olduğunda görüşmeler nihayetinde uzlaşılacak protokol metnini parti üyelerinin onayına sunmaktadır.³⁰ Hükümetin kurulmasıyla birlikte başbakan ve bakanlar kurulu üyelerinin milletvekilliklerinin askıya alınması ise sınırlı devlet ilkesi açısından büyük önem taşıyan kuvvetler ayrılığı prensibini güçlendiren, Almanya’ya has bir rasyonel parlamentarizm uygulamasıdır (Arslan, 2013: 136, 137).

Çoğu Avrupa ülkesinde olduğu gibi Almanya’da da “Kabine” ile “Hükümet” birbirinden farklıdır. Kabine sadece icracı bakanlıklardan müteşekkil olan Federal Hükümetin (Bundesregierung) kalbi konumundaki bir kuruldur. Daha geniş bir heyet olan hükümette ise kabine bakanlarına ek olarak bazı devlet bakanları da yer almaktadır. Almanya’daki devlet bakanları; kabine üyesi olmayan ancak gerektiğinde kabine toplantılarına çağrılan bakanlar şeklinde ifade edilebilir. 17 Aralık 2013 tarihinde işbaşı yapan yeni kabine (Bundeskabinett) başbakan dâhil on altı isimden oluşurken, Federal Hükümetteki toplam bakan sayısı ise üç devlet bakanının da dâhil edilmesiyle on dokuz olmuştur.³¹

Almanya’da 17 Aralık 2013 tarihinde işbaşı yapan yeni kabine yakın plana alındığında ise bakanlık dağılımının; altı (CDU), üç (CSU) ve altı (SPD) li bakan şeklinde oluşturulduğu görülüyor. “İçişleri”, “Savunma”,

³⁰ Bu noktada SPD’nin Almanya ve Avrupa’da parti içi demokrasi denildiğinde akla ilk gelen partilerden biri olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim SPD 6-12 Aralık 2013 tarihleri arasında önemli bir parti içi demokrasi örneğine daha imza atarak; Hıristiyan Birlik Partileri (CDU/CSU) ile yapmış olduğu koalisyon protokolünü 475 bin civarındaki üyesinin onayına sunmuştur. Yaklaşık 370 bin seçmenin katıldığı bu oylamadan % 75.96 oranında kabul oyu çıkması üzerine yeni koalisyon hükümeti kurulmuştur (DW, 2013; Korte, 2013).

³¹ Bu üç devlet bakanlığı yeni hükümette; iki CDU ve bir SPD şeklinde paylaşılmıştır. CDU’ya bırakılan devlet bakanlıkları; kültür işlerinden ve başbakan yardımcılığından sorumlu bakanlıklarken; SPD’ye bırakılan devlet bakanlığı ise göç ve uyumdan sorumlu devlet bakanlığı şeklindedir (Bundesregierung, 2014). “Göç ve Uyumdan Sorumlu Devlet Bakanlığı”na atanan SPD Genel Başkan Yardımcısı Aydan Özoğuz Federal Hükümette görev alan ilk Türk asıllı siyasetçi olmuştur.

“Maliye”, “Sağlık”, “Eğitim” ve “Özel Görevler Bakanlığı”³² CDU; “Dışişleri”, “Adalet”, “Ekonomi ve Enerji”, “Aile, Kadın ve Gençlik”, “Çalışma ve Sosyal Güvenlik” ve “Çevre Bakanlıkları” diğer büyük ortak olan SPD; “Gıda ve Tarım”, “Ulaştırma ve Dijital Altyapı”, “Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma” bakanlıkları ise CDU'nun Bavyeralı küçük ortağı CSU tarafından üstlenilmiştir.

Hükümetteki altı CDU'lu bakana bakarak Merkel'in tecrübeye önem veren, muhafazakâr bir tutum sergilediği söylenebilir. Zira görevlendirdiği bakanlar hükümet tecrübesine fazlasıyla sahip yıllardır beraber çalıştığı kişilerdir. Sözelimi bir önceki kabinenin en başarılı bakanı olarak kabul edilen Maliye Bakanı Wolfgang Schauble yeni kabinede de aynı görevi üstlenmiş durumdadır.³³ Yine Merkel'in daha önceki kabinelerinde Savunma Bakanı ve İçişleri Bakanı olarak görev verdiği Thomas de Nazire'de yeni kabinede İçişleri Bakanlığına getirilmiş durumda. Merkel'in yakın ekibinden olan ve son seçim kampanyasını yöneten Hermann Gröhe ise Sağlık Bakanı olarak kabinede bulunuyor. Eğitim ve Araştırma Bakanı Johanna Wanka'da Merkel'in vazgeçemediği bir başka isim. Wanka bir önceki Merkel kabinesinde de aynı görevi üstlenmişti. CDU'nun müstakbel genel başkanı olarak adı sıkça geçen Ursula von der Leyen' de Savunma Bakanı olarak kabinede yer alıyor. Hemen belirtmeli ki Leyen de geçmişte Çalışma Bakanlığı yapmış olan tecrübeli bir politikacı.³⁴ Bu arada Merkel'in en

³² “Özel Görevler Bakanlığı”; yönetim ve koordinasyon noktasında başbakana yardımcı olan bir bakanlık olarak ifade edilebilir. Bu bakanlık ülkemizdeki “Başbakanlık Müsteşarlığı” makamının bakanlık şeklinde örgütlenmiş hali olarak da somutlaştırılabilir.

³³ 71 yaşındaki Wolfgang Schauble yeni kabinenin en tecrübeli ve aynı zamanda en yaşlı üyesi. Kabinete tecrübesi 1984'te CDU tarafından kurulan Helmut Kohl hükümetinde “Özel Görevler Bakanı” olarak atanmasıyla başlamış olan Schauble, 1990 yılında uğradığı bir suikast nedeniyle hayatını tekerlekli sandalyeye bağlı olarak sürdürüyor.

³⁴ CDU'daki potansiyel lider adaylarından biri olması hasebiyle Von der Leyen'in önemli bir bakanlıktan sorumlu kılınması, Alman siyasi kültürüne ve CDU'nun parti geleneklerine uygun bir durumdur. Savunma Bakanlığı Leyen için birçok açıdan ciddi bir sınav anlamına geliyor. Bu noktada Leyen'in başlıca uğraş konusu olacak olan savunma sanayinin Alman ekonomisinin belkemiği konumundaki sektörlerden biri olduğuna dikkat çekmek gerekir. Bu arada Almanya'da silahlı kuvvetlere yönelik yapısal bir reform sürecinin devam ettiği de belirtilmelidir. Dolayısıyla Leyen' in kamuoyunun dikkatlerinin çevrili olduğu böyle bir bakanlıkta göstereceği performans gelecekteki siyasi kariyeri açısından büyük önem taşımaktadır.

güvendiği isimlerden biri olan eski Çevre Bakanı Peter Altmaier’de “Özel Görevler Bakanı” olarak kabinede kendine yer bulmuş durumda. Kabinedeki CSU görüntüsünden hareketle; Angela Merkel için; tecrübeye ve takım olmaya önem veren, işini şansa bırakmayan bir lider şeklinde değerlendirme yapmak mümkündür.³⁵

Kabinedeki SPD kanadına bakıldığında ise Avrupa’daki sosyal demokrat partilerin klasik tavrı olan; tecrübe ile gençliği bir araya getirme çabası kendini hissettiriyor. SPD tarafından kabineye seçilen bakanların çoğunluğu tecrübeli politikacılar. SPD Genel Başkanı Sigmar Gabriel “Ekonomi ve Enerjiden Sorumlu Bakan” olarak kabinede görev almış durumda. Aynı zamanda başbakan yardımcılığını da yürüttüğü için basın kendisinden “Süper Bakan” olarak bahsediyor (Lütticke ve Polatdemir, 2013). Gabriel Almanya’da yüzyılın projesi olarak ifade edilen enerji dönüşümü projesinden sorumlu.³⁶ Sosyal Demokrat Parti’nin önde gelen isimlerinden olan Frank Walter Steinmeier’de daha önce yapmış olduğu Dışişleri Bakanlığı görevini yeniden üstlenmiş durumda.³⁷ SPD Genel Sekreteri olan tecrübeli politikacı Andrea Nahles ise “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı” olarak yeni kabinenin üyesi oldu. SPD kontenjanından Çevre Bakanlığını üstlenen Barbara Hendricks’de

³⁵ CDU’ nun Bavyera örgütlenmesi olarak ifade edilebilecek olan “Hıristiyan Sosyal Birliği” (CSU) kontenjanından gelen bakanlara göz atıldığında da yine “tecrübeli” isimlerin tercih edildiği görülüyor. “Ulaştırma ve Dijital Altyapı” Bakanı olarak görev yapacak Alexander Dobrindt, “Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı”nın başına getirilen Gerd Müller ve “Gıda ve Tarım” Bakanı olarak atanan Christian Schmidt son derece tecrübeli politikacılar.

³⁶ Bu dönüşüm kararı Almanya’da sert tartışmalar neticesinde alınmıştır. Zira Almanya bu kararlar hem söz sahibi hem de gerekli altyapıya sahip olduğu nükleer enerji sektörünün ikinci plana atmaktadır. Bir önceki koalisyon hükümetinin başlıca ortağı olan CDU ve FDP’yi karşı karşıya getiren, çevre ve ekonomi noktasında kamuoyunu bir ikileme sokan bu konuda yeni hükümet aşamalı bir şekilde “iyi enerjiye” geçme doğrultusunda karar almış durumda (Koalitionsvertrag, 2013: 44). Almanya enerji dönüşümü projesi ile; enerji ihtiyacının karşılanmasında nükleer enerjiye bağımlılıktan kurtulmayı ve yenilenebilir enerji kaynakları ile enerji sorununu çözmeyi amaçlıyor. Bu görevi üstlenen SPD Genel Başkanı Sigmar Gabriel’in 2005 yılında kurulan Birinci Merkel Hükümetindeki Çevre Bakanı olarak, bu projenin arka planında yer alan siyasetçilerden biri olduğunu da belirtmek gerekir.

³⁷ Çok tecrübeli bir politikacı olan Steinmeier Angela Merkel’in ilk kabinesinde hem dışişleri bakanı hem de başbakan yardımcısı (2007-2009 arası) olarak yer almıştır. 2009 Genel seçimlerinde SPD’nin Başbakan adayı olarak Merkel’le seçim yarışına giren Steinmeier’in bir başka özelliği de Almanya’da Türk dostu bir politikacı olarak tanınmasıdır.

SPD'ye yıllarını vermiş olan bir başka tecrübeli isim. "Adalet Bakanlığına" getirilen Heiko Maas ve "Aile Kadın ve Gençlik Bakanı" Manuela Schwesig ise partinin yeni yüzleri arasında yer alan genç politikacılar.

Koalisyon Protokolünde AB ve Türkiye Yaklaşımı

"*Almanya'nın Geleceğini Şekillendirmek*"³⁸ başlığıyla oluşturulan Koalisyon Protokolü sekiz bölümden oluşan yüz otuz sayfalık ayrıntılı bir çalışma. Koalisyon hükümetinin AB ve Türkiye konusundaki genel yaklaşımı bu metnin "*Güçlü Avrupa*"³⁹ başlığını taşıyan "*Altıncı Bölümünde*" yer alıyor.

Hükümet politikalarını şekillendiren ve bu politikaları somut kararlara dönüştüren başlıca aktörler şüphesiz ki siyasal partilerdir. Bu sebeple koalisyon protokolünü AB ve Türkiye eksenli olarak analize tabii tutmadan önce koalisyonda yer alan iki büyük partinin (CDU ve SPD) AB ve Türkiye'ye yönelik genel bakış açılarını ortaya koymak faydalı olacaktır. Böylece protokol metninde yer alan ifadelerin taşıdığı anlam noktasında daha sağlıklı yorumlar yapmak da mümkün olabilir.

Koalisyonun mimarı konumunda olan CDU'nun bilhassa AB'nin 2004 yılındaki genişleme halkasından⁴⁰ itibaren AB bağlamında; genişlemeci değil de bütünleşmenin derinleştirilmesi doğrultusunda bir politika izlediğini söylemek mümkündür. CDU'ya göre AB'nin hazmetme kapasitesi Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan'ın katılmasıyla dolmuş durumdadır. Belli bir süre yeni üye alınmamalı ve kurumsallaşmaya odaklanılmalıdır. Bu doğrultuda CDU'nun kısa vadedeki düşüncesi; üyelik amacı ile sadece Batı Balkan perspektifinin sürdürülmesi ve üyelik amacı olmadan da Türkiye ile olan ilişkilerin derinleştirilmesi (*imtiyazlı ortaklık*) şeklindedir. CDU'nun bu görüşlerinin son yıllarda sadece Almanya'da değil AB çevrelerinde de giderek yavaş yavaş bulduğunu belirtmek gerekir (Karakaş, 2008: 24; Ermağan, 2012: 81, 82).

Esas itibarıyla CDU tarafından Avrupa gündemine taşınan "İmtiyazlı Or-

³⁸ Koalisyon Protokolünün orjinal ismi; "*Deutschlands Zukunft Gestalten*" şeklindedir.

³⁹ "6-Starkes Europa" s.109-117

⁴⁰ "Doğu Genişlemesi" olarak bilinen 2004'teki üye alımı AB'nin üye sayısını neredeyse iki katına çıkartan (15 ten 25 e) bir genişleme hamlesi olmuştur. 1 Mayıs 2004 tarihi itibarıyla birliğe katılan 10 üye şunlardır: Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Slovenya, Macaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Malta ve Güney Kıbrıs (Şahin, 2009: 323).

taklık” önerisini biraz daha somutlaştırmak gerekirse; burada kast edilenin Türkiye ile AB arasında tam üyelik yerine; dış politika, güvenlik, ticaret ve göç gibi belli alanlarda güçlendirilmiş ortaklıklar tesis etmek olduğu söylenebilir. Bu bağlamda; Gümrük Birliğinin daha geniş bir serbest ticaret alanına çevrilmesinden, AB ile Türkiye arasında yapılacak ortak dış politika ve güvenlik politikası antlaşmalarıyla Türkiye’nin Avrupa güvenlik ve savunma politikasına bağlanmasından bahsedilmektedir. Yine bu öneriye göre; Türkiye AB’nin karar alma mekanizmalarında olmamakla beraber gözlemci statüsü ile AB’nin tüm kurumlarında yer alabilecektir. Ancak tam üyelik yerine önerilen yeni ortaklıklar kapsamında Türk vatandaşları için serbest dolaşım gibi bir hak söz konusu değildir⁴¹ (Kramer, 2006: 26; Karakaş, 2008: 34,36, 37).

Bu arada CDU’nun Türkiye’ye önerdiği imtiyazlı ortaklık önerisinin teorik zemininde sadece hazmetme kapasitesi yaklaşımının olmadığına da değinmek gerekir. İmtiyazlı ortaklık şeklindeki bir önerinin geliştirilmesinin arka planında kültürel ve sosyal farklılık tezi de yer almaktadır. Bu teze göre; Türkiye ile Avrupa arasında kültürel ve sosyal farklar oldukça belirgindir. Her şeyden önce Avrupa mantalitesinin (zihniyet dünyasının) bir parçası olmayan Türkiye farklı kültürel, dini, tarihi ve toplumsal yapı özellikleri sebebiyle AB içindeki bütünleşmeye engel teşkil edebilir.⁴²

CDU’nun 2013 yılındaki genel seçim öncesinde ilan ettiği beyannameye yer alan; “*Batı Hristiyan köklerinin olduğu kabullenilen aydınlanmacı bir Avrupa istiyoruz*” cümlesi (CDU/CSU, 2013: 8) ve yine CDU programında;

⁴¹ Almanya’daki başlıca siyasi güç olan CDU’nun AB ve Türkiye konusunda sergilediği genel yaklaşımdan bahsederken 22 Eylül seçimlerinden güçlenerek çıkan Genel Başkan Angela Merkel’in bugüne kadar değişmeyen çok net bir çizgi takip ettiğinden de bahsetmek gerekir. Forbes dergisince 7 defa dünyanın en güçlü kadını ve en güçlü ikinci kişisi olarak seçilen Merkel, Türkiye’nin AB üyeliği hususunda Başbakan olduğu 2005’ten bu yana imtiyazlı ortaklığı önermiş ve hiç geri adım atmamıştır. Son seçim kampanyasında da aynı öneriyi “Türkiye’yi Seviyoruz” teması adı altında açık bir şekilde kamuoyu ile paylaşmıştır.

⁴² Kültürel ve sosyal farklılıklardan hareketle “Türkiye AB’ye ait değildir” şeklindeki demeceleri CDU’nun üst düzey yöneticileri sadece günümüzde değil geçmişte de dile getirmekteydi. Somutlaştırma adına bir örnek vermek gerekirse 1982-1998 yılları arasında tam on altı yıl başbakanlık koltuğunda oturmuş olan CDU’nun efsanevi liderlerinden Helmut Kohl’de bir çok kez; AB’nin Batı medeniyetinin değerlerine dayalı bir entegrasyon hareketi olduğu ve Türkiye’nin burada yeri olmadığı şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Müftüler-Bac, 2000: 21).

AB'nin Avrupalı kimliğine, bu kimliğin Hıristiyan görünümlü oluşuna ve Almanya'nın Hıristiyan medeniyetinin temsilcisi bir ülke olmasına yapılan vurgular, medeniyetçi yaklaşımın bu partinin AB politikalarına yön veren çok önemli bir dinamik olduğuna işaret etmektedir (CDU, 2014: 87, 97).⁴³

Koalisyonun diğer büyük ortağı SPD'nin ise AB'ye demokratik ve insani değerlerin temsilcisi olan uluslararası bir örgüt olarak yaklaştığını söylemek mümkün. SPD'nin AB'yi; barışın temini, sosyal adaletin sağlanması ve hayat standartlarında yükselme gibi açılardan önemli bir şans olarak değerlendirdiği de görülmektedir. SPD'nin genel seçim öncesinde yayınladığı seçim beyannamesinde; çoğulculuk, sınırlı devlet, hukuk devleti, azınlıklara saygı, sosyal devlet gibi ilkelere Avrupa değerleri olarak vurgu yapılmakta, SPD *Almanya'nın Avrupalı Partisi* olarak takdim etmektedir (Eрмаğan, 2012: 83; Brauninger, 2013).

Anlaşılabacağı üzere SPD AB'yi sadece Hıristiyanlara özgü bir oluşum olarak değil; evrensel değer ve ilkelere dayalı bir medeniyet projesi olarak algılamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin AB üyeliği meselesi ve Almanya'daki Türkler konusunda CDU'ya göre çok daha olumlu bir duruş sergilemektedir. Nitekim SPD giriş kriterlerine sahip bir Türkiye'nin AB'ye üye olmasından yana olduğunu açıkça ifade eden bir partidir (SPD, 2014: 10). Bu partiye göre Türkiye; demokrasinin, laikliğin ve İslam'ın bir araya geldiği önemli bir model olduğu için AB tarafından sahiplenilmelidir. Görüldüğü gibi SPD Türkiye'nin Müslüman olmasını bir sorun olarak değil; tam tersine AB'nin üstlendiği misyon ve reel egemenliğini arttırmaya gibi açılardan bir avantaj olarak ele almaktadır. Buna göre Türkiye'nin üyeliği AB'nin İslam dünyasıyla olan ilişkilerini güçlendirecek, AB'nin demokrasi, insan hakları ve barış misyonu daha geniş coğrafyalarda hayata geçirilebilecektir. Yine SPD'ye göre tüm bunlar AB'nin küresel aktör olmasına da katkı sağlayacak hususlardır (Eрмаğan, 2012: 82; SPD, 2014: 11).⁴⁴

⁴³ Bir soru işaretine yol açmamak adına CSU'nun CDU'nun uyguladığı genel politikaları takip ettiğini belirtmek faydalı olabilir. Dolayısıyla CSU'da Türkiye ile imtiyazlı ortaklıktan yana olan bir siyasi oluşumdur.

⁴⁴ SPD Türkiye konusunda CDU'ya göre çok daha pozitif bir yaklaşıma sahip olsa da; Türkiye'nin AB'ye üyeliği noktasında bu parti içinde tam bir uzlaşma olduğunu söylemek zordur. Sözgelimi SPD'nin efsanevi genel başkanlarından ve kanaat önderlerinden olan Helmut

CDU, CSU ve SPD tarafından Oluşturulan “*Almanya’nın Geleceğini Yaratmak*” başlıklı koalisyon metnine AB eksenli bakıldığında ise; burada ilk olarak Almanya’nın AB içinde merkezi devlet (güç) oluşuna yapılan vurgu göze çarpmaktadır. Bu kapsamda Almanya’nın Avrupa’ya karşı büyük bir siyasi sorumluluk üstlendiğinden ve “*Dünyada Güçlü Bir Avrupa*” hedefi olduğundan bahsediliyor (Koalitionsvertrag, 2013:109). “*Dünyada Güçlü Bir Avrupa*” hedefi doğrultusundaki ana strateji olarak ise; demokratik değerlerden hareketle Avrupa’yı normatif bir güç haline getirme yaklaşımından bahsedilebilir. Bu noktada koalisyon protokolünün altıncı bölümünde AB’yi insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelerle özdeşleştiren bir üslubun olduğunu da belirtmekte yarar vardır. Tüm bu hususlar her iki partinin programında yer alan AB’yi barış ve demokrasi platformu olarak gören yaklaşımla da uyumludur (SPD, 2014: 11; CDU, 2014: 13,51, 97).

Koalisyon protokolünde hükümetin AB bağlamında atacağı başlıca somut adımlar olarak ise; ortak dış politika, ortak güvenlik politikası ve ortak ekonomi politikalarına derinlik kazandırmak görülüyor (Koalitionsvertrag 2013:115, 116). Yine protokolün altıncı bölümünde üye ve aday devletlere insan hakları ve demokrasi kriterlerine uygunluk noktasında daha duyarlı olma doğrultusunda bazı göndermeler de söz konusu (Koalitionsvertrag 2013:115). Avrupa’nın dış politikası ve güvenlik politikalarından bahsedilirken de birliğe katılmak isteyen Batı Balkan ülkelerine⁴⁵ yönelik cesaret verici bir yaklaşımdan söz etmek mümkündür (Koalitionsvertrag 2013: 115).

Schmidt’in Türkiye- AB ilişkilerine yönelik görüşleri CDU’nun görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Schmidt Türkiye’ye adaylık statüsü verilmesinde insiyatif kullanan partisi SPD’yi eleştirmiş ve Türkiye’ye AB kapılarının açılmasını büyük bir hata olarak değerlendirmiştir (Der Spiegel, 2002).

⁴⁵ Balkan ülkelerinden; Sırbistan, Makedonya ve Karadağ AB’ye aday ülke statüsündedir. Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Kosova ise aday ülke statüsüne ulaşmak için AB ile müzakerelerini sürdürüyorlar (EU, 2014). Şu ana kadar bu ülkelere yönelik olarak tam üyelik haricinde sözcümlü imtiyazlı ortaklık gibi farklı bir öneri sunulmuş değil. Tam tersine bu ülkelere karşı; Avrupa’da barışı kalıcı hale getirme hedefi ve bu ülkelerin coğrafi olarak AB ye çok yakın oluşu gibi faktörlerden dolayı cesaretlendirici bir dil kullanılıyor. Koalisyon protokolünde de bilhassa Sırbistan ve Kosova’ya yönelik olarak AB’ye verdikleri demokratikleşmeye dair taahhütleri yerine getirmeleri halinde üyelik sürecinin ilerleyeceği doğrultusunda ifadeler söz konusu (Koalitionsvertrag, 2013: 115).

Koalisyon protokolünde Türkiye'den direk bahisler ise “*Güçlü Avrupa*” başlıklı Almanya'nın AB ile ilgili politikalarından bahsedilen *altıncı bölümde* yer almaktadır. Burada öncelikle Türkiye'nin Avrupa için stratejik ve ekonomik açılardan büyük öneme haiz bir ülke olduğunun altı çiziliyor. Hükümetin AB ve Türkiye arasındaki ilişkileri *derinleştirme* doğrultusunda çaba harcayacağından, özellikle dış politika ve güvenlik konularında AB ve Türkiye arasında güçlü bir stratejik ortaklığın tesis edilmesi gerekliliğinden bahsediliyor. Avrupa medeniyetinin üzerinde inşa edildiği demokrasi, hukuk devleti, din ve ifade özgürlüğü gibi değerlere Türkiye tarafından sahip çıkılması da ilişkilerin sürdürülebilirliği açısından vurgulanan bir husus. Protokolde 2005 yılında Türkiye'nin üye olması hedefiyle başlatılan müzakerelere görüşmelerinin üyelikle sonuçlanma gibi bir garantisi olmadığına yönelik bir hatırlatma da söz konusu (Koalitionsvertrag, 2013: 115). Tüm bunlara bakarak Almanya'daki yeni hükümetin AB-Türkiye ilişkileri noktasında genişleme seçeneğini düşünmeden, derinleşmeci bir anlayışla politika yürüteceği tahmininde bulunmak mümkün.

Dikkat edilirse protokole yansıyanlar daha çok CDU'nun Türkiye bağlamında savunduğu tezleri hatırlatmakta. SPD'nin; kriterlere uygun bir Türkiye AB'ye üye olabilir şeklindeki yaklaşımı ise güçlü bir şekilde değil, satır aralarında yer alıyor. Esasen protokoldeki şu cümle Türkiye konusundaki politikaların CDU'nun genel yaklaşımı dâhilinde şekilleneceğinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir: “*Eğer AB, Türkiye'yi birliğe almama durumunda olur ya da Türkiye bu şartları eksiksiz yerine getiremeyecek durumda olursa, o zaman Türkiye bir şekilde, Almanya ve AB ile olan imtiyazlı ortaklığını derinleştirmeli ve bu şekilde Avrupa normlarına bağlanmalıdır*” (Koalitionsvertrag, 2013:116). Görüldüğü gibi bu cümleyle CDU'nun imtiyazlı ortaklık önerisi koalisyon protokolüne de aktarılmış durumdadır.

Koalisyon protokolünde Türkiye açısından dikkate alınması gereken bir diğer husus ise milyonlarca Türk vatandaşının yaşadığı bu ülkedeki çifte vatandaşlık konusunun koalisyon metnine yansıyış biçimidir. Koalisyon protokolünün “*Toplum Dayanışması*”⁴⁶ başlıklı *Dördüncü Bölümünde* “*Entegrasyon ve Göçü Yönetme*” alt başlığı içinde bu hususa değinilmiş. Burada ya-

⁴⁶ “4-Zusammenhalt der Gesellschaft” s.68-99.

bancı anne ve babadan doğmuş, ancak Almanya’da doğup yetişmiş olan çocuklar için, gelecekte tek bir ülke vatandaşı olma tercihinine dayalı vatandaşlık uygulamasının kaldırılarak, bunun yerine birden çok vatandaşlık hakkının (çifte vatandaşlık) kabul edileceği belirtiliyor (Koalitionsvertrag, 2013: 74). Koalisyon sözleşmesinde çifte vatandaşlık hakkının bu şekilde sınırlı olarak dahi yer bulmuş olmasını, göçmenlerin partisi imajını kaybetmek istemeyen SPD’nin bir başarısı olarak değerlendirmek mümkündür.⁴⁷

Sonuç

Federal Almanya’da ve aynı zamanda AB’deki siyasi dengelerin yeniden oluşmasında etkili olabilecek olan Almanya’daki son genel seçim sürecine odaklanılan bu çalışma neticesinde ulaşılan sonuçları Türkiye, AB ve Almanya bağlamlarında şu şekilde ifade etmek mümkündür.

Türkiye açısından ulaşılan başlıca sonuç olarak; Almanya’da Türkiye’nin AB üyeliğine sıcak bakmayan (derinleşmeci bakış açısının hâkim olduğu) yeni bir hükümetin işbaşına geldiğinden bahsedilebilir. Kurulan yeni hükümetin CDU öncülüğünde yeni bir koalisyon olmasına bakılarak, Türkiye açısından değişen bir şey olmadığı şeklinde bir algılama söz konusu olabilir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken detay; daha güçlü bir CDU ve daha güçlü bir Angela Merkel’in kurduğu bir hükümetin söz konusu oluşudur. Almanya’da 22 Eylül genel seçimleri Türkiye’ye karşı “İmtiyazlı Ortaklık” önerisinin mimarı olan CDU ve bu öneriyle alakalı olarak hiç bir zaman geri adım atmayan Angela Merkel için büyük bir zafer olmuştur.

Almanya’nın aktif desteği olmadan AB’de üye olarak yer almak neredeyse imkânsızdır (Economist, 2013). Almanya AB’de; finansal yükü üstlenen, genel politikaları belirleyen ve dolayısıyla yeni üye olacak ülkeler

⁴⁷ Almanya’da bu konuda somut adımlar da atılmaya başladı. Vatandaşlık yasasında yapılan bir değişiklik 8 Nisan 2014 tarihinde Bakanlar Kurulunda kabul edildi. Buna göre; Almanya’da doğan göçmen kökenli çocuklar 21 yaşına kadar en az 8 yıl Almanya’da yaşama ya da 6 yıl okula gitme şartlarını karşıladıkları takdirde çifte vatandaşlık hakkına sahip olabilecekler. “Opsiyon Modeli” olarak bilinen daha önceki uygulamada Almanya’da doğan yabancı gençler için 23 yaşına kadar ebeveynlerinin vatandaşlığı ya da Alman vatandaşlığı arasında bir seçim yapma zorunluluğu bulunmaktaydı. Bakanlar Kurulunda kabul edilen bu tasarının yasalaşması için Federal Mecliste de görüşülerek kabul edilmesi gerekiyor (DW, 2014).

açısından da belirleyici konumda olan başlıca ülkedir. İmzalanan koalisyon protokolüne, koalisyon ortağı iki büyük partinin genel yaklaşımlarına ve bu partilerin geçmişteki koalisyon birlikliklerine bakıldığında, Almanya'nın önümüzdeki dönemde Türkiye'ye karşı tam üyeliğe kapı açmadan, imtiyazlı ortaklık dâhilinde politikalar yürüteceğini tahmin etmek mümkündür.

Bu tespitler dâhilinde üzerinde konuşulması gereken başlıca parti SPD olmaktadır. Türkiye'nin adaylık ve müzakereci ülke statülerini elde etmesinde önemli rol oynamış olan SPD'nin imtiyazlı ortaklık doğrultusunda yürütüleceği muhtemel olan Almanya'nın genel Türkiye politikasına, koalisyon ortağı olarak farklı bir nitelik kazandırması beklenmemelidir. Bu noktada 2005-2009 yılları arasındaki büyük koalisyon döneminde benzer bir süreç yaşanırken, SPD'nin CDU'yla son derece uyumlu bir ortaklık sürdürdüğünü hatırlamakta fayda vardır. Yine SPD hazmetme kapasitesi yaklaşımının etkisinde olan bir partidir. Nitekim bu güne kadar hiç bir platformda CDU'nun genişlemeyi yavaşlatma stratejisine karşı ciddi bir itirazda da bulunmamıştır (Kramer, 2006: 27,29).

Türkiye açısından önem taşıyan bir başka sonuç olarak da; artık daha güçlü bir şekilde masanın üzerinde olacağı anlaşılan imtiyazlı ortaklık önerisinin AB çevrelerinde giderek taraftar bulmakta oluşudur. Bu durumun arka planında "Genişlemeden önce derinleşme" şeklinde özetlenebilecek olan bütünleşmeci bakış açısının -*Euro bölgesinde yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle*- giderek popülerleşmesinin olduğu söylenebilir. Kısacası Avrupa'da imtiyazlı ortaklık önerisini güçlendiren bir konjonktürün varlığından bahsedilebilir (Karakaş, 2008: 24). Türkiye'nin bu durum karşısında; stratejik açıdan taşıdığı büyük önemin farkında olarak, kendini izole etmeden, tam üyelik perspektifiyle ve AB kriterlerini sahiplenerek müzakerelere devam etmesi en doğru strateji olarak gözükmektedir.

Çalışma ile ulaşılan bir diğer sonuç da Almanya'daki Türk diasporasının giderek etkisini arttırmakta oluşudur. Bu durum esasta üçüncü nesil Türklerin daha kentli, sosyo ekonomik statüsü daha yüksek olması ile alakalı bir durumdur. Başka bir ifade ile artık Almanya'da beyaz yakalılar arasında, hizmetler sektöründe Türkler'de bulunmaktadır. Bu dönüşüm doğal olarak siyasi arenaya da yansımaktadır. Sözelimi bir önceki yasama döneminde beş tane olan Federal Meclisteki Türk asıllı milletvekili sayısı 22 Eylül se-

çimleri neticesinde on'a yükselmiştir. Çifte vatandaşlık hakkındaki genişlemenin de etkisiyle Türkiye'nin Almanya'daki lobi gücünün giderek artacağını söylemek mümkündür.

Konuya AB açısından yaklaşıldığında ise ulaşılan başlıca sonuç olarak AB'de derinleşme doğrultusunda genel bir stratejinin devam edeceğinden bahsedilebilir. Yine AB ile ilgili bir öngörü olarak da AB'nin kurumsallaşma sürecinde kültürel tezlerin giderek daha egemen hale geleceğinden bahsedilebilir. AB'ye ilişkin bir başka öngörü ise; sıkıntılı bir coğrafya olan Balkanlarda barış ve istikrarı kalıcı hale getirmek, Avrupa'nın ortasında güvenlik kaygısı yaşamamak gibi faktörlerin etkisiyle Batı Balkan ülkelerine yönelik katılım perspektifinin devam edeceği hususudur. Ancak, Avrupa medeniyetini Hıristiyanlıkla özdeşleştiren yaklaşımların son zamanlarda güç kazanmasına bakarak, Müslüman nüfusun yoğun olduğu Kosova ve Bosna -Hersek'in, Türkiye örneğinde olduğu gibi tam üyelik dışında farklı bir ortaklık önerisi ile karşılaşmalarının sürpriz olmayacağını da belirtmek gerekir. AB'ye yönelik son bir tespit olarak da AB karşıtlığında görülen yükselişten bahsedilebilir. Eurobarometer sonuçlarına bakılırsa 2007'den itibaren AB'ye olan güven ve memnuniyette Avrupa çapında önemli bir düşüş söz konusudur. Eurobarometer 2012 sonuçlarına göre; İspanya, Yunanistan İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Avrupa Birliği'nin başlıca ülkelerinde AB güvenilmeyen bir kurum noktasına gelmiş durumdadır.⁴⁸ Avrupa şüpheciligi (Eurosepticism) olarak ifade edilen AB'ye yönelik memnuniyetsizlik ve güvensizlik son zamanlarda siyasal zeminde de Anti-AB'ci kampanyalar düzenleyen siyasal partiler aracılığıyla kendini göstermektedir. İngiltere ve İtalya'nın ardından Almanya'daki genel seçim sürecinde de; Sol Parti, AFD ve Korsanlar hareketinin yürüttüğü kampanyalar bu gelişmenin tipik birer örneği olmuştur.

Federal Almanya'ya ilişkin olarak ise; bu ülkenin içeride ve dışarıda sıkıntılı bir süreçten başarıyla geçerek Avrupa'daki lider ülke konumunu pekiştirdiğini söylemek gerekir. Almanya hâlihazırda ciddi sorunları aşma potansiyeli olduğunun farkında olan, kendine güveni artmış bir ülke konu-

⁴⁸ Özellikle AB projesinin mimarları olan Almanya ve Fransa' da bu oranın % 56'ya ulaşmış olması dikkat çekicidir (Torreblanca ve Leonard, 2013: 3,4)

mundadır. Ayrıca ekonomik kriz sebebiyle gergin geçmesi beklenen ve adeta bir referanduma dönüşen 2013 genel seçimlerinin centilmence yaşanmış olması da Almanya'nın önemli bir demokrasi birikimine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu başarılı gidişattan ötürü ilerleyen süreçte Almanya; hükümet sistemi, seçim sistemi, bölgeselleşme stratejileri, demokratik siyasal kültür, ekonomik ve idari yapılanma gibi birçok açıdan model bir ülke olarak ön plana çıkabilir.

Son olarak Almanya'da sağın, soldaki parçalanmanın fazla oluşunun da katkısıyla siyasal alandaki ağırlığını iyice arttığından bahsedilebilir. Bu ortamda, muhafazakâr ve milliyetçi yaklaşımları olan karizmatik lider Merkel ve partisi CDU siyaseti domine etmiş durumdadır. Güçlü bir liderle istikrarı yakalamış görünen ve ekonomik kriz ortamında nüfuzunu artırmayı başaran bir Almanya söz konusudur. Bu tablonun Almanya ve Avrupa açısından bir takım riskleri de içerdiği göz ardı edilmemelidir. Bu riskler arasında Avrupa'daki doğal hegamon konumunda olan Almanya'nın güç politikalarına yönelmesi ihtimalinin olduğu da ileri sürülebilir. Konjonktürün bu şekilde sürmesi halinde AB aracılığıyla "Alman bir Avrupa" yani Avrupa'yı kontrol etme isteğı ön plana çıkabilir. Şu an itibariyle Merkel son derece demokratik bir bilinçle hareket etmektedir. Almanya ve Hıristiyan Demokratlar önemli bir demokrasi birikimine sahiptir. Ancak tarihe bakıldığında Almanya güç politikalarına kayabilen bir ülkedir ve kendisini bu yola iten karşıt paktlarda Avrupa'da potansiyel olarak daima mevcuttur.

A Turkey and EU-based evaluation on the Political Results of Federal German Popular Elections Carried out on the 22nd of September 2013

Abstract: The main aim of this article is to analyse the political result of the last popular elections of Germany from Turkey's point of view. The main problematic of this work is whether the Christian Democrats, after the elections, won such a victory so that they could guide the political processes in Germany and the EU against Turkey's EU-membership. According to the main aim and problematic, the questions which will be tried to be answered in this article are as follows: "How was the election process?", "What is the general vision of the coalition?", "What the information about Turkey in the coalition-protocol means?" By using descriptive method and content analysis technique, the fol-

lowing results are obtained: 1. A powerful government which (with the influence of deeping ecole) is not looking favourably at Turkey's EU-membership is in rule in Germany. 2. The possibility of the West-oriented cultural thesis' getting more decisive in the institution process of the EU. 3. The election results are in the position which strength German sovereignty in the EU and, lastly 4. Turkish citizens who are living in Germany might get their dual nationality and some other related rights after the elections.

Keywords: Federal Germany, Turkey, European Union, Angela Merkel, CDU, SPD

Kaynakça

- Addley**, Esther (2014), "Parliament Welcomes Angela Merkel like the Queen of Europe", <http://www.theguardian.com/politics/2014/feb/27/parliament-angela-merkel-europe-germany>, 27.02.2014.
- AFD (Alternative Partie für Deutschland)** (2014), "Für ein Europa der Vielfalt: Programm der Alternative Für Deutschland", <https://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/2014/04/Europaprogramm-AfD-kurze-Fassung.pdf>, 10.03.2014.
- Arslan**, Rıza (2013), **Demokratik Yönetim Sistemleri**, Bursa: Dora Yayınevi.
- Brauninger**, Dieter (2013), "The SPD's New Government Programme: Another sign of reform fatigue in Germany", Deutsche Bank Research, [https://www.dbresearch.com/servlet/reweb2.ReWEB?addmenu=false&document=PROD000000000303003&rdShowArchivedDocus=true&rwnode=DBR_INTERNET_ENPROD\\$NAVIGATION&rwobj=ReDisplay.Start.class&rwsite=DBR_INTERNET_EN-PROD](https://www.dbresearch.com/servlet/reweb2.ReWEB?addmenu=false&document=PROD000000000303003&rdShowArchivedDocus=true&rwnode=DBR_INTERNET_ENPROD$NAVIGATION&rwobj=ReDisplay.Start.class&rwsite=DBR_INTERNET_EN-PROD)
- Bundesredierung** (2014), "Bundesministerien", <http://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Bundesregierung/bundesregierung.html> 22.01.2014.
- CDU (Christlich Demokratische Union)**, (2014), "Grundsatzprogramm der CDU Deutschland: Freiheit und Sicherheit", <http://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/071203-beschluss-grundsatzprogramm-6-navigierbar.pdf>, 14.02.2014.
- CDU/CSU** (2013), "Gemeinsam erfolgreich für Deutschland: Regierungsprogramm 2013-2017", <http://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/regierungsprogramm-2013-2017-langfassung-20130911.pdf>, 10.09.2013.

- CSU (Christlich Soziale Union)** (2014), "Geschichte", <http://www.csu.de/partei/geschichte/die-1940er/>, 09.02.2014.
- Der Spiegel**, (2002), "Europa: Schmidt warnt vor EU-Beitritt der Türkei", <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/europa-schmidt-warnt-vor-eu-beitritt-der-tuerkei-a-227522.html>, 04.01.2014.
- Die Grüne** (2014), "Wer Wir Sind", <https://www.gruene.de/partei/wer-wir-sind.html?type=0>, 02.01.2014.
- Die Linke** (2014), "Programm der Partei DIE LINKE", http://www.die-linke.de/fileadmin/download/dokumente/programm_der_partei_die_linke_erfurt2011.pdf, 02.01.2014.
- Doğan, Nejat** (2011), "Almanya'nın Avrupa'daki Konumuna Teorik Yaklaşımlar: Almanya'nın yeniden Birleşmesinden 20 yıl sonra Bir Değerlendirme", **Çankırı Karatekin İİBF Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, s.1-19.
- DW (Deutsche Welle)** (2013), "SPD'den Koalisyon Sözleşmesine Onay", <http://www.dw.de/spdden-koalisyon-sözleşmesine-onay/a-17297125>, 14.12.2013.
- DW (Deutsche Welle)** (2014), "Çifte Vatandaşlığa İlk Onay", <http://www.dw.de/%C3%A7ifte-vatanda%C5%9Fl%C4%B1%C4%9Fa-ilk-onay/a-17550454>, 09.04.2014.
- Economist** (2013), "Germany and Europe: The Reluctant Hegemon", <http://www.economist.com/news/leaders/21579456-if-europes-economies-are-recover-germany-must-start-lead-reluctant-hegemon>, 07.10.2013.
- Ermağan, İsmail** (2012), "Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye–Almanya İlişkileri", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 20, s.73-91.
- Eroğul, Cem** (2010), **Çağdaş Devlet Düzenleri**, Ankara: Kırilangıç Yayınevi (7nci Baskı).
- EU (European Union)** (2014), "Countries", http://europa.eu/about-eu/countries/index_en.htm, 22.02.2014.
- FDP (Freie Demokratische Partei)** (2014a), "Geschichte Der partie", <http://www.fdp.de/Geschichte/324b118/index.html>, 12.03.2014.
- Hintereder Peter ve Martin Orth** (2013), "Strong Economic Hub in the Global 06/strong-economic-hub-in-the-global-market.html", 14.11.2013.
- İnat, Kemal**, (2009), "Birleşme Sonrasında Almanya'nın Dış Politikası: Normalleşmenin Son Adımları", **Bilgi**, Cilt: 11, Sayı 1, s.1-37.
- Karakaş, Cemal** (2008), "Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliklerinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 4, Sayı 16, s.23-49.

- KAS (Konrad Adenauer Stiftung)** (2014), “Konrad Adenauer”, http://www.kas.de/tuerkei/tr/about/konrad_adenauer/
- Koalitionsvertrag**, (2013), “Almanya’nın Geleceğini Yaratacak”, <https://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/koalitionsvertrag.pdf>, (15.03.14)
- Korte**, Karl-Rudolf (2013), “Federal Alman Hükümeti”, <http://www.tatsachenueber-deutschland.de/tr/siyasi-sistem/inhaltsseiten/hintergrund/federal-almanhuekuemeti.html?type=1>, 12.02.2013.
- Kramer**, Heinz (2006), “Turkey and the EU: the EU’s Perspective”, http://www.swpberlin.org/fileadmin/contents/products/fachpublikationen/Heinz_Kramer_ks.pdf, 20.12.2013.
- Lanig**, von Thomas (2013), “AFD macht den wahlkampf spannend”, http://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/bundestagswahl/id_65404524/afd-macht-wahlkampf-spannend-die-euro-gegner-sind-im-aufwind.html, 11. 03.2014.
- Lütticke Marcus ve Aslı Polatdemir** (2013), “Almanya’nın Yeni Hükümeti Hazır”, **Deutsche Welle**, <http://www.dw.de/almanyan%C4%B1n-yeni-h%C3%BCk%C3%BCmeti-g%C3%B6reve-haz%C4%B1r/a-17300346>, 19.12.2013
- Meiritz Annett ve Severin Weiland** (2013), “Alternative für Deutschland: Forsch, frustriert, unberechenbar”, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/alternative-fuer-deutschland-afd-die-grosse-unbekannte-im-wahlkampf-a-920404.html>, 25.02.2014.
- Müftüler Baç**, Meltem (2000), “Through the Looking Glass: Turkey in Europe”, *Turkish Studies*, vol. 1, no. 1, Published bt Frank Cass, Spring, London.
- NTVMSNBC**, (2013) “Kohl’ün Kızı Yine İktidara Koşuyor”, <http://interaktif.ntvmsnbc.com/almanya-secimler/>, 17. 09. 2013
- OECD** (2014), “Contry Statistical Profiles: Germany”, **Statextracts: Complete databases**, www.oecd-ilibrary.org, 14.02.2014.
- Schmidt**, Manfred (2001), **Demokrasi Kuramları** (Çeviri: M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları.
- Roskin**, Michael G, (2012), **Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür**, Ankara: Adres Yayınları (3ncü Baskı).
- SPD (Sozial Demokratische Partei Deutschland)**, (2014), “Hamburg Programı: Alman Sosyal demokrat Partisinin Temel ilkeler Programı”, http://www.spd.de/linkableblob/1790/data/hamburger_programm_tuerkische_fassung.pdf, 12.03.2014.
- Şahin**, Köksal (2005), “Küreselleşme-Egemenlik Etkileşimine Türk Dünyası Eksenli Bir Bakış”, **3. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı**, Cilt 1, s.338-340.

Şahin, Köksal (2009), “Avrupa Birliği Kurumsal Reform Sürecine Lizbon (Reform) Antlaşması Eksenli Bir Bakış”, **1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi Bildiriler Kitabı**, s.319-333.

Tatar, Turgut (2012), “Federal Almanya Cumhuriyeti”, **Çağdaş Siyasal Sistemler**, Ed: Burhan Aykaç ve Şenol Durgun, ss.163-195, Ankara: Binyıl Yayınları.

The Telegraph (2013), “Angela Merkel: The Queen of Europe”, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/germany/10251271/Angela-Merkel-the-queen-of-Europe.html>, 18.08.2013.

The Local (2009), “Pirate Partyfires Broadside at Germanpoliticalestablishment” **The Localgermany’s News in English**, <http://www.thelocal.de/20090928/22209>, 14.11.2013.

Torreblanca Jose Ignacio and Marc Leonard (2013), **The Continent-Wide Rise of Euroscepticism**, European Council on Foreign Relations (ECFR), http://ecfr.eu/page/-/ECFR79_EUROSCEPTICISM_BRIEF_AW.pdf, 01.02.2014.

WB (The World Bank), (2014),”Data: Germany”, <http://data.worldbank.org>, 22.02.2014.

Yanık, Murat (2003), “Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları”, **Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 1-2, s.271-282.

Yavaşgel, Emine (2004), **Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri**, Ankara: Nobel Yayınları.

Türköne, Mümtaz’er (2007), **Siyaset**, İstanbul: Lotus Yayınevi (6ncı Baskı). <https://www.cducusu.de/themen/aussen-europa-und-verteidigung/merkel-fuer-starke-rolle-deutschlands-europa> (12.02.14)

http://www.deutschlandfunk.de/union-und-spd-einigung-auf-grosse-koalition.1818.de.html?dram:article_id=270234 (12.02.14)

<http://www.fr-online.de/politik/eu-beitritt-die-tuerkei-neu-erfinden,1472596,24754582.html> (15.02.14)

<http://www.fr-online.de/bundestagswahl---hintergrund/spd-sigmar-gabriel--jetzt-muesst-ihr-liefern-,23998104,25052590.html> (15.02.14)

http://www.kas.de/upload/dokumente/2013/07/Regierungsprogramm_2013-Katalog_TR.pdf, 14.11.2013.

Girişimciliğin Etik Boyutu

Dr. Nilhun Doğan

Özet: Son yıllarda yapılan girişimcilik ve etik arasındaki ilişkiye yönelik akademik araştırmalar oldukça yeni olmasına rağmen, konuya olan ilgi oldukça artmıştır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile birlikte girişimciliğin önemi artmıştır. Ancak, araştırmacılar tarafından girişimciliğin daha çok sosyo-ekonomik yönü üzerinde durulmuş ve girişimciliğin etiksel boyutuna daha az dikkat çekilmiştir. Bu bakımdan girişimciliğin etiksel boyutu çalışmada inceleme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Etik, Girişimsel Etik.

1. Giriş: Kavramsal Çerçeve

1.1. Girişimcilik Kavramı

Girişimcilik (entrepreneurship) kavramı ile ilgili olarak literatürde çok çeşitli tanımlamalar yapılmış olmasına rağmen, tanım üzerinde ortak bir işbirliği pek sağlanamamıştır. Ancak, kavramın doğru bir şekilde ortaya konulması, girişimciliğin anlaşılabilmesi ve geliştirilmesi bakımından oldukça önemlidir (Döm, 2008: 1, 7). Girişimcilik kavramı, Almanca'da “*unternehmen*” ve Fransızca'da “*entreprendre*” sözcüklerinden türetilen ve Türkçe'de ise “üstlenmek” anlamına gelen bir fiil olarak tanımlanmaktadır (Güney, 2008: 55).

İktisadi açıdan girişimcilik, kaynakları ekonomik olarak seferber etme, harekete geçirme faaliyeti; girişimci ise, pazar arayan, arz ve talebi yönlendiren kişi olarak tanımlanmaktadır. Girişimcilik kavramının iktisat literatürüne girişi de 19. ve 20. yüzyıllarda başlamıştır (Aytaç, 2006: 141). Girişimcilik konusunu ilk inceleyenlerden birisi Fransız İktisatçı Cantillon'dur. Girişimci ile iktisattaki “risk içermek” kavramını beraber ele alan Cantillon'un, iktisat biliminde ilk sistematik bilimsel inceleme olarak kabul edilen eserinde, ilk kez

“girişimci” kavramının kullanıldığı görülmektedir (Güler, 2010: 2).

Bununla birlikte, girişimci ve onun kapitalist ekonomik düzende ki kilit rolü, çok uzun süredir fark edilmiş olsa da girişimciliğin modern anlamda çalışılmasına Schumpeter ile başlanmıştır. Schumpeter, girişimciyi “yeni kombinasyonlar” yaratmak fonksiyonunu yenilikçilik faaliyetleriyle yürüten, kısacası tüm g ve kaynakların arasından “*değişik ya da aynı Őeyleri farklı metotlar ile üreten*” bir birey olarak tanımlamaktadır (Fiş ve Wasti, 2009: 130). Yani, Schumpeter’in girişimcisi lider ve yenilikçidir. Yenilikçi (nc kişi), ekonomik büyümenin motorudur. Yenilikler de, dinamik ekonomik sistemin içsel gelişmeleridir. Girişimsel faaliyet ve tahakkuk eden krler kalıcı değildir. Dolayısıyla girişimcilik, her bir birey için, yenilikler devam etmediği sürece geçici bir durumdur (Praag, 1999: 322).

Girişimcilik ile ilgili kavramlar incelendiğinde; girişimcilik kavramının kr isteği, bağımsızlık isteği, risk alma, yeni işletme, kişisel fayda isteği, sorumluluk ve strateji oluşturma, başlatma, belirsizlik, değer yaratma, fırsat peşinde koşma, bulma, üretim, değişim yaratma, yönetim, sahiplik ve yaratma gibi kavramlar ile desteklenerek ifade edildiği görülmektedir. Bu kapsamda, söz konusu kavram ile ilgili bir genelleme yapıldığında girişimcilik; “*iş dünyasındaki fırsatları tespit ederek, fırsatların hedeflere, imknlara ve değerlere uygun olduğunun anlaşıldığı anda; kr, saygınlık, büyüme, yeniliklere nc olma gibi amaçlar ile riskleri de göze alarak, insanlığa faydalı ürün ve hizmetleri üreten aktif, esnek, yaratıcı, hızlı işletmelerin var olması için diğer üretim faktörlerini belirli bir düzen içinde bir araya getirme süreci*” olarak tanımlanabilmektedir (Demirel ve Akbıyık, 2009: 9, 10).

Son dönemde girişimciliğin popüler olmasının temel sebepleri olarak şu üç gelişme gösterilebilir (TSAD, 2002: 40): Yeni ekonominin gittikçe güçlenmesiyle değişen ekonomik yapı, istihdam sorununun artması, işletme ve ekonomi alanlarında teorik gelişmeler ve girişimciliğin genel kabulü. Kısacası, yeni endüstrilerin doğmasını sağlayan, yeni düşüncelerin oluşmasını, yayılmasını ve uygulanmasını hızlandıran, teknolojinin kullanıldığı sektörlerde verimliliği arttıran ve hızlı bir Şekilde büyüyen sektörler meydana getiren girişimcilik (Br, 2006: 5), ekonomik kalkınmanın lokomotif konumunda olup, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin kalkınmasında, gelişmiş ekonomilerde de refah ve zenginliğin korunmasını

da temel yol olarak görülmektedir (Öneren, 2012: 13). Bu genel kabul, dünya genelinde girişimciliği önemli kılmaktadır.

Bu nedenle, bir ülke gelişmek, istihdam yaratmak, kişi başına düşen milli gelirini arttırmak, gelir dağılımında adaleti sağlamak, bilim ve teknolojide güçlü hale gelebilmek, refahı tabana yaymak, yolsuzluk ve yoksullukla mücadele etmek, sosyal güvenlik ve sosyal adaleti etkin kılmak için, girişimci gücü yüksek insanlara yatırım yapmak ve destek olmak zorundadır (Börü, 2006: 6). Özellikle gençler, bu çabanın odak noktasında yer almalıdır.

1.2. Etik Kavramı

İngilizce bir kelime olan “ethics”in, genellikle “gelenek ve örf-adet” anlamına gelen Yunanca “èthos” kelimesinden türetildiği kabul edilse de bu kavramın “swedhethos” kavramından geldiği belirtilmektedir. Söz konusu bu kavram, “var olmanın temel niteliğini belirleyen bireysel ahlâk ve davranışsal alışkanlıklar” anlamına gelmektedir. Batılı yazarların çoğu, Yunanlı felsefeciler Sokrates (469-399 B.C.), Plato (427-347 B.C.) ve Aristoteles (384-322 B.C.)’in en erken yazılarını etiksel kavramlara dayandırdıklarını ifade etmektedir. Ayrıca, ahlâkî kodlar ve kanunlara yönelik en eski yazılar da Musevilik (1800 B.C.) ve Hinduizm (1500 B.C.)’de bulunabilmektedir (Hisrich and Peters, 1998: 23).

Bazı durumlarda, etik kavramı ile ahlâk felsefesinin aynı anlamda kullanıldığı da belirtilmektedir. Dolayısıyla, bu iki kavramın birbirileriyle yakın bir ilişkide olduğu söylenebilir. Etimolojik açıdan ahlâk kelimesi, İngilizce “morality-moral” ve Latince “mos-moralitas” sözcüğünün Türkçe karşılığı olmakla birlikte, “ahlâklı, ahlâk kurallarına ve prensiplerine uyan” anlamına da gelmektedir. Buna göre ahlâk; *“insanların birbirleriyle veya devletle olan ilişkilerinde, karşılıklı olarak yapmaları istenen davranışları, toplum düzenini sağlayan kural ve normları”* kapsamaktadır (Ülgen ve Mirze, 2004: 440, 441). Yapılan tanımlar dikkate alındığında ahlâk, *bir toplum içinde yaşayan birey veya grupların tutum ve davranışlarının, çeşitli eylemlerinin doğru ve yanlış taraflarını tanılayan, neyin iyi neyin kötü olduğu hakkında bir ölçü ortaya koyan ve bu eylemlerin sonuçlarını insan ve toplum refahıyla ilişkilendirerek, insanlara, bir zaman süreci içinde, değişen şartlar çerçevesinde neyin yapılması ya da yapılmaması gerektiği konusun-*

da da yol gösterici olan ölçü, değer, yargı, ilke ve kurallar bütünüdür (Doğan ve Çağlar, 2008: 322).

Etik ise, geçmişten bugüne bireyin tüm davranış ve eylemlerinin, ahlâki bakımdan doğru veya yanlış, değerli veya değersiz olarak değerlenmesinden oluşmaktadır. Buna göre; *etik bir ahlâk felsefesidir, ahlâk ise etiğin araştırma konusudur* (Ülgen ve Mirze, 2004: 442). Kısaca, açıksözlülük, şeffaflık, doğruluk ve ahlâkın bir araya gelmesiyle oluşan etik (Banik, 2010: 116), ahlâk alanında geçen kavramları analiz eder ve doğrunun, iyinin anlamını açıklayıp, bir eylemi kötü veya iyi kılan ölçütler üzerinde yoğunlaşır (Torlak ve diğerleri, 2008: 16). Moral ilkelerin ve değerlerin incelenip kurallar halinde ortaya konulması neticesinde oluşan etik, bir ahlâk görüşünü/anlayışını veya bir ahlâk sistemini yansıtmaktadır. Dolayısıyla etik, toplumda yaygın olan moral değerlerden daha özel, daha felsefi ve daha kişiseldir. Bir meslek veya iş ahlâkından söz edildiğinde, ifade edilmek istenilen, genel bir ahlâktan ziyade etik olarak ifade edilen özel bir ahlâktır (Kapu, 2009: 55-56).

2. Etik Boyutu ile Girişimcilik

Girişimciliğin gelişimi, dünyaca tanınan en büyük gelişimsel yaklaşımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Girişimcilik, ekonomi ile ilgili konularda, özellikle zenginlik yaratmada, istihdam sağlamada, yeni ve iyi mal ve hizmetin elde edilmesinde her derde deva olarak görülmektedir (Banik, 2010: 115). Bununla beraber günümüzde, artık erdem merkezli yeni bir girişimcilik tanımına ihtiyaç duyulmaktadır. Erdeme dayalı yeni bir girişimcilik tanımı yapmaya çalışıldığında iki problemle karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki, örgütün kurulmasında, büyümesinde ve yönetiminde yatırımcıların oynadığı rol ve etkisi; ikincisi ise, birçok kişinin erdem konusunu halkla ilişkilerin konusu olarak görme eğiliminde olmasıdır (Miller and Collier, 2010: 84). Girişimciliğin geleneksel tanımından etkileşimci ve dönüşümsel tanımına geçiş şekil 1’de kısaca gösterilmektedir. Buna göre, bütünsel bir bakış açısı gerektiren, risk ve belirsizlik koşulları altında, düşük kaynaklı alandan kârli ve yüksek verimlilik alanlarına kaydırma amacıyla yüksek gayeli ve büyük değer alanına, erdem tabanlı yenilikçi bir örgüt yaratma, girişimciliğin dönüşümsel tanımını oluşturmaktadır.

Şekil 1: Girişimciliğin Tanımları

<p>Geleneksel: Risk ve belirsizlik koşulları altında kaynakları, düşük kaynaklı alandan kârlı ve yüksek verimlilik alanlarına kaydırma amacıyla <i>yenilikçi ekonomik</i> bir örgüt yaratma.</p>	<p>Etkileşimci: Risk ve belirsizlik koşulları altında kaynakları, düşük kaynaklı alandan kârlı ve yüksek verimlilik alanlarına kaydırma amacıyla <i>yenilikçi</i> bir örgüt yaratma.</p>	<p>Dönüşümsel: Bütünsel bir bakış açısı gerektiren, risk ve belirsizlik koşulları altında, düşük kaynaklı alandan kârlı ve yüksek verimlilik alanlarına kaydırma amacıyla yüksek gayeli ve büyük değer alanına, <i>erdem-tabanlı yenilikçi</i> bir örgüt yaratma.</p>
---	---	--

Kaynak: Robert A. Miller and Elizabeth W. Collier (2010), “Redefining Entrepreneurship: A Virtues and Values Perspective”, **Journal of Leadership, Accountability and Ethics**, 8 (2), p.85.

Girişimci birey, üretim sürecinde sermaye ve insan kaynaklarını etkin kullanan, bir felsefesi olan, dünyaya baktığı büyük pencerenin gerektirdiği gibi yarınlarını ayarlayan kişidir. Girişimci, hem iyi niyetli hem de ahlâki tutarlılık içinde olur (Bozkurt, 2013).

Girişimci bireyler, sürekli piyasaları gözetip talep boşlukları yakalayan, talepteki değişimleri zamanında fark edip gerekli adaptasyonu sağlayan ve yeni talepler yaratan, rekabetten kaçmayan, kaynakları toplayıp yatırım yapan, sorumluluk almaktan ve riske girmekten çekinmeyen, yaratıcı ve çevik kişiler olarak algılanmalıdır. Burada para, bütün bu çabaların neticesinde ortaya çıkan bir başarı ödülü olarak değerlendirilmelidir. Çünkü girişimcilik, her ne olursa olsun para kazanmak değildir. Bilgi toplumunda sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda ilerlemenin yolu; nitelikli insan, nitelikli işletme ve nitelikli ülke (toplum) olma bileşkesinden geçmektedir. Özellikle bireyi nitelikli bir insan olarak yetiştirmenin koşulu da çağdaş ve teknolojinin sunmuş olduğu imkânları en iyi şekilde değerlendiren etik değerleri gözetilen bir eğitim sisteminden geçmektedir (Müftüoğlu ve Durukan, 2004: 32-33).

şekil 2. Girişimcinin Özellikleri

Risk Alan Dinamik Lider Fırsat Değerlendirici Gerçek Zamanlı Stratejist İyi İletişimci Etik Tabanlı Hedef Ayarlayıcı Karar Verici Duygusal Açından İstikrarlı Enerjik Esnek Kendine Güvenen ve Optimist Problem Çözücü	G i r i ř i m c i	Kaynakları Organize Etme Yeteneği Net Bir Vizyon Yaratıcı Zenginlik Yaratıcı Yenilikçi Kavramsal Beceriler Adapte Olabilirlik Yüksek Başarı Belirsizliğe Tolerans Gelecek Yönelimli Geri Bildirime Duyarlı Yüksek Sorumluluk ve Bağlılık Çok Yönlü Bilgi
--	---	--

Kaynak: Vardhaman Mahaveer Open University (Kota Open University), (Çevrimiçi). <http://vmouonline.in/oldweb/studymaterial/BBA%2012.pdf>, 23.08.2013, p.50.

Girişimcilik, birtakım özelliklerin birleşimidir. Girişimci kişiler, bu özelliklerin bazılarını daha çok önemserken bazılarını da daha az önemseyebilir. Kısacası, bu özelliklerin hepsi girişimcinin kişiliğinde baskın olmayabilir (Taşkın, 2008: 38). Herhangi bir özellikler kümesi, kimin girişimci olacağını ya da kimlerin başarılı olup olmayacağını tahmin edemeyebilir. Nitekim çeşitlilik, girişimcilerin belli başlı bir özelliği olarak görölmektedir (Vardhaman Mahaveer Open University, 2013: 50). Girişimcilerin bu özellikleri şekil 2’de gösterilmektedir.

Son yıllarda girişimcilere ve faaliyetlerine yönelik ilginin artmasıyla birlikte, girişimciler ve örgütleri tarafından karşılaşılan etik problemler üzerine yapılan araştırmalar da dikkat çekmektedir. Genel olarak kabul edilen bir gerçeklik var ki, o da güçlü bir etik temel olmadan, hiçbir girişimsel girişim uzun süre varlığını sürdüremez. Etiğe bağlı hususlar olmadan hiçbir girişim nihaî başarıya ulaşamaz. Dolayısıyla etik ve girişimcilik arasında ayrılmaz bir bağ vardır (Banik, 2010: 115).

The Achieving Society (1961) adlı kitabıyla tanınan David McClelland, girişimcilik ile ilgili ciddi etiksel sorular soran ilk çağdaş bilim adamları arasında yer almaktadır. Bu alanda daha fazla çalışma yapılmasına yönelik bir çağrı yapan McClelland, “şu anda girişimci, ilişkilerinde ne kadar etik bilmiyoruz ama belli ki, gelecek araştırmalar için önemi artacak birkaç sorun mevcut olacaktır” diyerek bu hususa dikkat çekmektedir. Girişimciler, genellikle stresli iş ortamlarında faaliyet göstermekte ve çoğunlukla da etiksel düşünmeye odaklanmada zaman ve bir bakış açısı bulmak için çabalamaktadırlar. Uzun saatler çalışma ve bazen diğer insanlardan ayrı kalma gibi nedenlerden dolayı girişimciler, kararlarının etiksel sonuçlarını değerlendiremeyebilmektedirler. Oysaki girişimciler, temelde adalet, personel ve müşteri ilişkileri, iletişimde dürüstlük, dağıtım ikilemleri vs. ile ilgili karmaşık ve zorlu etiksel sorunlarla karşı karşıya gelmektedirler (Hannafey, 2003: 99).

Bununla birlikte, girişimsel başarıya yönelten özellikler ve eylemler açısından girişimsel sürecin bir taslağı yapıldığında, etik bunun neresinde olmalı sorusu gündeme gelmektedir. Bu kapsamda, etiğe yönelik yaklaşımlardan biri de “erdem”dir (Hicks, 2009: 53). Kavram olarak erdem, Antik Yunan’da ahlâki bir kullanıma kavuşmadan önce “*bir varlığın yerine getirmesi gereken işlevi en iyi biçimde yerine getirmesi*” olarak anlaşılmıştır. Erdem, toplumsal ve kişisel mutluluğu kazandıran bir ahlâksal sonucu sağlayıcıdır. Eflatun’un erdemler listesinde bulunan ölçülülük, adalet, cesaret ve bilgelik, ruhun kısımlarına uygun olmakla birlikte, toplumu oluşturan sınıfların yerine getirmesi gereken görevleri de belirtmektedir. Bu kapsamda erdem, insan için iyi olanın gerçekleştirilmesi şeklinde ifade edilebilir (Ocak, 2011: 80-81). Aristotle ise, ahlâki erdemlerin kişilik ve karakter ile ilişkili olduğunu ileri sürmekle birlikte erdemi, “*ılımlılığı niyet ederek aşırılıklardan sakınan bir anlayış tarafından ortaya çıkarılan karakterin bir ifadesi*” şeklinde tanımlamaktadır. Bu şekilde bir karakter ifadesinin de, bireyin iyi olmasına ve fonksiyonunu iyi bir biçimde icra etmesine yardım edeceğini belirtmektedir (Kapu, 2009: 78-79).

Erdemler, iyi sonuçları hedefleyen ve eyleme kılavuzluk eden karakter özellikleridir. Bazı erdem etiği uzmanlarının iddiasına göre; karakter, kurallar ya da ilkeler, eylemler ve sonuçları üzerinde etiksel bir değerlendirmede önceliğe sahiptir (Hicks, 2009: 53). Kısacası ahlâkî anlamda erdem, hem

motivasyonlara hem de davranışlara dolaylı olarak yansıyan bir kişilik özelliğidir. Ahlâkî açıdan erdemli birey, duygusal akıl, merhamet, adalet, çalışkanlık, yardımseverlik, şeref gibi toplumun ortak ahlâk değerlerine bağlı bir bireydir (Ocak, 2011: 81).

Belli tarzlarda davranma eğilimi ve belli türden bir karakter özelliği olan erdem (Ural, 2003: 30), kendi özellikleri ile girişimsel karakter özellikleri çarpıştırıldığında şöyle bir tablo ortaya çikarılabilir:

Tablo 1. Girişimsel Karakter Özellikleri ve İlişkili Olduğu Ahlâkî Erdemler

Girişimsel Özellik:

Bilgi ve yaratıcılık

Hırs

Metanet

İnisiyatif

Sonuna kadar direnme

Sinama ve yanılma

Verimlilik

Ticari değer

Girişimsel Sonuç:

Başarıyı tecrübe etme, tadını çıkarma

Ahlâkî Erdem:

Rasyonellik

Övünme

Cesaret

Dürüstlük

Bağımsızlık

Objektiflik

Üretkenlik

Adalet

Ahlâkî Değer:

Kendine saygı, övünme, iyiliği sevmek.

Kaynak: Stephen R. C. Hicks (2009), “What Business Ethics Can Learn from Entrepreneurship”, **The Journal of Private Enterprise**, 24(2), 2009, p.55.

Girişimciler, pratik başarıya doğru yönlendirilmiş bireylerdir ve onları iyiyi elde etmede olanak sağlayan taahhütler ve özellikler erdemlerdir. Bu erdemler, etik ve ahlâklılığın konusunu oluşturmaktadır. Girişimcilik, ahlâkî etkinlik için belirli bir araçtır. Bu kapsamda, etiğin girişimsel kodları temelinde iş etiği olarak yaratıcılık, verimlilik ve iş üzerine odaklanmalıdır. Yaratıcı ve üretken tüccarlar, yüksek farkındalığa sahip ahlâklı bireylerdir (Hicks, 2009: 56-57).

Ölçeği ne olursa olsun bir iş kuran girişimci, hem özel hem de kamu sektöründe birçok ilişkiye girmektedir. İşin büyüklüğu ne olursa olsun, bu iliş-

kiyi güvenilir tutmak ve iyi ilişkiler sağlamak çok önemlidir. Şüphesiz itibar, imaj ve güven gibi duyguların inşası çok zor olduğu kadar, bunları bir anda kaybetmek çok kolaydır. Dolayısıyla, ilişkilerin boyutu, yaklaşımlar, ahlâkî ve etik değerler, girişimcinin yaşamında çok önemli hususlardır. Gerçek iş ilişkisinde bulunduğu kuruluşlara gerekse yakınındaki kişilere karşı bu değerler mutlak surette korunmalıdır (Arıdur, 2013).

Her ne kadar girişimci, tanımı gereği sermayesini riske eden kişi olarak düşünülse de, bir girişiminin gâyri ahlâkî uygulamalar sebebiyle prestij ve müşteri kaybetmesi hem girişimcinin sermayesinin hem de toplumun kit kaynaklarının israfı anlamına gelmektedir. Bu kapsamda Carroll, daha çok girişimcilerin ahlâkî durumlarıyla ilgili bazı örgütsel özelliklerin analiz edilebileceğini öne sürerek, gâyri ahlâkî yönetim (immoral management), ahlâkî yönetim (moral management) ve ahlâk dışı yönetim (amoral management) tarzlarını ortaya koymuştur (Güney, 2008: 325-326). Buna göre; gâyri ahlâkî yönetim modelinde yönetim kararları, kabul edilen değerli etiksel prensiplerle uyumsuzdur. Gâyri ahlâkî yöneticiler bencildir, sadece kendilerinin veya örgütlerinin kazanımlarını önemserler. Yasal standartlar, üstesinden gelinmesi beklenen engeller olarak görülmektedir. Ahlâkî yönetimde, karar vericiler gayretli bir biçimde etiksel davranışın yüksek standartlarına uygun hareket ederler. Bu standartlar, hem kişisel hem de örgütselidir. Etiksel liderlik, ahlâklı yöneticilerin temel özelliğidir. Ahlâklı yöneticiler, sadece etiksel ilkelerin sınırları içerisinde başarılı olmak isterler. Ahlâklı yöneticiler, kâr ile ilgilenirler; ama yasal itaatın sınırları içerisinde finansal başarı elde etmenin peşindedirler. Ahlâk dışı yönetimde ise, yöneticilerin karar vermelerinde ve eylemlerinde etik değerlendirme bir faktör değildir. Çünkü ahlâksız yöneticiler, işletme faaliyetinin ahlâkî kararların uygulandığı bir alanın dışında kaldığına inanmaktadırlar. Niyetsel ahlâksızlık içerisinde örgütsel düşünmede, politika, kararlar veya uygulamalarda etğin bir yeri yoktur (Carroll, 2001: 367-368).

Kısacası etik, girişimcilikte önemli bir değerdir ve özellikle karar verme sürecinde oldukça önemlidir. Etiksel vicdan (ahlâkî duygu) girişimcileri sorumlu, güvenilir ve kârlı girişimcilik kazancı elde etmede yol göstermektedir. Bu bakımdan girişimciler, tüm iş kararlarında, etiksel karar verme yaklaşımını uygulamaya çalışmalıdırlar (Sarif, 2013: 1). Aksi takdirde, sonuç-

ları ağır olabilmektedir.

Ahlâklı girişimcilik, adalet, dürüstlük, hak ve değerleri önceleyen ekonomi anlayışının bir ürünüdür. Dolayısıyla, “*ahlâkî olmayan bir iş meşru değildir*” prensibi ticarî girişimlerde gözetilmesi gereken önemli bir ölçüt olarak görülmelidir (Öztürk, 2008: 5). Aksi takdirde, etik ve girişimcilik konusunu *Marjinal Moral Teorisi*'ne göre açıklayan Alman sosyolog Von Götze'nin ifade ettiği gibi (Müftüoğlu ve Durukan, 2004: 34):

Toplumda geçerli olan hukuki ve ahlâkî kuralların en alt sınırında oynayanlar kazançlı çıkarsa, uzun vadede bu alt sınırdaki oynayanların sayısı artmaktadır. Alt sınır bu ağırlığı taşıyamadığından hukukî ve ahlâkî kurallar gevşetilerek sınır daha aşağıya çekilmektedir. Yine, kuralların en alt sınırında oynayanlar kazançlı çıkarsa, yeni çizilen sınıra kayanların sayısı artmakta, hukukî ve ahlâkî kuralların tekrar gevşetilmesi gerekmektedir. Bu sürecin devamı ise kuralların dejenerasyonu ve neticede toplumun bozulmasıyla sonuçlanmaktadır.

Toplumda böyle bir bozulmayla karşı karşıya kalınmaması için, sosyo-ekonomik hayatın her alanında ahlâklı girişimciliğin yerleşip yaygınlaşması hayati bir öneme sahiptir.

Sonuç

Günümüzde girişimciliğin öneminin artmasına paralel olarak, girişimciliğin etiksel boyutunun oluşturulması da oldukça önemli hale gelmiştir. Bu doğrultuda, girişimcilerin etik davranışlarının yanı sıra karşılaşmış oldukları etiksel problemler de daha çok dikkat çekmeye başlamıştır. Bu durum, girişimcilik ve etik ilişkisi üzerine araştırmaların yapılmasına neden olmuştur.

Sonuçta, girişimciliğin sadece sosyo-ekonomik boyutu dışında etiksel boyutunun da önemi kavranırken, artık etik temele sahip olmayan herhangi bir girişimin varlığını sürdürülebilmesinin ve nihai başarıya ulaşmasının zor olacağı fikri egemen olmaktadır.

The Ethical Dimension of Entrepreneurship

Abstract: In recent years, although the academic researches on the relationship between entrepreneurship and ethics are relatively new, the interest in the topic has considerably increased. Within the transition from industrial so-

ciety to information society, the importance of entrepreneurship has increased. However, socio-economic aspect of entrepreneurship is more emphasized by the researchers and the ethical dimension of entrepreneurship has attracted less attention. In this regard, the ethical dimension of entrepreneurship is examined in the study.

Keywords: Entrepreneurship, Ethics, Entrepreneurial Ethics.

Kaynakça

- Arıduru**, Ayşen, “Girişimci Kimdir?”, (Çevrimiçi)
<http://www.fortune.com.tr/girisimciliktemel.asp>, 20.08.2013.
- Aytaç**, Ömer (2006), “Girişimcilik: Sosyo-Kültürel Bir Perspektif”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 15: 139-160.
- Banik**, Gour Gopal (2010), “Ethics in Global Perspective: An Inseparable Elements of Entrepreneurship”, **Sri Krishna International Research&Educational Consortium**, 1(3): 115-130.
- Bozkurt**, Rüştü, “İş Dünyasına Bakış-Girişimcinin Özellikleri Üstüne Düşünceler”, (Çevrimiçi) <http://www.halklailiskiler.com/girisimcinin-ozellikleri-ustunedusunceler.html>, 20.08.2013.
- Börü**, Deniz (2006), “Girişimcilik Eğilimi-Marmara Üniversitesi İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları**, İstanbul: Yayın No.21: 1-76.
- Carroll**, Archie B (2001), “Models of Management Morality for The New Millennium”, **Business Ethics Quarterly**, 11(2): 365-371.
- Demirel**, Erkan T. ve Nihat Akbıyık (2009), “Girişimcilik Kavramı ve Ortaya Çıkışı”, **Girişimcilik ve Küçük İşletmeler**, (Ed. Mehmet Tikici ve Ali Aksoy), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Doğan**, Seyhun ve Ünal Çağlar (2008), “Piyasa ve Ahlâk: Geçiş Ekonomileri ile İlgili Bir Değerlendirme”, **Integration and Economic Development in Transition Economies**, Proceedings of The International Congress (October 9-11, 2008), Bishkek: Kyrgyz-Turkish Manas University Publications:106, Conference Series:14: 321-330.
- Döm**, Serpil (2008), **Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği**, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Fiş**, Ahmet Murat ve S. Arzu Wasti (2009), “Örgüt Kültürü ve Girişimcilik Yönelimi İlişkisi”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 35 (Özel Sayı): 127-164.
- Güler**, Burcu Kümbül (2010), **Sosyal Girişimcilik**, Ankara: Efil Yayınevi.

- Güney, Semra** (2008), **Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hannafey, Francis T.** (2003), “Entrepreneurship and Ethics: A Literature Review”, **Journal of Business Ethics**, 46: 99-110.
- Hicks, Stephen R. C.** (2009), “What Business Ethics Can Learn from Entrepreneurship”, **The Journal of Private Enterprise**, 24(2): 49-57.
- Hisrich, Robert D. and Michael P. Peters** (1998), **Entrepreneurship**, United States of America: Irwin/McGrawHill, Inc.
- Kapu, Hüsnü** (2009), “Akademik Bir Disiplin Olarak İş Ahlakı”, **İşletmelerde İş Etiği**, (Ed. Sabri Orman ve Zeki Parlak), İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları (İTO), Yayın No: 2009-23.
- Miller, Robert A. and Elizabeth W. Collier** (2010), “Redefining Entrepreneurship: A Virtues and Values Perspective”, **Journal of Leadership, Accountability and Ethics**, 8(2): 80-89.
- Müftüoğlu, M. Tamer ve Tülin Durukan** (2004), **Girişimcilik ve KOBİ’ler**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ocak, Hasan** (2011), “Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklenen Anlamın İlkçağ’dan Ortaçağ’a Evrimi”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 11: 79-101.
- Öneren, Melahat** (2012), “İç Anadolu Bölgesindeki Genç Nüfusun Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma”, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 7(2): 7-28.
- Öztürk, İbrahim** (2008), **Girişimcilik Raporu**, İstanbul: İktisadî Girişim ve İş Ahlakı Derneği (İGİAD) Yayınları.
- Praag, C. Mirjam Van** (1999), “Some Classic Views on Entrepreneurship”, **De Economist**, 147(3): 311-335.
- Sarif, Suhaimi bin Mhd.** “Ethics and Social Responsibility Practices Among Entrepreneurs”, The International Islamic University Malaysia-IIUM Repository (IREP) System, (Çevrimiçi)
http://irep.iium.edu.my/3039/2/ETHICS_AND_SOCIAL_RESPONSIBILITY_PRACTICES_AMONG_ENTREPRENEURS.pdf, 30.08.2013.
- Taşkın, Ercan** (2008), “Girişimcilik ve Özgüven”, **Girişimcilik ve Kobiler-Teori ve Uygulama**, (Ed. B. Zafer Erdoğan), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Torlak, Ömer, Şuayp Özdemir ve Erkan Erdemir** (2008), **İGİAD 2008 İş Ahlakı Raporu**, İstanbul: İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği, Yayın No.9, Raporlar:2, 1-143.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)** (2012), “Türkiye’de Giri-

şimcilik”, Lebib Yalkın Yayınları ve Basım, Yayın No. TÜSİAD-T/2002-12/340).

Ural, Tülin (2003), **İşletme ve Pazarlama Etiği**, (Ed. Cemal Yükselen), Ankara: Detay Yayıncılık.

Ülgen, Hayri ve S. Kadri **Mirze** (2004), **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Vardhaman Mahaveer Open University (Kota Open University), (Çevrimiçi) <http://vmouonline.in/oldweb/studymaterial/BBA%2012.pdf>, 23.08.2013.

‘Düzgün İş’ Bağlamında Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma Koşullarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması

Cihan Selek Öz¹

Enver Bulut²

Özet: Düzgün iş herkesin çalışma ve sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu, zorla çalıştırma, çocuk çalıştırma ve ayrımcılığa karşı korunduğu, sendikal haklarının güvence altına alındığı ve ikili ya da üçlü sosyal diyalog mekanizmasının işlerlik kazandığı bir ortamda çalışma hakkını ifade etmektedir. Düzgün iş aslında dünyanın her yerinde insan onuru ile bağdaşan çalışma koşullarına ve ortamına işaret etmek için kullanılmaktadır. Bu çalışmanın temel çıkış noktası, mevsimlik gezici tarım işinin düzgün iş kapsamında değerlendirilemeyeceği varsayımı üzerinedir. Bu yönde, çeşitli sınırlılıklar çerçevesinde seçilmiş olan Sakarya-Kocaeli’ye fındık toplamaya gelen mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşulları katılımcı gözlem ve yarı yapılandırılmış mülakat formları aracılığıyla incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular düzgün işin temel bileşenleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve çalışmanın sonucunda mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşullarının düzgün iş niteliği taşımadığına yönelik sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ILO, Düzgün İş, Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri

1. Giriş

“İnsana yakışır iş”, “uygun iş”, “saygın iş”, “insanca çalışma” kavramları ile de ifade edilebilen düzgün iş kavramı, ILO tarafından genel olarak insan onuruna yakışır işleri işaret etmek için kullanılmaktadır. Peki, bir işin insan onuruna yakışır nitelik taşıması için hangi özelliklere sahip olması gerekir? Bu bağlamda düzgün iş, öncelikle çalışma arzu ve iktidarında olan herke-

¹ Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

² Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü doktora öğrencisi

sin, kendini gerçekleştirebileceği, kendisine ve bakmakla yükümlü olduğu kimselere yetecek adil bir ücret kazandığı, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin alındığı ve gelecek kaygısı taşımayacak şekilde iş güvencesine sahip olduğu bir çalışma hakkını içerir. İkinci olarak çeşitli sosyal risklere karşı korunma hakkını, üçüncü olarak doğrudan ya da sendikalar aracılığıyla çalışma hayatına ilişkin konularda söz hakkı olabilmeyi kapsar. Son olarak ise 1998 yılında ILO'nun çalışma yaşamında temel haklar olarak tanımladığı zorla çalıştırılmaya, çocuk yaşta çalıştırılmaya ve ayrımcılığa karşı korunarak sendikal hakların güvence altına alınmasıyla özdeşleşir.

Bu çalışmada, ilk aşamada düzgün iş kavramı ve temel bileşenleri açıklanacaktır. İkinci aşamada tarımda mevsimlik çalışma hakkında genel bir bilgi verildikten sonra, Sakarya-Kocaeli ilçesine fındık toplamak için gelen mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşullarına ilişkin yapılan sınırlı alan araştırmasına yer verilecektir. Nihai aşamada, alan araştırmasının bulguları üzerinden mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşulları, düzgün işin temel bileşenleri olan istihdam, sosyal koruma ve sosyal güvenlik, sosyal diyalog ve çalışma yaşamına ilişkin temel haklar çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. Düzgün İş Kavramı

Düzgün iş (decent work) kavramı, ilk kez ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) 1999 yılında 87. Uluslararası Çalışma Konferansında sunulan raporuyla gündeme gelmiştir. ILO'nun hazırladığı bu raporda, küresel değişim sürecinde ILO'ya üye tüm ülkelerde çalışan kadın ve erkekler için güvenlik, eşitlik ve özgürlük çerçevesinde düzgün işin sağlanması hedef olarak belirlenmiştir (Ghai, 2003: 113). Aslında çalışma kavramı, çağdaş anlamına ilk kez, XVIII. yüzyılın sonlarında İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan "bağımlı çalışma ilişkisi" ile kavuşmuştur. Bu bakımdan, insana yakışır işin tarihsel kökeninin, Sanayi Devrimi ve yarattığı olumsuz çalışma koşulları ile bu koşulların insanileştirilmesi amacıyla gösterilen tepkilere dek uzandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle insana yakışır iş arayışının tarihsel geçmişi, her ne kadar ILO'nun bu olguyu evrensel hedef olarak benimseyerek, eyleme geçtiği 1999 yılına dayansa da, gerçek anlamda, Sanayi Devrimi ve yarattığı olumsuz çalışma koşullarıyla, bu koşullara gösteri-

len tepkilerle yakından ilgisi olduğu söylenebilir (Işığışık, 2009: 313-314).

Türkçe literatüre bakıldığında “decent work” kavramının karşılığı olarak “düzgün iş”, “insana yakışır iş”, “uygun iş”, “saygın iş”, “insan onuruna yakışır iş” ve “insanca çalışma” kavramlarının kullanıldığı görülmektedir (Şen, 2009: 410). Düzgün iş; insan onuruna yakışır çalışma koşullarında, iş sağlığı ve güvenliği koşullarına uygun, sosyal güvenlik imkânları ve sendika aracılığıyla temsil edilebilme olanaklarına sahip, zorla çalıştırma ve çocuk işçiliğinin olmadığı, yapılan iş karşılığında hak edilen ücretin alınabildiği, kısaca çalışmaya ilişkin temel hak ve ilkelerin üç taraflı uzlaşma ile hükümet, işçi ve işveren arasında gerçekleştirildiği iştir (Palaz, 2005: 481). ILO’ya (1999: 4) göre, düzgün iş, çalışma hayatında temel haklara, istihdama, sosyal diyaloga ve sosyal korumaya ilişkin haklar üzerine odaklanmaktadır. Bazı yazarlar da insana yakışır iş kavramını, farklı kategorilerde yer alan bireyler için farklı anlamlar taşıyacağı düşüncesiyle, ayrı ayrı tanımlama gereği duymaktadırlar. Bu bağlamda, bazı yazarlara göre, düzgün iş olgusu, çocuklar, yetişkinler, işsizler, yaşlılar, genç işsizler ve kadın işgücü için ayrı anlamlar ifade etmektedir (Işığışık, 2005: 6-7).

3. Düzgün İş Kavramının Bileşenleri

Anker ve arkadaşları (2002: 7-59), ILO için hazırladıkları çalışmada; insanca işin ölçümü için onbir temel göstere önermişlerdir:

(a) *İstihdam Olanakları*: İnsana yakışır iş kavramı çalışmak isteyen ve iş arayan herkes için istihdam olanaklarının varlığını işaret etmektedir. Bu nedenle, bir ülkenin nüfusunun ne kadarının ne tür işlerde istihdam edildiği düzgün işin önemli bir unsurudur.

(b) *Kabul Edilemez İş*: İnsana yakışır iş toplum tarafından kabul edilebilir bir iş olmalıdır. Bu nedenle kabul edilemez işin niteliklerini iyi bilmek gerekmektedir. 1998 tarihli Çalışma Yaşamında Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi’nde ILO özellikle zorla çalıştırmanın ve çocuk işçiliğinin kabul edilemezliği üzerinde durmaktadır.

(c) *Yeterli Gelir ve Verimli Çalışma*: Düzgün iş, hem bireye ve bakmakla yükümlü olduğu kimselere yetecek düzeyde bir ücreti, hem de bireyin gelecekte de kendisini garanti altına alabilmesi için mesleki eğitim imkânlarından yararlanmasını kapsamaktadır.

(d) *Uygun Çalışma Saatleri*: Düzgün iş kapsamında çalışma sürelerinin insanın fiziksel ve ruhsal yapısına uygun olması ve iş-aile dengesini bozmayacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

(e) *İstikrar ve İş Güvencesi*: İnsanlar için işini kaybetme korkusu ve iş değiştirme gerek maddi gerekse de manevi yönden çeşitli olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda istikrar ve iş güvencesi düzgün işin olmazsa olmaz unsurlarından biridir.

(f) *İş ve Aile Yaşamını Dengelemek*: Ailevi sorumluluklar özellikle kadın çalışanların çalışma yaşamında ayrımcılığa karşı korunmasını gerektirmektedir.

(g) *İstihdamda Eşitlik*: Düzgün iş kapsamında hiç kimse çalışma hayatında ırkına, rengine, cinsiyetine, inancına, siyasi görüşüne, milliyetine veya sosyal kökenine göre ayrımcılığa tabi tutulamaz. Çalışma hayatında herkes fırsat eşitliği ve eşit işe eşit ücret hakkına sahiptir.

(h) *Güvenli Çalışma Ortamı*: ILO'nun tahminlerine göre yılda 2 milyondan fazla insan iş kazaları ve meslek hastalıkları yüzünden hayatını kaybetmektedir. Düzgün iş kapsamında herkes iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alındığı bir çalışma ortamında çalışma hakkında sahiptir.

(i) *Sosyal Koruma*: Düzgün iş kapsamında insanlar hastalık, yaşlılık, işsizlik ve engellilik/iş göremezlik gibi sosyal risklere karşı korunmalıdır. Bu bağlamda ülkeler vatandaşlarına çeşitli sosyal güvenlik sistemleri aracılığıyla sosyal koruma sağlamalıdır.

(j) *Sosyal Diyalog ve İşyerinde İlişkiler*: Düzgün işin önemli bir boyutu da çalışanların işyerinde çalışma koşulları hakkındaki konularda söz sahibi olmasıdır. Bu, bire bir işverenle işçi arasında olabileceği gibi, işçilerin kendi aralarından seçtikleri temsilciler aracılığıyla da gerçekleştirilebilir. Diğer yandan sosyal diyalog geniş anlamda hükümet temsilcileri, işverenler ve işçilerin çalışma hayatı, ekonomi politikaları ve sosyal politika ile ilgili konularda birlikte karar almalarıdır.

(k) *Ekonomik ve Sosyal Bağlamda Uygun İş*: Sosyo-ekonomik koşullar düzgün işin sürdürülebilirliğini etkileyebilir. Sosyo-ekonomik performans düzgün işin başarısını etkileyebilir. Ayrıca istihdamın yapısı da düzgün işin ölçümünde önemlidir. Bu bağlamda düzgün iş ülkedeki GSMH, enflasyon, yoksulluk, gelir dağılımındaki eşitsizlik, kayıtdışı istihdam, işgücünün sektörel dağılımı, eğitim düzeyi gibi faktörlerden bağımsız düşünülemez.

ILO yaptığı çalışmalarla süreç içerisinde insanca işin tanımını ve kapsamını sürekli geliştirmeye çalışmıştır. 2008 yılındaki Adil Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Uluslararası Çalışma Örgütü Bildirgesinde düzgün iş kavramının anlamı daha da genişletilmiştir (Palaz, 2005: 482, Şen, 2009: 411). Buna göre herkes için düzgün iş sağlanmasında ülkelere dört hedef verilmiştir (Loken, Seip ve Dolvik, 2008: 17): (a) Sürdürülebilir kurumsal ekonomik bir ortam oluşturmak ve istihdamı geliştirmek. (b) Sosyal koruma tedbirlerinin geliştirilmesi ve artırılması, sosyal güvenlik ve işgücünün korunmasını sürdürülebilir ulusal koşullara uyarlanabilir şekilde geliştirmek ve zenginleştirmek. (c) Sosyal diyalogu ve üçlü katılımı güçlendirmek. (d) Temel çalışma haklarına ve ilkelerine saygı duymak, bunları geliştirmek ve hayata geçirmek.

Bu dört ana hedefin gerçekleştirilmesi veya bu yönde yapılacak olası çalışmalar düzgün işin sağlanmasına önemli katkılarda bulunacaktır. Düzgün işin ölçülmesinde ve belirlenmesinde temel gösterge olarak alınan yukarıda sayılan hedefler çerçevesinde düzgün işin boyutları; *istihdam, sosyal koruma, sosyal diyalog ve çalışanların temel hakları* şeklinde ele alınmaktadır.

İstihdam: Düzgün işin ilk temel unsuru istihdam olarak kabul edilmektedir. Devlet çalışanların hayat seviyelerini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek ve çalışanlarını korumak için her türlü tedbirleri almak zorundadır. Çalışma istek ve gücüne sahip olan her kişinin serbest rekabet koşullarında iş bulabilmesi hem kendi yetenek ve deneyimlerine hem de mevcut piyasa koşullarında var olan iş imkânlarına bağlıdır. Fakat işsizliğin çok büyük boyutlarda olduğu bir ülkede çalışmak isteyen kişinin kendisine uygun bir iş bulabilmesi veya mevcut işini koruyabilmesi önemli bir sorun teşkil etmektedir (Palaz, 2005: 483). Bir ülkede, düzgün işin, istihdam boyutu açısından değerlendirilmesinde kullanabilecek göstergeler sırasıyla, işgücüne katılım oranı, işsizlik oranı, ücretli çalışanların toplam istihdam oranı ve çalışma koşullarıdır.

Sosyal Koruma ve Sosyal Güvenlik: Genel olarak sosyal güvenlik, “herkesin hastalık, analık, işsizlik, yaşlılık ve ölüm gibi insan iradesi dışında meydana gelen risklere karşı güven içerisinde olması gereğinin yanı sıra; beslenme ve barınma gibi her türlü ihtiyacının karşılanmasıdır” (Ayhan, 2012: 43). Sosyal güvenlik çalışanların çeşitli tehlikelere maruz kalarak,

muhtaç duruma düşen çalışanların ve ailelerinin uğradıkları tehlikelerin zararından kurtararak, insan onuruna yaraşır, asgari bir hayat standardına kavuşturulmasından dolayı düzgün iş kavramının en temel ilgi alanlarından birisidir (Palaz, 2005: 485-486). Sosyal koruma ve sosyal güvenlik kavramları çoğu zaman birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır. Teoride sosyal koruma, sosyal güvenliğin bir amacı olarak ifade edilmektedir. Öte yandan sosyal koruma, genel bir sistemi nitelendirirken, sosyal güvenlik bu genel sistemin bir alt unsuru olarak görülmektedir. ILO, sosyal korumayı düşük yaşam standartlarına karşı koruma sağlamak amacıyla kamu ya da toplu düzenlemeler yoluyla bireyler ve hanehalklarına yardımların sağlanması olarak değerlendirmektedir (Kapar, 2005: 3-6).

Sosyal Diyalog: Sosyal diyalog, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından, hükümet, işçi ve işveren taraflarının temsilcileri arasında, ortak ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesine yönelik her türlü müzakerelere, istişare ve bilgi değişimi olarak tanımlanmaktadır. Sosyal diyalog, hükümetin diyaloga resmen taraf olduğu üç yanlı bir süreç olarak ya da yalnızca çalışanlar ve yönetim (veya sendikalar ve işveren örgütleri) arasında ve hükümetin dolaylı olarak katıldığı veya hiç katılmadığı iki taraflı bir süreç olarak da yürütülebilir (Cam, 2013: 30). Düzgün iş bağlamında, ulusal önceliklerin belirlenmesi ve bunların yaşama geçirilmesi esnasında uygun yöntem olarak üçlü yapının işletilmesi ve sosyal diyalogun desteklenmesi gerekmektedir (Kapar, 2009: 67) .

Çalışma Yaşamına İlişkin Temel Haklar: Çalışmaya ilişkin temel haklar ve ilkelerin gerçekleşmesi, desteklenmesi ve yasal olarak tanınması için elverişli koşulların oluşturulması gerekmektedir. 1998 tarihli Çalışma Yaşamında Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi'ne göre ILO dört temel haktan söz etmektedir. Bunlar; köleliğin ve zorunlu emeğin yasaklanması, sömürücü çocuk işçiliğinin yasaklanması, ayrımcılığın ortadan kaldırılması, örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hakkıdır.

Düzgün işin sağlanması bu dört stratejik amacı yaşama geçirmekle mümkündür. Bu hedeflerin her birinden yararlanılarak ve bu hedefler arasında bir denge ve bütünsellik oluşturarak uygulandığı sürece düzgün iş amacına ulaşılabilecektir. Çünkü bu stratejik hedefler birbirleriyle karşılıklı etkileşim içindedir ve eşit derecede önem arz etmektedir. Bunlardan herhangi

birinin geliştirilememesi diğerlerinin de gelişmesine zarar vermektedir (Palaz, 2005: 482, Kapar, 2009: 66, Şen, 2009: 414).

İnsana yakışır işin dört temel unsurundan birinin veya bir kaçının eksik olması halinde “düzgün iş açığı” denilen durum ortaya çıkmaktadır (Işığocok, 2005: 23). İnsana, insan onuruna yaraşmayan işleri ifade etmek için kullanılan düzgün iş açığı kavramı, ekonomik gelişmenin kendiliğinden sosyal gelişmeyle sonuçlanması önündeki temel engellerdendir (Kapar, 2007: 4). Diğer yandan, düzgün iş açığını yalnızca gelişmekte olan veya yoksul ülkelere özgü bir sorun olarak ele almamak gerekir. Aynı zamanda, gelişmiş ülkelerde de çalışanların haklarının inkâr edildiği ve uygulanmadığı çalışma koşullarının bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle düzgün iş açığı, ekonomik gelişmeye koşut kendiliğinden ortadan kalkacak bir sorun olarak ele alınmalıdır. Düzgün iş açığının giderilmesi ekonomik gelişme yanında, ulusal ve uluslararası alanda çok sayıda ekonomik, sosyal, siyasi ve yasal stratejinin bütünleşik veya ayırık uygulanmasını zorunlu kılmaktadır (Kapar, 2007: 4).

Düzgün iş yalnızca ulusal düzeyde ekonomik gelişmeye yönelik bir konu olarak görülmemelidir. Aynı zamanda, küresel düzeyde toplumlara yol gösterici bir değerdir. Ekonomik ilerlemenin sonuçlarından herkesin adil bir pay alması amacı, uygun işin temelinde bulunan değerdir. Bu bağlamda, küresel ekonomik gelişme bakımından uygun iş yaklaşımı önemli bir işlev üstlenmektedir (Kapar, 2004: 199).

4. Tarımda Mevsimlik Çalışma

Türkiye’de tarımda mevsimlik çalışmanın tarihsel kökeni 1950’li yıllara dayanmaktadır. 1950’li yıllar Türkiye’de sanayinin hızla gelişmeye başladığı ve tarımda makineleşmenin ortaya çıktığı yıllardır. Kırsal kesimdeki hızlı nüfus artışıyla beraber tarım alanlarının yetersiz kalması, iş imkânlarının kısıtlı olması ve gelişen ulaşım ağının da kolaylaştırmasıyla insanlar aileleri ile birlikte sürekli ya da mevsimlik olarak göç etmeye başlamışlardır.

Mevsimlik göç, kırsal kesimde yaşayan insanların büyük şehirlere, tarımın yoğun olarak yapıldığı ya da turizmin geliştiği yerlere bir süreliğine çalışmak üzere göç etmeleri ile gerçekleşmektedir. Tarımsal kökenli mevsimlik göçte ise Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu Bölgelerinde yaşayan insanların çoğunlukla aileleri ile birlikte, yılda ortalama 3-4 aylığına, pa-

muk, fındık, tütün, çay, üzüm, havuç ve şekerpancarı tarımının yoğun olarak yapıldığı Çukurova, Karadeniz, Ege, Marmara ve İç Anadolu Bölgelerine; ekim, dikim, çapa, sulama ve hasat dönemlerinde göç ettikleri görülmektedir (Selek Öz ve Bulut, 2013: 95).

Mevsimlik tarım işçiliği sisteminde iki farklı çalışma türü bulunmaktadır: Bunlardan biri gezici tarım işçiliği, diğeri ise geçici tarım işçiliğidir. Mevsimlik gezici ve geçici tarım işçiliği, emek yoğun tarımsal üretim sürecinde karşımıza çıkan bir istihdam türüdür Kendi tarım işletmelerinden yeterli geliri elde edemeyen az topraklı veya topraksız aileler, geçimlerini sağlayabilmek amacıyla daha fazla tarımsal iş imkanı olan yörelere gezici (mevsimlik) ve/veya geçici (günübirlik) olarak giderek çalışmak zorunda kalmaktadır (Karaman ve Yılmaz, 2011, 215).

Gezici tarım işçiliği, çalışmaya gidilen alanda belirli bir süre kalmayı (genellikle iş bitene kadar) beraberinde getirir. Kimi zaman göçe katılan işçi aileleri iklim ve zamana bağlı olarak iki ya da daha çok yerleşim yerine, farklı bitkisel üretim alanlarında çalışmak için gidebilirler. İşçilerin çalışacağı alan ve çalışma şartları tarım araçları ya da yerel adlarıyla elçi veya dayıbaşları tarafından belirlenir. Bu haliyle, tarım işçileri ağırlıklı olarak çalışacakları alan üzerinde söz sahibi değillerdir. Geçici tarım işçiliği ise daha çok günü birlik işçiliktir ve işçiler tarımsal üretimin yapıldığı alanda veya yakınında yaşamaktadırlar. Ailenin bütün üyeleriyle birlikte göçe katılma hali daha çok gezici mevsimlik tarım işçiliğinde görülür. Özellikle toplama türü tarımsal işlerde aile gelirini maksimize etmek için çalışabilir halde olan tüm aile üyeleri işçi olarak değerlendirilir (Friedrich Ebert Stiftung Derneği, 2012, 8).

5. Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma Koşullarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması

Araştırmanın Amacı: Türkiye’de mevsimlik tarım işçileri ile ilgili yapılan niteliksel araştırmalar gerek sayıca gerekse sorunu ve çözümü tam olarak yansıtması bakımından oldukça yetersiz kalmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de mevsimlik tarımsal işgücünün kayıt altına alınmasında ortaya çıkan sorunlardır. Bu araştırmanın temel amacı mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma ortam ve koşullarını inceleyerek, düzgün iş bağ-

lamında değerlendirmektir. Bu nedenle araştırmada; mevsimlik gezici tarım işçilerinin ulaşım, beslenme, barınma, eğitim, sağlık, sosyal dışlanma, çalışma koşulları, ücret, çalışma süreleri ve mesleki tehlikeler ile ilgili yaşadıkları sorunlar tespit edilmeye ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi: Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmayı; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 19). Araştırmanın içeriğini oluşturan veriler, nitel araştırma yöntemlerinden en sık kullanılan gözlem ve görüşme teknikleri ile elde edilmiştir. Araştırmanın temel yaklaşımını ise nitel araştırma yönteminin tümevarım yaklaşımıdır. Tümevarım yaklaşımı, parçaların incelenmesini ve bu incelemelere dayanarak bütünü tanımlanmasını amaçlayan bir yaklaşımdır (İslamoğlu, 2002: 36).

Araştırmanın Örnekleme: Araştırmanın örnekleme Sakarya ili Kocaali ilçe’inde 2012 yılı (28-29-30) Ağustos ayında yapılan bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Kocaali ilçe ekonomisinin ana eksenini fındıktır ve Sakarya ilinin en çok fındık üreten ilçesidir. Bu özelliğinden ötürü her yıl çok sayıda mevsimlik tarım işçisi ilçeye fındık toplamak için kısa süreli göç etmektedir. Araştırma toplam 18 işçi ile gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasının örnekleme olarak seçilen işçiler iki farklı grup arasından, fakat aynı dayıbaşı ile çalışan işçiler arasından tamamen tesadüfi yöntemle seçilmiştir.

Araştırma Süreci: Öncelikle işçilerin dayıbaşı ve çavuşları ile telefonla konuşulup araştırma hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve görüşme için randevu alınmıştır. Araştırma bölgesine gidildiği ilk gün herhangi bir görüşme yapılmamış, işçilerle birlikte çalışarak sohbet edilmiş, gece de onlarla beraber kalınarak güven ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Çavuş aracılığıyla işverenlerden de izin alındığı için sonraki günlerde görüşmeler fındık bahçesinde çalışma saatleri içinde işçilerle ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, yarı yapılandırılmış mülakat formları aracılığıyla yapılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. İçerik analizi; birbirine benzeyen verileri belli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir ara-

ya getirerek ve bunları anlaşılabilir bir şekilde organize edip yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 162). Veriler incelenirken işçilere sorulan her soru ayrı ayrı ele alınarak gerekli sorularda tablolar oluşturulup yorumlanmış, diğer sorularda da çıkarımlarda bulunarak ve yorumlamalar yaparak derinlemesine analiz edilmeye çalışılmıştır.

5.1. Bulgular

5.1.1. Sosyo-Demografik Özelliklere Ait Bulgular

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin sosyo-demografik özelliklerine ait bulgular yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelinen il, ailedeki kardeş sayısı ve birlikte gelinen kişi sayısı bağlamında ele alınmıştır.

Yaş Göre Dağılım: Yaş bileşenleri bir topluluğun hareket ve çalışma kapasitesini göstermesi bakımından topluluğu değerlendirmede son derece önemlidir. Özellikle mevsimlik tarım işçisi olarak çalışanlarda yaş kriteri çok önemlidir. Çünkü tarım toplumlarında mevsimlik tarım işçileri riskli gruplar arasında yer almaktadır. Özellikle bu alanda çocuk, kadın ve yaşlı işçilerin çalışma şartları ve koşullarının olumsuzluğu bu üç grubu son derece olumsuz etkileyebilmektedir.

Tablo 1. Yaş Göre Dağılım

<i>Yaş aralıkları</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oranı (%)</i>
9-14	5	27.8
15-20	6	33.3
20-25	5	27.8
25 +	2	11.1
TOPLAM	18	100

Araştırma kapsamına alınan 18 işçinin yaş dağılımları Tablo 1’de verilmiştir. Tabloda dikkati çeken en önemli özellik “çocuk işçi” olarak tanımlanan yaş grubunun fazlalığıdır. Örneklemin % 27.8’ini 9-14 yaş aralığında olan çocuk işçiler oluşturmaktadır. İşçilerin geri kalanlarını %33.3 oranında 15-20 yaş grubu, %27.7’sini 20-25 yaş grubu işçiler, %11.1’ini ise 25 yaş ve üzeri işçiler oluşturmaktadır. Araştırmaya tabi tutulan işçilerin en

küçüğü 9, en yaşlısı da 40 yaşındadır. Genel olarak çalışan işçilerin yaş ortalaması ise 18.94’tür.

Cinsiyete Göre Dağılım: Mevsimlik gezici tarım işçiliğinde cinsiyete dayalı dağılım Tablo 2’de de görüldüğü gibi çoğunlukla birbirine yakındır. Fakat görüşmeler sırasında kadın işçiler fındık işinin onlara göre olmadığını, çalışma koşullarının çok zor olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Dağılım

<i>Cinsiyet</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>
Erkek	8	44.4
Kadın	10	55.6
TOPLAM	18	100

Gelinen İle Göre Dağılım: Mülakat yapılan iki grubun iki farklı ilden geldikleri Tablo 3’te görülmektedir. Fakat bunların grup olarak ayrı ayrı illerden geldikleri söylenemez, çünkü aynı grubun içinde farklı iki ilden gelen işçiler bulunmaktadır. Bunun nedeni de, tarım araçlarının derledikleri tarım işçileri ile aralarında genelde bir sosyal bağın bulunmasıdır. Bu bağ, çoğu zaman akrabalık derecesinde olup, en azından komşuluk ilişkileri düzeyindedir (Yıldırak ve diğerleri, 2003: 48-49). Yapılan mülakatlardan da aynı grubun içinde bulunan işçilerin uzak ya da yakın akrabalık ilişkilerinin olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Gelinen İle Göre Dağılım

<i>Gelinen İl</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>
Mardin	4	22.2
Şırnak	14	77.8
TOPLAM	18	100

Eğitim Durumuna Göre Dağılım: Tablo 4’te de görüldüğü gibi işçilerin % 16,7’si herhangi bir eğitim almamış olup, % 22.2’si ilköğretim, % 22.2’si ortaokul, % 38.9’u ise lise mezunudur. Lise mezunları kategorisinde yer alan bir kişi üniversite öğrencisidir.

Tablo 4. Eğitim Durumuna Göre Dağılım

<i>Eğitim Durumu</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>
Okumamış	3	16.7
İlköğretim	4	22.2
Ortaokul	4	22.2
Lise	7	38.9
TOPLAM	18	100

Ailedeki Kardeş Sayısı ve Aileden Gelen Toplam Kişi Sayısı: Örneklem grubundaki işçilerin kardeş sayıları ortalaması 9.11 olup oldukça yüksektir. Aynı aileden çalışmaya gelen birey sayısı ise ortalama 3.77'dir. Mevsimlik gezici çalışmada, çalışmaya mümkün olduğunca ailecek veya aileden birkaç bireyle beraber gelinmektedir. Nitekim görüşmeler sırasında işçiler, aileden mümkün olduğunca fazla kişi ile beraber gelerek hem daha fazla para biriktirme, hem de maliyetleri düşürme avantajı elde ettiklerini ifade etmişlerdir. Aksi takdirde kazandıkları paranın çoğunu yol ve erzak için harcadıklarını belirtmişlerdir.

5.1.2. Çalışma Koşullarına Ait Bulgular

Günlük ve Haftalık Çalışma Süresi: 4857 sayılı İş Kanunu'na göre; genel bakımdan çalışma süresi haftada en çok kırkbeş saattir. Aksi kararlaştırılmamışsa bu süre, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine eşit ölçüde bölünerek uygulanır. Tarafların anlaşması ile haftalık normal çalışma süresi, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine, günde onbir saati aşmamak koşulu ile farklı şekilde dağıtılabilir. Bu halde, iki aylık süre içinde işçinin haftalık ortalama çalışma süresi, normal haftalık çalışma süresini aşamaz. Denkleştirme süresi toplu iş sözleşmeleri ile dört aya kadar artırılabilir (md. 63). Araştırmanın konusu olan mevsimlik gezici tarım işçileri sabah saat yedi ile akşam saat yedi arasında çalışmaktadırlar. Haftanın yedi günü, günde oniki saat çalışan işçilerin çalışma süreleri ara dinlenmeleri çıkarıldığında haftada yetmiş üç-yetmiş dört saati bulmaktadır. Dolayısıyla bu işçiler günlük ve haftalık çalışma süreleri bakımından yasal korumanın dışında kalmaktadır.

Günlük, Haftalık ve Yıllık Dinlenme Süreleri: Dinlenme süresi; çalışarak yorulan bir işçiye bedensel ve ruhsal bakımdan dinlenip yorgunluğunu atması için tanınan serbest zaman anlamına gelmektedir. Dinlenme süreleri mevcut hukuk kurallarımızda; günlük, haftalık ve yıllık dinlenme diye sınıflandırılmıştır (Akyiğit, 2010: 240).

4857 sayılı İş Kanunu’na göre; günlük dinlenme (ara dinlenmesi); Günlük çalışma süresinin ortalama bir zamanında o yerin gelenekleri ve işin gereğine göre ayarlanmak suretiyle işçilere (a) Dört saat veya daha kısa süreli işlerde on beş dakika, (b) Dört saatten fazla ve yedi buçuk saate kadar (yedi buçuk saat dâhil) süreli işlerde yarım saat, (c) Yedi buçuk saatten fazla süreli işlerde bir saat ara dinlenmesi verilir. Bu dinlenme süreleri en az olup aralıksız verilir. Ancak bu süreler, iklim, mevsim, o yerdeki gelenekler ve işin niteliği göz önünde tutularak sözleşmeler ile aralı olarak da kullanılabilir (md. 68). Haftalık dinlenme (hafta tatili); hafta içindeki çalışma günlerinde çalışarak iş süresini dolduran işçiye verilen bir haktır ve 7 günlük bir zaman diliminde içerisinde yetişkinler için kesintisiz 24 saatten oluşmak durumundadır (md. 46).

Araştırma kapsamındaki işçilerin sabah saatlerinde onbeş, öğlen yemeği için bir saat, öğleden sonra da onbeş dakika şeklindeki molalarla çalışmakta oldukları gözlenmiştir. Haftanın yedi günü çalışan mevsimlik gezici tarım işçilerinin maalesef haftalık dinlenme izni bulunmamaktadır.

4857 sayılı İş Kanunu’na göre işyerinde işe başladığı günden itibaren, deneme süresi de içinde olmak üzere, en az bir yıl çalışmış olan işçilere yıllık ücretli izin verilir. Ancak niteliklerinden ötürü bir yıldan az süren mevsimlik veya kampanya işlerinde çalışanlara bu kanunun yıllık ücretli izinlere ilişkin hükümleri uygulanmaz (md. 53/3). Dolayısıyla mevsimlik tarım işçilerinin yasal olarak yıllık ücretli izin hakları bulunmamaktadır.

İş Sağlığı ve Güvenliği: Araştırma kapsamındaki işçilerin % 88.9’u çalışma koşullarının çok ağır olduğunu düşünmektedir. İşçiler uzun çalışma saatlerinden (günde 12 saat) ve gün boyu oturarak fındık toplamaktan dolayı fiziksel olarak çok yorulduklarını, halsiz düştüklerini ve bu uzun çalışma sürelerine bağlı olarak gün sonunda bazı şikâyetlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Gün boyu diz çökerek fındık topladıkları için ayaklarının uyuştüğünü, sırt, bel ve boyun ağrısı çektiklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca

işçilerin çoğunluğu arazilerin eğimli olmasından dolayı zorlandıklarını ve özellikle yağmur sonrası zeminin kayganlığından dolayı düşme tehlikelerinin olduğunu belirtmişleridir. Bu şikâyetin genellikle kadın işçiler tarafından dile getirildiği saptanmıştır. İşçiler yaptıkları işin diğer tehlikeleri olarak, fındık dallarını sallarken çoğu zaman ufak da olsa ciltlerinin dallardan dolayı çizildiğini, dalları sallarken gözlerine tozların girdiğini, fındıkları toplarken de ağaç dalları yere kadar düştüğü için zaman zaman gözlerine veya başlarına isabet ettiğini ve böylece ufak kazalar geçirdiklerini, işe giriş ve gelişlerde traktör kullandıkları zamanlarda sabah saatlerinde erkenden işe gittikleri için havanın çok soğuk olduğunu, bu nedenle hastalandıklarını ve akşam saatlerinde de traktör römorku fındıkla doldurulduğu için dolu olan traktörün üzerinde yolculuk etmek zorunda kaldıklarını ve bu nedenle de düşme tehlikesi yaşadıklarını, yaşam koşullarının (yaşadıkları yerlerin temiz olmaması) da kötü olmasından dolayı çeşitli hastalıklara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmada işçilerin % 83.3'ünün eldiven kullanmadığı, % 16.7'sinin de kullandığı tespit edilmiştir. Kullanmayanlar arasında % 33.3'nün buna yönelik herhangi bir soru sorulmadan “*eğer olsaydı kullanırdım*” ifadeleri dikkat çekmiştir. Kullanmayanların çoğunlukta olduğu görülünce neden kullanılmadığı sorusuna yönelik, bazı işverenlerin buna sıcak bakmadığı, nedenin de fındıkları daha yavaş topladıkları ve fındıkla beraber yaprak vb. şeylerin de toplandığı cevapları alınmıştır.

Araştırmada işçilerinin neredeyse tamamının güneşten korunmak için herhangi özel bir çaba ve önlem almadığı saptanmıştır. Çalışma yerleri genellikle fındık ocaklarının altında olduğu için direkt olarak güneşe maruz kalmadıklarını ifade etmişlerdir. Fakat bunu bütün fındık bahçeleri için söylemek mümkün değildir ve böyle olmadığı zamanlar da güneş çarpmasına bağlı olarak baş ağrısı çektiklerini de dile getirmişlerdir.

Ücret: Mevsimlik gezici tarım işçilerinin, çalışma koşullarındaki en problemleri alanlarından birisi de ücretleridir. Çünkü mevsimlik tarım işçilerinin ücretleri konusunda ülke çapında kabul görmüş bir sistem ve ücret dengesi söz konusu olmadığı için bu birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Araştırma sırasında fındık işçiliğine gelenlerin ücretlerini günlük ücret üzerinden aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bir günlük ücretlerinin

karşılığı da 2012 yıl için 32,5 TL.’dir. Fakat bu miktarın % 10’unu üstlendiği sorumlulukların karşılığı olarak dayıbaşı almaktadır. Dayıbaşı, işçilere iş imkânı sağlamakta, onların bölgeye gelmesindeki süreçte, örneğin ulaşım için aracın sağlanması gibi konularda, yardımcı olmakta, ücretlerini alama durumunda işçilerin işvereni değil dayıbaşını muhatap almaları ve kendisinden ücretlerini talep etmeleri gibi sorumluluklar üstlenmektedir.

Çalışanlara “kazancınızdan memnun musunuz?” sorusuna yönelik alınan yanıtlardan %88.89’unun özellikle uzun çalışma süresinden ve ağır çalışma koşullarından dolayı aldıkları ücretin çalışmalarının karşılığı olmadığını ve dolayısıyla gelirden memnun olmadığı sonucu elde edilmiştir. Yapılan mü-lakatlarda M.T; 22’nin şu ifadesi dikkat çekmiştir: *“aldığımız ücret 12 saat çalışmaya karşılık çok düşüktür ve bu ücretin içinde dayıbaşının payı ve yol parası da dâhildir. Aslında buralara kadar gelmeye değmiyor, galiba çevremizdeki insanlar geldiği için biz de geliyoruz”*. Diğer taraftan çalışanların %11.11’inin ise aldıkları ücretten memnun oldukları saptanmıştır. İşçiler *“buraya gelmeseydik, bu aldığımız parayı da kazanamazdık”* diyerek normal bir ücret kazandıklarını belirtmişlerdir.

Yılın geri kalanında araştırma kapsamındaki işçilerin % 44.4’ünün çalışmadığı, % 38.9’unun öğrenci olduğu ve % 16.7’sinin de çalıştığı tespit edilmiştir. Çalışanların da vasıfsız işler karşılığında çok düşük ücretler karşılığında çalıştıkları belirlenmiştir.

İşçilere “ücrette adalet var mı?” ve “kadın-erkek-çocuk arasında ücret farkı var mı?” sorularına yönelik alınan cevaplarda, kadın ve erkek arasında herhangi bir ücret farkının olmadığı, herkesin aynı ücreti aldığı sonucuna varılmıştır. Yalnız çocukların yarım yevmiye aldıkları, çavuş ve çuvalcı olarak tabir ettikleri kişilerin ise iki yevmiye aldıkları sonuçları elde edilmiştir.

Sosyal Güvence: Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal güvence durumları Tablo 5’deki veriler incelendiğinde, işçilerin % 33.3’ün sosyal güvencelerinin olmadığı, %61.1’in de yeşilkartlı olduğu saptanmıştır. % 5.6’sının ise diğer bir sosyal güvencesi olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla bu işçilerin yeterli sosyal korumadan uzak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sosyal Diyalog: 2012 tarihli 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nda mevsimlik işçilerin sendikaya üye olamayacaklarına, sendika kuramayacaklarına ya da sendikal faaliyetlere katılamayacaklarına

ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır (Selek Öz ve Bulut, 2013: 101). Bu çerçevede Türkiye'nin onayladığı ILO sözleşmeleri bulunmaktadır. Kaldı ki; 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun 19/9 maddesine göre işçi sendikası üyesinin bir yılı geçmemek üzere işsiz kalması da üyeliğini etkilememektedir.

Ancak uygulamada tarımda çalışanlar emek gücünü belirli bir ücret karşılığında sunmalarına rağmen sendikal örgütlenme hakkında fiili olarak yararlanamamaktadırlar. Tarım iş koluna uygun yasal düzenlemelerin olmaması, küçük gruplar halinde çalışma, mevsimlik ve kısa süreli üretim ile günlük çalışma sürelerinin çok uzun olması gibi koşullar örgütlenmeyi zorlaştırmaktadır (MSG Yayın Kurulu: 2010, 4). Araştırmada da işçilerin herhangi bir sendika üyeliklerinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Güvence Durumları

<i>Sosyal Güvence Durumu</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>
Yok	6	33.3
Yeşilkart ³	11	61.1
Diğer	1	5.6
TOPLAM	18	100

5.1.3. Beslenme, Barınma, Tuvalet-Banyo ve İçme Suyu Koşullarına İlişkin Bulgular

Beslenme Koşulları: Sağlıklı ve dengeli beslenme kişinin sindirim sisteminin doğru çalışmasında önemli bir yere sahiptir. Yapılan bilimsel çalışmalar da göstermiştir ki; yetersiz beslenme birçok rahatsızlığa ve hastalığa neden olmaktadır. Bundan dolayı vücut için gerekli olan besin değerlerinin yeterli miktarda alınması çok önemlidir.

³ 3816 sayılı kanun kapsamında sağlık yardımları yeşil kart ile Sağlık Bakanlığınca karşılanan kişiler, 01/01/2012 tarihi itibarıyla 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kapsamında genel sağlık sigortası uygulamalarına dâhil edilmişlerdir. Ancak genel sağlık sigortası primlerinin devlet tarafından ödenmesi için *gelir testi* ölçütü getirilmiştir. Buna göre; kişinin aile içindeki gelirinin asgari ücretin 1/3'ünden az olması gerekmektedir. Yine de ilgili işçiler kendilerini, ağız alışkanlığından ötürü, yeşil kartlı olarak ifade etmişlerdir.

Yapılan araştırmalarda mevsimlik tarım işçilerinin yeterli ve dengeli beslenmelerinden bahsetmek oldukça zordur. Çünkü işçilerin ekonomik durumlarının yetersizliği doğal olarak beslenmelerine de yansımaktadır. Çalışma alanlarında aldıkları gıdalar da çoğunlukla tek yönlü, yetersiz ve dengesizdir. Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma sürelerinin uzun olduğu bir gerçektir. Gerek işçilerin çalışma sürelerinin uzunluğu nedeniyle fazla yorulmaları, gerekse de tükettikleri kaloriyi karşılayacak düzeyde yeterli ve dengeli beslenmemeleri onları hastalıklara karşı dayanaksız ve korumasız bırakmaktadır.

Saha araştırması sırasında da görülmüştür ki, normal hayatta olduğu gibi yemek yapma ve bulaşıkların yıkanma sorumluluğu yine kadınların omuzlarındadır. Araştırma sırasında, her iki grupta da mutfağın olmadığı tespit edilmiştir. Yemekler dışarıda ateş sobası üzerinde hazırlanmakta ve yatılan odada muhafaza edilmektedir. Kadın işçiler sabah erkenden kalkıp kahvaltı hazırlamakta ve kahvaltı edildikten sonra çalışmaya gidilmektedir. Öğle yemeği de öğlen vakti verilen bir saatlik mola süresi içinde sabahtan ya da akşamdan hazırlanan yiyecekler ve tarlada ateş üzerinde kaynatılan çay ile yapılmaktadır. Kendi aralarından görevlendirdikleri bir kişi işe gitmeyip sadece işçilerin yemeğini hazırlamakta, tıpkı diğer işçiler gibi ücret almaktadır. Bu kişi aynı zamanda akşam yemeğinin hazırlanmasından da sorumludur.

İşçilerin beslenmeleri ile ilgili çektikleri sıkıntıları dile getiren, H.E; 19,’un ifadeleri her şeyi özetlemekte: *“Dün akşam ekmeğimiz bittiği için ekme yapmam gerekiyordu. Gece saat bire kadar onunla uğraştım. Ekmeği odun ateşinde yapıyoruz, ama sobamız çok eski olduğu için bir türlü pişmiyor, yaklaşık iki saatimizi alıyor. Akşamları doğru düzgün dinlenmeden sabah beşte kalkıp kahvaltı hazırlıyoruz ve öğle yemeği için de sepet hazırlamak zorundayız. Aslında bunu akşamdan hazırlamamız lazım, fakat buzdolabı olmadığı için, oniki saat dışarıda kalan yemek genelde öğleye kadar ekşimiş oluyor. O yüzden sabahları hazırlamak zorunda kalıyoruz”.*

Barınma Koşulları: İşçilere “barınma koşullarınız nasıl?” ve “nerede kalıyorsunuz?” sorularına alınan yanıtlarda bir gruptakilerin kaldıkları yerin ev, diğer grubun ise baraka olarak ifade ettikleri yerde kaldıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Barakada kalanlar; kaldıkları yerin sadece dört duvardan oluştuğunu, her taraf açık olduğu için yağmur yağdığı anda eşyalarının ısı-

landığını, duvarlar ise sıvanmamış olduğu için geceleri içerisinde soğuk olduğunu dile getirmişlerdir. Her iki grubun da kaldığı yerin benzer özellikler taşıdığı yapılan gözlemlerde de anlaşılmıştır. Her iki tarafta sadece iki odanın olduğu, kadın ve erkeklerin ayrı ayrı odalarda kaldıkları, mutfağın ise olmadığı, yemeklerini dışarıda pişirdikleri, yiyeceklerini ise kaldıkları odalarda muhafaza ettikleri ve bulaşıklarını da dışarıda hijyenik olmayan bir ortamda yıkadıkları gözlenmiştir. Her iki grupta da banyo ve tuvaletin bir olduğu, bir grubun tuvaletinin evin içinde, diğer grubun ise dışarıda olduğu gözlemlenmiş ve banyo yapmak için de suyu odun ateşinde ısıttıkları tespit edilmiştir. Çalışanlara yöneltilen “barınma koşullarınız sizce uygun mu?” sorusuna alınan yanıtların %83.33’ü uygun olmadığı, %16.67’sinin ise normal olduğu yönündedir. “Normal” diyenler de bu yargılarını, düşündürücü bir şekilde, “*işçi olduğumuz için idare ediyoruz*” şeklinde gerekçelendirmişlerdir.

Tuvalet- Banyo ve İçme Suyu Koşulları: ILO’nun Tarım İşlerinde İşçi Sağlığı ve Güvenliği uygulama kılavuzunda işçilerin tuvaletler ve içme sularının nasıl olması gerektiği konusunda bazı düzenlemeler belirtilmiştir: Buna göre; tuvaletler mümkün olduğunca işçilere, kadın ve erkekler için ayrı ayrı olmak üzere düzenlenmiş olmalıdır. Şahsi temizlik için yeterli miktarda tuvalet kâğıdı veya şartlara bağlı olarak yeterli miktarda su temin edilmiş olmalıdır. Tuvaletlerde sabunlu ve havlulu el yıkama yerleri bulunmalıdır. Tuvaletler yetkili sağlık kurumunun öngördüğü şartlara uygun olmalıdır.

İçme suyu için ise; bütün tarım işçileri için yeterli miktarda, her zaman kullanılmaya hazır serin ve temiz içme suyu temin edilmiş olmalı, içme amacıyla temin edilen su, yetkili sağlık kurumunca onaylanmış bulunan ve kurumun öngördüğü şartlara uygun bir biçimde kontrol altında tutulmakta olan bir kaynaktan temin edilmiş olmalıdır. İçme suyu, su kapları içinde servis ediliyorsa bu kapların yerlerine sıkıca oturan kapakları bulunmalıdır. Kullanılmadan önce yıkama imkanı yoksa herkesin aynı bardağı kullanmasına izin verilmemelidir. Herkesin istifadesine sunulmuş içme suyu, kapakları bulunsun veya bulunmasın fiçi, kova, su tankı veya sair su kaplarından tas daldırmak suretiyle alınmamalıdır. İçme suyu kaynaklarının kirlenmesine ve temiz suya pis suyun karışmasına yönelik önlemler alınmalıdır.

Fakat yapılan saha araştırmasında bunların hiçbirine uyulmadığı sonu-

cuna varılmıştır. Hem yaşam yerlerinde, hem de çalışma ortamlarındaki tuvaletler erkek ve kadınlar için ayrı değildir. İhtiyaç için su bir şekilde karşılanmasına rağmen, tuvaletlerin yanında sabun veya kâğıt havlular bulunmamaktadır. İçme suyunu ise işveren tankerle işçiler için sağlamaktadır. Fakat bu su için gerekli kontrollerin yapıp yapılmadığı, içme suyu için uygun olup olmadığı bilinmemektedir. İşçiler, aynı suyu hem yemek yapmada, hem de banyo ihtiyaçlarını gidermede kullanmaktadırlar. Banyo yapmak için ise suyu tenekelerin içinde odun ateşinde kaynattıklarını ve sürekli sıcak su olmadığından dolayı da sırayla, haftada ancak iki kere banyo yapabildiklerini ifade etmişlerdir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma bulgularını ILO’nun düzgün iş kapsamında saptadığı kriterler açısından değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaşmaktayız:

İstihdam: Türkiye’nin kalkınmasında ve nüfusun önemli bir bölümünün geçiminin sağlanmasında etkili olan tarım sektörü, istihdam edilen işgücünün yaklaşık % 21,4’ünü oluşturmakta olup (TÜİK, Ocak 2014), bunun da yarısının mevsimlik tarım işçilerinden oluştuğu tahmin edilmektedir. Sayıları azımsanamayacak ölçüde fazla olan mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşulları insan onuruna yakışır düzeyde olmamasının yanı sıra, yeterli yasal korumadan da uzaktır.

İnsanları mevsimlik gezici tarım işçiliğine iten temel neden, ekonomik koşulların gerektirmesidir. Nitekim araştırmada mevsimlik tarım işine gelme nedeni ile ilgili olarak sorulan soruya işçilerin % 50’si okul harçlıklarını karşılamak, % 44,4’ü ekonomik durumlarının iyi olmaması, ilginçtir ki % 5,6’sı da meraktan geldiği şeklinde cevap vermiştir.

Yine “İlerleyen yıllarda da bu işi yapmaya devam edecek misiniz?” şeklinde yöneltilen soruya farklı detaylı cevaplar alınmış olmakla birlikte, çoğunluğun aslında gelmek istemediği sonucuna ulaşılmıştır. Verilen yanıtların ortak noktaları; memleketlerinde iş imkânı bulurlarsa gelmeyecekleri, gelmek istemedikleri ama ekonomik açıdan gelmek zorunda olduklarıdır.

İstihdam hakkının alt başlıkları olan adil ücret hakkı ve insani çalışma süreleri açısından, mevsimlik gezici tarım işçilerinin uzun çalışma süreleri (günde oniki saat) karşılığında çok düşük ücretlerle çalıştığı tespit edilmiştir.

Yine istihdam hakkı çerçevesinde ele alınan iş sağlığı ve güvenliği hakkının, mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşullarının yanı sıra özellikle beslenme, barınma, tuvalet, banyo ve içme suyu konularında hiç ama hiç dikkate alınmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak, bu başlık altında mevsimlik gezici tarım işçilerinin iş güvencesine sahip olmaktan çok uzak bir konumda oldukları, her ne kadar genellikle her yıl aynı işverenler için çalışmaya gelseler de, bunun bir garantisinin olmadığı söylenebilecektir.

Sosyal Koruma ve Sosyal Güvenlik: Araştırma kapsamındaki işçilerin üçte birinin hiçbir sosyal güvencesi olmadığı, sadece bir tanesinin sosyal güvencesi olduğu, geri kalan çoğunluğun ise sadece sağlık alanında (kendilerinin hala yeşil kart olarak ifade ettikleri) sosyal güvenceye sahip oldukları tespit edilmiştir. Oysaki sosyal korumanın kapsamı sadece sağlıktan ibaret değildir. Sağlığın yanı sıra, analık, işsizlik, iş kazaları ve meslek hastalıkları, yaşlılık, malullük, ölüm gibi sosyal risklere karşı koruma sağlanması ILO tarafından düzgün işin temel bileşenlerinden biri olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal Diyalog: Her ne kadar 6356 sayılı Sendika ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nda mevsimlik tarım işçilerinin sendikalaşmasına engel bir hüküm bulunmasa da, ülkemizde bu alanda çalışanlar en örgütsüz kesimlerden birini oluşturmaktadır. Araştırma kapsamındaki işçilerin hiçbirinin sendikaya üye olmaması da, bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Sosyal diyalogu doğrudan yönetimde söz sahibi olma boyutuyla ele aldığımızda ise mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşulları ile ilgili konularda hiçbir söz haklarının olmadığını söylememiz mümkündür.

Çalışma Yaşamına İlişkin Temel Haklar: 1998 tarihli Çalışma Yaşamında Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi'ne göre ILO dört temel haktan söz etmektedir. Bunlar; köleliğin ve zorunlu emeğin yasaklanması, sömürücü çocuk işçiliğinin yasaklanması, ayrımcılığın ortadan kaldırılması, örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hakkıdır. Her ne kadar tarımda mevsimlik gezici çalışma, doğrudan kölelik ve zorla çalıştırma kapsamında değerlendirilese de; araştırmada ulaşılan bulgular ışığında “köleliğin modern versiyonu” olarak düşünülebilecek boyutları olan bir çalışma şeklidir.

4857 sayılı İş Kanunu'nun 71. maddesine göre; “*onbeş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, ondört yaşını doldurmuş*

ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler. Çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar veremez. Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuzbeş saatten fazla olamaz. Ancak, onbeş yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar artırılabilir”. Mevsimlik gezici tarım işinde çalışan çocukların oranının ne kadar yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. Araştırmada da, en küçüğü 9 yaşında olmakla birlikte 9-14 yaş grubundaki çocukların oranı % 27.8’dir. Bu çocukların çoğu, mevsimlik iş eğitim-öğretim dönemi başladığında da devam ettiğinden, okullarına geç başlamakta ve eğitimlerinden geri kalmaktadırlar. Yine çocuk olmalarından ötürü çalışma süreleri ve koşulları bakımından uygulamada özel bir korumadan yararlanmamakta, üstelik çocuk oldukları için yarım yevmiye almaktadırlar.

Ayrımcılık açısından baktığımızda kadın ve erkek işçiler bakımından ücret ve çalışma koşulları bakımından bir farklılık tespit edilmemiştir. Etnik köken açısından da, araştırma kapsamındaki işçiler, işveren ya da diğer insanlar tarafından herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadıklarını, sadece etnik kökenlerinden ötürü düşük ücretle çalışmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkı bakımından ise daha önce de ifade edildiği gibi mevsimlik tarım işçileri en örgütsüz kesimlerden birini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşullarını ve ilintili olarak beslenme, barınma, tuvalet, banyo ve içme suyu koşullarını düzgün iş kapsamında değerlendirmek mümkün değildir. Kaldı ki, bu çalışanlar yeterli yasal koruma kapsamında bile değildirler. Dolayısıyla uygun ekonomik ve sosyal politikalarla birlikte, gerekli yasal düzenlemeler yapılarak, acil bir şekilde mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşulları “düzgün iş” standartlarına kavuşturulmalıdır.

A Field Study about Working Conditions of Seasonal Mobile Agricultural Workers in the context of ‘Decent Work’

Abstract: Decent work defines the right for everyone to work in an environment where each individual has the right to work and social insurance; is protected against forced labour, child labour and discrimination; it also means securing union rights and having an active dual or triple social dialog mechanisms. Essentially, decent work is used to express working conditions and environment which complies with human honour all across the world. The starting point of this work is the assumption of not accepting seasonal mobile agricultural work as decent work. In this study, in a limited framework, working conditions of seasonal hazelnut workers in Sakarya-Kocaeli have been examined through participation survey and semi – structured interview forms. The outcome of this study has been evaluated within the framework of basic components of decent work and it has been concluded that working conditions of seasonal mobile agricultural workers do not have the qualities of decent work.

Keywords: ILO, Decent Work, Seasonal Mobile Agricultural Workers

Kaynakça

- Akyiğit**, Ercan (2010), **İş Hukuku**, İstanbul: Seçkin Yayıncılık (8nci Baskı).
- Anker**, Richard; Chernyshev, Igor; Egger, Philippe; Mehran, Farhad; Ritter, Joseph A. (2002), **Measuring Decent Work with Statistical Indicators**, Geneva: ILO Working Paper No. 2,.
- Ayhan**, Abdurrahman (2012), “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 1, s. 41-55.
- Cam**, Erdem (2013), **İşyerinde Sosyal Diyalog ve Demokrasi**, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları, No: 40
- Friedrich Ebert Stiftung Derneği** (2012), “Tarımda Mevsimlik İşçi Göçü Türkiye Durum Özeti”, **Mevsimlik İş Göçü İletişim Ağı (MİGA)**, Mayıs.
- Ghai**, Dharam (2003), “Decent Work: Concept and Indicators”, **International Labour Review**, Vol. 142 (2), 113-145.
- ILO** (1999), **Decent Work**, International Labour Conference, 87th Session, Report of the Director-General, International Labour Office, Geneva.
- İşığışok**, Özlem (2005), **XXI. Yüzyılda İstihdam ve İnsana Yakışır İş**, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- İşığışok**, Özlem (2009), “Küreselleşme Sürecinde İnsana Yakışır İş”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 56, s. 307-331.

- İslamoğlu**, Ahmet Hamdi (2002), **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, İstanbul: Beta.
- Kapar**, Recep (2004), “Uygun İş Bağlamında Çalışan Yoksullar”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 48, s. 185-204.
- Kapar**, Recep (2005), **Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi**, İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları.
- Kapar**, Recep (2007), “Uygun İş Açığı: İnsana Yaraşmayan İşler”, **TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı: 29, Ocak-Şubat-Mart, s. 2-10.
- Kapar**, Recep (2009), “Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Uluslararası Çalışma Örgütü Bildirgesi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 4, s. 61-77.
- Karaman**, Kasım ve Ali Sırrı **Yılmaz** (2011), “Mevsimlik Tarım İşçileri ve Enformel İlişkiler Ağı: Giresun’da Çalışan Mevsimlik Tarım İşçileri Üzerine Bir Araştırma”, **ZfWT**, Vol. 3, No. 1, s. 211-226.
- Loken**, Espen; Seip, Asmund Arup ve Dolvik, Jon Erik (2008), **Pathways to Decent Work in a Global Economy**, Fafo.
- MSG Yayın Kurulu** (2010), “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yasal Durumu”, **Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı: 38, s. 4-5.
- Palaz**, Serap (2005), “Düzgün İş (Decent Work) Kavramı ve Ölçümü: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Bir Karşılaştırması”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi** (Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş’a Armağan Sayısı), Sayı:50, s. 479-505.
- Selek Öz**, Cihan ve Enver **Bulut** (2013), “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Türk Hukuk Sistemi İçerisindeki Yeri”, **Çalışma Dünyası Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Temmuz-Eylül, s. 94-111.
- Şen**, Sabahattin (2009), “İnsanca İş ve İş Denetimi Boyutuyla Ölçülebilirliği”, **Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu**, 22-23 Ekim, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, s. 410-422.
- TÜİK** (2014), **Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Ocak 2014**, Sayı: 16006, 15 Nisan
- Yıldırak**, Nurettin, Bülent **Gülbuçuk**, Sema **Gün**, Emine **Olhan** ve Mehmet **Kılıç** (2003), Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları, Tarım-İş Sendikası Yayınları.
- Yıldırım**, Ali ve Hasan **Şimşek** (1999), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayınevi.

ç e v i r i

Britanya ve Amerikan Hegemonyasının Karşılaştırılması: Gerileme Çağı Üzerine Bazı Dersler

David A. Lake¹

[Çeviren: Mehmet Zeki Ak² ve Ünsal Ozan Kahraman³]

Amerika'nın görelî gerilemesinin etkisini anlamaya çalışan analistler, çoğu kez uluslararası politik ve ekonomik çalkantıya neden olduğu söylenen geçmişteki İngiliz Hegemonyasının gerilemesini dikkate alırlar. David Lake, çeviriye konu olan çalışmada bu karşılaştırmanın son derece hatalı olduğuna işaret etmektedir: Uluslararası siyasi ve ekonomik yapılar temelde hegemonik dönemde farklılaşmaktadır. Bu dönemler Britanya ve Birleşik Devletlerin görelî gerilemesiyle ilişkili spesifik süreçlerdir. Lake, iki dönemin belirgin özelliklerini özetlemekte ve bu temelde Amerikan hegemonyası gerilerken bile uluslararası açıklığının devam ettiğini düşünmektedir.

Mevcut siyasi tartışmalarda Amerika'nın gerilemesi yeni bir boyut kazanmıştır. Birleşik Devletler'in 1950'lerdeki hegemonik gücünün zirvesine ulaştıktan sonra ekonomik rekabet gücünün giderek zayıfladığı konusunda hiç şüphe bulunmamaktadır. İkinci Dünya Savaşı dönemi sonrasında çelişkili bir durum ortaya çıkmıştı: Avrupa ile Japonya savaştan harap olmuş iken, Birleşik Devletler tartışılmaz bir ekonomik üstünlüğün keyfini çıkarıldığı bir dönem yaşamaktaydı. Diğer ülkeler ekonomilerini yeniden inşa ederken, Amerika'nın görelî üstünlüğü zayıflamaya başladı. Yakınsama döneminden uzun bir süre sonra 1970 ve 1980'lerde bile Amerikan ekonomisi başlıca ticari ortaklarına göre zayıflamaya devam etmiştir.

¹ Lake, D. A. (1999), "British and American Hegemony Compared: Lessons for the Current Era of Decline", in **International Political Economy**, pp.127-139.

² Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

³ Sakarya Üniversitesi İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

Popüler ilgi, bu açık gerileme ile ilgili uygun politikalar geliştirmek üzerine odaklandı. Geleneksel liberal-muhafazakâr yelpazede yer alan kritik bir konu, Amerika'nın müttefikleriyle ilişkileridir. Birleşik Devletler, serbest ticaret politikasını Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi geniş karşılıklılık temelinde mi sürdürmeli ya da ticaret ortaklarına saldırgan mı davranmalı? Ya da her endüstri için yabancı piyasalara onlardan aldığı kadar mal talep etmek suretiyle belli ülkelerle arasındaki ticaret dengesini kurarak, (Amerika'nın) dış ticaret rejimi anlayışına uymada başarısız olan diğer ülkelere misilleme mi yapmalıdır? Mevcut ve gelecekteki tüm Amerikan hükümetlerine hitap eden bu sorun ve bunun yanıtı kesinlikle ideolojik olarak daha önceden belirlenemez ve bu sebeple kesinlikle bir çözümü yoktur.

Amerika'nın gerilemesi sorunu son zamanlarda üzerinde durulmasına karşın yeni değildir. Yaklaşık yirmi yıldır hararetli bir akademik tartışma konusu olmuştur. Tartışma doğrudan bu konular üzerinde odaklanmış olmasa da, Amerika'nın ticaret ortakları ile ilişkilerindeki sorunlarına önemli derecede ışık tutabilir. Hegemonik istikrar teorisi, 1970'li yılların başında Pax-Amerika ve Pax-Britanya'nın yükselişi ve düşüşü ile on dokuzuncu yüzyılın ortalarından yirminci yüzyılın ortalarına uzanan uluslararası ekonomik açıklık dönemini izah etmek üzere geliştirildi. Teorinin ilk biçimi hegemonya veya tek bir baskın ekonomik gücün varlığı üzerine kuruldu. Bu iki temel, liberal uluslararası ekonominin inşası ve sürdürülmesi için hem gerekli hem de yeterli koşuldu. Daha sonra ne zaman bir hegemon gerilemeye başlarsa uluslararası ekonomi daha fazla çatışma ve kapanma yönünde hareket eder. Teorinin orijinal biçiminde ifade edilen anti-hegemonik uluslararası ekonomik işbirliği derecesinden çok daha büyük bir potansiyeli içeren yenileştirmelerle teori saflaştırıldı ve genişletildi. Hegemonik istikrar teorisinin tüm önermeleri, her şeye rağmen, 1870 sonrasında İngiltere'nin görece gerilemesini günümüzle en yakın karşılaştırmalar yapmamıza yardımcı olur ve Amerikan politikaları için verimli bir ders kaynağı teşkil eder. Pek çok kişi bu karşılaştırma temelinde liberal uluslararası ekonominin geleceği hakkında kötümser tahminler ortaya koyarken, daha ulusalcı dış ekonomik politikaların bütünleşmiş uluslararası ekonomiyi bir dizi bölgesel ticaret bloklarına ayırıştıracağına işaret eder. Ancak hegemonyanın bu

iki devresi arasındaki farkların, benzerlikleri kadar önemli olduğunu kabul etmeliyiz. İki hegemonik gerileme dönemi benzer fakat aynı değildir; farklılıklar, liberal uluslararası ekonomik düzen ve Amerikan politikalarının yapısının geleceği için büyük önem taşır.

Tarihsel Karşılaştırma

On altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar uluslararası ekonomiye merkantilizm hâkim oldu. Öyle ki, sermaye, emek, hizmetler ve malların ithalatı ve ihracatı ile ilgili bir dizi yaygınlaşan devlet düzenlemesi getirildi. Rant kollayan yurtiçi grupların çabaları sonucunda ticaret üzerindeki kısıtlar büyük ölçüde kabul edilirken bu kısıtlar aynı zamanda yurtiçi üretimi ve yenilikleri de teşvik etti ve Britanya'nın Hollanda hegemonyasına meydan okuyacak bir sanayi üssü kurmasına imkân verdi.

Sanayi Devrimi ve bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik iyileşme ile birlikte Britanya merkantilist sistemden uzaklaşmaya başladı. 1830'larda birkaç sanayi tarifesi ile ticaret kısıtlamaları dışındaki çeşitli kısıtlamalar kaldırıldı. Tarımsal koruma sürdürüldü ancak 1846'da Tahıl Yasalarının kaldırılması ile birlikte sanayiciler toprak sahiplerine karşı kesin bir zafer kazandı. İngiltere'nin serbest ticarete yönelmesi uluslararası ekonomik liberalleşme dönemini başlattı. Aşağıda açıklanan nedenlerden dolayı, tahıl yasalarının kaldırılması Birleşik Devletler ve Almanya arasında yükselen serbest ticaret işbirliğinin gelişmesini mümkün kıldı. Üstelik Britanya önemli bir antlaşma olan Cobden-Chevalier'i destekleyen bir pazarlık içinde daha düşük tarifeler karşılığında Fransa'nın Kuzey İtalya'ya askeri giriş çıkışlarına imkân veren kazanımlarını ticaret konusu yaparak yükselen serbest ticaret düzenine Fransa'yı katılmaya ikna etti. Birbirleriyle iç içe girmiş ticaret anlaşmaları, en çok kayırılan ülke prensibini temel almıştı ve böylece bu indirimlerin Avrupa çapında yayılmasına yardımcı olmuştur.

İngiliz hegemonyası 1870'li yıllarda zirve yapmıştır. Bu tarihten sonra İngiltere'nin milli geliri, ticareti ve iş verimliliği -mutlak anlamda büyümeye devam ederken- önemli ekonomik rakiplerine göre düşmeye başlamıştır. Britanya'nın gerilemesi ile birlikte serbest ticaret düzeni çözülmeye başladı. Birleşik Devletler iç savaş sonrasında yüksek koruma politikalarına geri döndü. Almanya 1876'da Demir ve Çavdar Evliliği ile yüksek gümrük tarifelerini

kabul etti. Bunu Fransa'nın 1892'deki Meline tarifelerinin kabulü izledi.

Britanya, merkantilizmi Hollanda hegemonyasına karşı bir silah olarak kullandığı gibi Birleşik Devletler ve Almanya da bebek endüstrilerin büyümesi için korumacılığı kullandı. Bu bebek endüstriler ilerleyen yıllarda küresel yarışta Britanya Hegemonyasına meydan okuyabilecek ve hatta üstesinden gelecekti. Her iki ülkede rekabet edemeyen çeşitli grupların korumacılık rantı elde etme çabaları çok yoğun olmasına rağmen endüstriyi bu şekilde teşvik etme stratejisi başarılı olmuştur. 1890'ların sonlarında Birleşik Devletler görece emek verimliliği ve sanayi üretiminin diğer temel göstergeleri bakımından Britanya'dan üstündü. Almanya özellikle az gelişmiş ülkelerdeki sömürge yarışında Britanya ekonomik üstünlüğü için bir tehdit olarak ortaya çıktı.

Bu tehditlere rağmen, Britanya uluslararası ekonomik hâkimiyetini ve yönetimini Birinci Dünya Savaşı patlak verene kadar devam ettirdi. İngiltere endüstri üssünü değiştirdi ve dış açıklarını kapatmak için hizmet sektörüne [taşımacılık, sigorta ve uluslar arası finansa dayalı] girdi. İngiliz sterlini uluslararası para niteliğini ve Londra da uluslararası finansal sistemin merkezi olma özelliğini sürdürdü.

İngiliz hegemonyasının zayıflaması I. Dünya Savaşı ile hız kazandı. Britanya savaş zamanı gerekli ihtiyaçlarını karşılamak için birçok deniz aşırı varlığını elden çıkardı. Sonuç olarak ülkeye geri dönen karlar ticaret açığını dengelemek için yeterli oldu. Ayrıca savaş uluslararası ekonomik istikrarsızlığın sinsi ve derin kaynaklarını üretti: Savaş borçları, Almanya'nın savaş tazminatı, net kreditor olan Amerika'nın yeni statüsü ve tabii ki kısmen Britanya'nın kendi hatalarıyla aşırı değerlenen pound.

1920'lerde Anglo-Amerikan uluslararası ekonomik liderliği için yapılan beyhude çabalara rağmen uluslararası ekonomi sonunda kendi kısıtlarının (contradiction: çelişkileri anlamı daha uygun) çelişkilerinin ağırlığı altında çöktü. Daha önce İngiltere ve Fransa'ya savaş tazminatı ödemek için Almanya'ya kanalize olan Amerikan sermayesi 1927'den sonra borsaya aktı, spekülasyon ateşi körükledi ve Almanya ve Avusturya'daki banka kapanmaları dalgasını tetikledi. Bankacılık paniği Avrupa'ya ve hatta Atlantik'e yayılırken borsa kendi kendisinin kurbanı oldu. 1929'daki çökme Büyük Bunalm'ın nedeni olmamakla beraber uluslararası emtia piyasalarında temel istik-

rarsızlıkları kesinlikle şiddetlendirmişti. Durgunluk daha da kötüleşirken her ülke kendi içine kapandı ve durgunluğu diğer ülkelere ihraç etmek için komşuyu zarara sokma politikaları büyük bir iştahla uygulamaya kondu.

Amerikan hegemonyasının kökleri iç savaşı izleyen dönemde yatmaktadır. Güneyin yenilgisiyle hükümet politikaları kuzeyin ve sanayileşmenin lehinde değişti. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde, Birleşik Devletler Britanya'yı yakaladı. Bu iki ülke iki savaş arası dönem boyunca (ve zaman zaman bunu istemeseler de) uluslararası ekonomik liderlik için yarıştılar.

Birleşik Devletler, Underwood Tarife Kanunu'nu 1913 yılında yasalaştırarak serbestleşme sürecini başlattı. Daha serbest ticaret için yapılan baskılar on yıldır gündemde olduğundan bu, reformun ilk manifestosu idi. Doğmakta olan liberalizm, savaş ve savaşın neden olduğu uluslararası ekonomik istikrarsızlık sonucunda ortadan kalktı. 1922'de ve tekrar 1930'da tarifeler bir kez daha yeniden yükseldi. Birleşik Devletler 1934'de Karşılıklı Ticaret Anlaşmaları Yasası ile uluslararası liberalizme geri döndü. Serbest ticaret 1930'lu yıllardan 1940'lı yılların başına kadar politik olarak zayıf bir biçimde sürerken, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Amerikan dış ekonomi politikasının merkezinde yer alarak kilit bir rol oynadı.

Britanya gibi, Birleşik Devletler de uluslararası ekonomik liberalleşmenin arkasındaki temel itici güç oldu. GATT, IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler ile ilgili birçok örgüt aracılığıyla uluslararası ekonomi daha açık bir hale geldi. Birleşik Devletler de kendi tarifelerinde orantısız büyük indirim yaptı ve ekonomiyi yeniden inşa etmeyi kolaylaştırıcı bir seçenek olarak kendi ihracatına ayrımcılığı teşvik etti. Reel ticaretteki serbestleşme 1960'lara değin kesilmişti. 1960'larda GATT Kennedy Raundu tüm sanayileşmiş ülkelerin tarifelerini önemli ölçüde düşürmüştü. Bu başarıyı bu round kadar önemli olan, daha düşük tarifelerin ve önemli ticaret engellerinin kaldırılmasını içeren Tokyo Raundu izledi.

Bu başarılarla rağmen ve onların bir kısmından dolayı, uluslararası liberalizme karşı meydan okumalar 1960'ların sonlarında belirmeye başladı. Birleşik Devletlerin ekonomik üstünlüğü gerilerken uluslararası gücün uygulanması daha belirgin ve baskın oldu. Bu, özellikle uluslararası parasal alanda gerçekleşti ki, 1960'lı yıllarda kabul edilen geçici önlemler serisi dolar fazlası ile baş edemeyip 1971 Ağustos'unda "Nixon Şoku" olarak bilinen

tek taraflı yaklaşım lehinde terk edildi. Tarifeler düşürüldü ve daha önce korunan sanayi uluslararası rekabete maruz bırakıldı. Daha da önemlisi ticaret kısıtlamaları için hükümet üzerinde yeni baskılar uygulandı. Bu baskılar kısmen de olsa sonuç verdi: ticarete tarife dışı engeller yayıldı. Bu engellerin en önemli olanı, yabancı üreticilere uygulanan (veya bunlarca uygulanan) gönüllü ihracat kısıtlamaları olmuştur. Tarifelerin düşmesinin ve ticarete yükseltelen tarife dışı engellerin net etkisini ayırt etmek zordur. Ancak Birleşik Devletlerde ve diğer ileri sanayileşmiş ülkelerde serbest ticaret için iç siyasi baskı erozyona uğradı.

Özetle kendi hegemonik egemenlikleri sırasında hem Britanya hem de Birleşik Devletler uluslararası ekonominin açılmasında öncü rol oynadı ve her iki ülke örneğinde de bu kısa süreli başarıları küresel liberalizme artan meydan okumalar izledi. Paralellik oldukça açıktır. Tarihsel karşılaştırma, ekonomik çatışmaların arttığı, korumacılığın riskli sahasından zarara uğrandı ve iki savaş arası dönemin komşuyu zarara uğratma politikalarına geri döndüğü bir sürece işaret eder.

Tarihi Gerçek

Bu tarihsel karşılaştırma çekiciliğine ve akla yatkınlığına rağmen derinden kusurludur. Pax Britanya ve Pax Amerika arasındaki benzerlikler farklılıkları gölgelemiştir, ancak farklılıklar sonuçta oldukça önemli olabilir. İki hegemonya dönemi arasındaki bu iki karşıtlık dört kategori altında toplanabilir.

I. Uluslararası Siyasal Yapılar

19. yüzyılda ve İngiliz Hegemonyası boyunca, Birleşik Krallık, Fransa ve daha sonra Almanya uluslararası açık ekonomide ticareti kısmen de olsa ikame edecek imparatorluk peşinde koştu. Hiçbir ülke imparatorluk içi ticarete tamamıyla bel bağlamadı fakat 19. yüzyılda uluslararası ekonomi daha rekabetçi olurken üç ülke, kolonilerine yöneldiler. Bu, uluslararası ekonominin bölgesel ticaret bloklarına ayrışmasını teşvik etti ve uluslararası piyasa güçlerinin yerine hükümetin koyduğu yasaları ve düzenlemeleri ikame etti.

Britanya, hegemonyasının zirvesinde (örneğin Britanya sömürgeleri içinde) bir açık kapı politikası izledi. Parlamento 1828'de merkantilist sey-rüsefer kanunlarını yürürlükten kaldırdı ve kısa süre sonra tüm ülkelerle

eşit şartlarda kolonilerini ticarete açtı. Kolonilerde resmi ticari kısıtlamalar olmamasına karşın Britanya gayri resmi yollarla sömürgeci yöneticiler arasındaki bağları ve ev sahibi ülkenin ticaret kanallarını doğru yönlere aktarmaya dayanarak ticaret üzerindeki hâkimiyetini sürdürüyordu.

Ancak 1890'ların sonunda başlayarak Britanya tercihli ticaret düzenlemelerini önce kabul edip daha sonra imparatorluk içinde aktif olarak teşvik etmeye başladı. Bu anlamda ilk tercihleri İngiliz ihracatı üzerindeki sömürgeci tarifelerin tek taraflı indirimler şeklini almışken, Britanya, kolonilerin baskısı altında korumacılığa başladı. 1915'de çıkarılan McKenna vergileri ve savaştan sonra çıkarılan sanayi koruma vergileri imparatorluk dışı ticarete karşı bir ayrımcılık getirmekteydi. 1932 yılında Britanya korumacılığa geri döndü ve tam bir imparatorluk tercihli sistemini benimsedi. Kısaca, uluslararası liberalizmin temsilcisi Britanya ekonomik güç olarak 19. yüzyılın sonlarında iyice zayıflamışken içine kapandı.

Diğer taraftan 1945'den bu yana emperyalizm formel biçimi ile ortadan kalkmıştı. Günümüzde coğrafi olarak dağıntık imparatorluk sistemi yerine egemen devletlerden oluşan bir sistem bulunmaktadır. 1930'ların Amerikan egemen "Dolar Blok"unun doğruladığı gibi bir formel imparatorluk bölgesel bir ticaret bloğunu yaratmak için gerekli değildir. Günümüzde mevcut uluslararası sistemin bölgesel ticaret bloklarına ayrışması iki sebepten dolayı daha az olasıdır.

Hobson, Lenin ve on dokuzuncu yüzyıl emperyalizminin diğer teorisyenlerinin doğru bir biçimde belirttiği gibi emperyalizm sonu kullanılabilir toprak tarafından belirlenen sonlu bir süreçtir. Kullandığı toprak ne zaman ki tükenirse ülkeler ancak var olan kolonileri tekrar dağıtmak suretiyle genişleyebilir. Bu yüzden emperyal ticaret blokları arayışı ekonomik işlemleri bir pozitif oyundan sıfır kazançlı oyuna dönüştürür ve uluslararası sistemde ekonomik anlaşmazlıkları körükler. Amerikan ekonomisindeki gerilemeye rağmen –bugün ticarettten elde edilen kazançlar hem daha belirgin hem daha az dışlayıcıdır- bu anlamda liberal uluslararası ekonominin geçmişten daha sürekli olmasına neden olmaktadır.

Buna ilaveten sömürgeler tam bağımsız değillerdi, en bağımsız kısıtlı karar verme gücüne sahip idi. Sonuç olarak imparatorluk içi ticaret ve ticaret anlaşmaları aynı fırsatlara tabi değildi. Bağımsız ülkeler arasındaki ticaret

anlaşmaları da benzer şekilde homojen değildi. İki ülke ikili ticaret anlaşması yüklediklerinde, mesela ABD ve Kanada, bugün bile her biri tam bağımsızlığını sürdürür ve diğerini sömürme kabiliyetine sahiptir. Bölgesel uzmanlaşma arttıkça bu yüzdende fırsatçı davranışından kazançlarda artacaktır ve bu kazançlar ne kadar büyük olursa iki ülkenin birbirlerine bağlandığı karşılıklı ilişkilere girme olasılığı o kadar düşük olacaktır. Sonuç olarak egemen devletler arasındaki ticaret blokları, emperyal temelli olanlardan genellikle daha kırılan, daha az yararlı ve daha kısa süreli olacaktır.

II. Uluslararası Ekonomik Yapılar

A. İngiliz ve Amerikan Hegemonyasının Temelleri: Britanya ve Birleşik Devletler'in ikisi de uluslararası ekonomik hâkimiyetlerinin keyfini yaşarken ekonomik hegemonyaları birkaç açıdan farklıdır. Dünya ticaretinde Britanya'nın payı, Birleşik Devletlerinkinden çok daha büyük iken, Amerika'nın ise dünya üretimindeki payı Britanya'dan çok daha büyüktü.

1870'de Britanya dünya ticaretinin yaklaşık yüzde 24'ünü elinde bulunduruyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile yüzde 15'in altına düştü. Bununla birlikte 1950'de Birleşik Devletler dünya ticaretinin yüzde 18.4'ünü elinde bulundururken, 1960'ların ortasında bu oran yüzde 15'lerin altına geriledi. Kolektif mallar teorisine göre, Britanya özellikle açık uluslararası ekonomiyi düzenleme ve sürdürme anlamında bir müşfik (diğerlerini göz ardı etmeyen) hegemonya olmak amacındaydı. Bu amaç Britanya'nın yükselen derecede ticarete bağımlılığıyla da ilgiliydi. Öyle ki Britanya'nın 1877-85'de ulusal gelirinin yüzde 49'u, 1909-13 arasında ise yüzde 52'si ticarete konu mallardan oluşuyordu. Birleşik devletlerde ise bu oran son yıllarda artmasına rağmen 1960'larda sadece yüzde 17 idi. Bu rakamlar uluslararası ekonominin içe kapanması durumunda Britanya'nın karşı karşıya kalacağı fırsat maliyetlerinin oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

İngiliz hegemonyası uluslararası ticaretin kontrolüne dayanmakta iken, Birleşik devletlerin hegemonyası –hala çağın en büyük taciri olan- ulusal ekonomisinin görece büyük hacimde olmasına dayanıyordu. Hegemonik yükseliş ve düşüş dönemi boyunca Britanya ekonomisi ulusal gelir bakımından ticari rakipleri ve tabii ki hegemonik devresini tecrübe eden Birleşik Devletler'e göre küçüktü. 1860 yılında Britanya ekonomisi Ameri-

ka'nın sadece dörtte üçü boyutundaydı. Diğer taraftan Birleşik Devletler'in ulusal ekonomisi sonraki en büyük rakibi olan Sovyetler Birliği'nden üç kat daha büyüktü. İngiliz ve Amerikan hegemonyası arasındaki bu fark uluslararası ekonominin içe kapanması durumunda her iki hegemonyanın fırsat maliyetlerinin aynı zamanda aşağıda açıklanan uluslararası siyasi süreçler üzerinde önemli etkileri vardır.

B. Gerilemenin Güzergâhı: ABD ve İngiliz hegemonyası sadece ekonomik temeller bakımından farklı değildi. Aynı zamanda gerilemeleri de alternatif güzergâhlar izlemişti. İngiltere 19. Yüzyılın sonlarında dinamik, canlı ve hızlı büyüyen iki rakip ile karşı karşıya kalmıştı: Birleşik Devletler ve Almanya. Belki de geç edindiği statü veya Avrupa'daki coğrafi konu nedeni ile Almanya Britanya'nın hegemonyasına önemli bir rakip olarak görülmüştü. Ancak, ABD'nin sonradan gelen yardımı ile İngiltere tarafından savaşta mağlup edilen Almanya önemli bir ekonomik aktör olma vasfını kaybetti. İngiliz hegemonyasının gerilemesi ABD ile Birleşik Krallık'ın uluslararası ekonomik pozisyonlarını genel olarak eşitledi. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki yıllarda iki güç arasında A.B.D'nin önemli tarife indirimleri temeline dayanan bir ekonomik *modus vivendi* [geçici uzlaşma] olasılığı doğdu. Ancak, Anglo-Amerikan işbirliği ve uluslararası ekonominin ortak liderliği potansiyeli savaş ve savaşın sonucunda ortadan kalktı. Savaş sırasında uluslararası ekonomideki çöküş, yeniden yapılanma ve uluslararası ekonomik istikrarsızlık gibi -Birleşik Devletler ve Britanya'nın karar alma süreçlerini kısa vadeli periyotlara taşıyan ve savaş sonrası işbirliğini zorlaştıran- çok önemli problemlere yol açtı. Böyle bir işbirliğinin yokluğunda, yeniden yapılanma üzerine yaşanan çatışmalar çözümsüz hale gelirken sonunda uluslararası ekonomi Büyük Buhran sonucunda çöktü.

Amerikan hegemonyasındaki gerileme öncelikle batılı güçler arasındaki uluslararası ekonomik yeteneklerin dengelenmesine yol açtı. Günümüzde uluslararası ekonomiye hâkim ABD, Almanya, Fransa ve Japonya gibi önemli tüccarlar serbest ticarete güçlü bir ilgi duymalarına karşın kendi endüstrilerini koruma arzusu içindedirler. Süre giden işbirliğine yönelik en büyük yapısal tehdit, ortakların birlikte yönetim becerisinden mahrum olmaları değil ortak sayısının fazlalığı ve bunun yarattığı bedavacılık sorunudur.

1970'li yıllardaki petrol şoklarının yol açtığı istikrarsızlığa rağmen bu

dört ekonomik güç uluslararası ekonomiyi başarılı bir biçimde yönetmiş ya da en azından başarılı olmuştur. Bu ülkeler, uluslararası para sistemindeki önemli bir değişim diyebileceğimiz euro piyasalarının yükselmesi ve Üçüncü Dünyanın borç krizi ile başa çıkmışlardır. Sürdürülen işbirliğine dönük en önemli tehdit süregelen ve görünüşe göre sonsuza kadar devam edecek olan ABD'nin büyük bütçe ve ticaret açıklarıdır. Uluslararası ekonomik istikrarsızlığın daha fazla artması engellenebilir, hatta bu sorunlar yönetilebilir bir forma yerleştirilebilir.

III. Uluslararası Siyasal Süreçler

A. Hegemonyanın Üç Biçimi: Scott James ile yaptığımız bir başka çalışmada hegemonik liderlik stratejisinin üç biçimi olduğunu fark ettik. Hegemonyanın ilk biçimi yabancı hükümetlerin politik tercihlerini etkilemek maksadıyla doğrudan uygulanan olumlu ya da olumsuz yaptırımlardır. Hegemonlar tehdit ya da teşvikler yoluyla belirli devlet eylemlerinin uluslararası çıkar ya da bedelini değiştirmeyi amaçlarlar. Bu anlamdaki ilk biçimde, ekonomik yaptırımlar, dış yardım ve askeri destek [veya bunların üçünün eksikliği] doğrudan ve belirgin uluslararası güç merkezi için örnek teşkil eder.

Hegemonyanın ikinci biçimi, hegemonun uluslararası piyasa gücünü ve ya belirli malların fiyatını etkileme kabiliyetini kullanarak yabancı ülkelerdeki toplumsal aktörleri siyasi olarak etkilemeye ve teşvik etmeye çalışmasıdır. Bu bireyler, firmalar, sektörler ve bölgeler, daha sonra piyasa gücünü doğru şekilde kullanıldığında baskın uluslararası gücün menfaatleri ile tutarlı olacak alternatif politikalar için hükümete baskı yaparlar. Bu, hegemonu farklı ülkelerde ve kendi menfaatlerine göre farklı şekillerde amacı ve politik gücüne göre şekillendirdiği bir “Truva Atı” stratejisidir.

Hegemonyanın üçüncü biçimi hegemonun diğer ülkelerde neyin meşru neyin gayri meşru politika ve politik davranış olduğunu belirlemek için kamuoyunun gündemi ve siyasal ajandayı yapılandırmak suretiyle kullandığı fikir ve ideolojiler üzerinde odaklanır. Bir başka ifade ile hegemon yabancı ülkelerdeki düşünce iklimini etkilemek için propagandayı en geniş anlamda kullanmaktadır.

19. yüzyılın ortalarında İngiltere dünya ticaretindeki hâkimiyetini kullanarak, aslında, hegemonik liderlik stratejisinin ikinci biçimini izledi. Tahl

kanunlarını yürürlükten kaldıran ve pazarlarına sınırsız erişim sağlayan İngiltere hammadde ve gıda üreticilerine uyguladığı ekonomik teşvikleri etkin bir şekilde yeniden yapılandırdı. Britanya, uzun dönemde faktör ve sektör kar oranlarını ve bu sayede ticaret ortaklarını değiştirerek hegemonik olmayan devletler içindeki siyasi nüfusunu emeğin uluslararası dağılımını en makul biçimde düzenleyecek şekilde harekete geçirdi. Tüm bunlar tamamlayıcı üretim ve Britanya imalat sanayisinin birincil mallarının serbest mübadelesinin dayanak noktasıydı. ABD’de ise tahıl kanunlarının yürürlükten kaldırılması, Amerikan politikalarında uluslararası açıklık için geleneksel bir teşvik teşkil eden güneyli pamuk üreticileri ile daha önceleri korumacı kuzey endüstrileriyle ittifak yapmış olan batılı tahıl üreticileri arasında serbest ticaret birlikteliğinin palazlanmasına olanak sağladı. 1846’da Valker tarifeleri ile başlayan bu güneybatı koalisyonu ABD’de ekonomik sisteme yaklaşık 20 yıl daha serbest ticaret olarak yansdı. Benzer bir süreç, Prusya’da tespit edildi: Tahıl kanunlarının yürürlükten kaldırılması Junker’ların serbest ticaret eğilimlerini ve siyasi güçlerini pekiştirdi. Britanya’nın hegemonyanın ikinci biçimine fazlasıyla tabi olduğu ve bunun sadece Britanya ticaret politikası ve uluslararası liderliğinde bir tema olduğu tartışmasız bir gerçektir.

Yukarıda belirtildiği gibi ABD, İngiltere gibi aynı ölçüde uluslararası ticarete hâkim olmamıştı. Ancak bunun yerine geniş bir iç pazar ve liderliği üzerine temellenmişti. Amerikan stratejisi bundan farklıydı ve İngiltere ticari egemenliği için ikinci hegemonya stratejisini kullanırken, ABD ise yurtdışında karşılıklı ticaret indirimleri ile kendi pazarına ticari erişim sağlamak suretiyle büyük çapta birinci hegemonya stratejisine bel bağladı. Buna göre, ABD tek taraflı olarak İkinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonraki dönem hariç, gümrük vergilerini azaltmadı, fakat onun yerine ilk defa karşılıklı ticaret anlaşmaları yasası ve daha sonra GATT çerçevesinde indirimler yaptı.

Amerikan ticaret politikasının çok açık bir şekilde karşılıklı olan doğası, çok daha büyük çapta çok taraflı dışa açıklığı teşvik etmekteydi. İngiliz liberalleşmesi en çok kayırılan ülke kuralı ile birlikte tüm Avrupa’ya yayıldı, ancak serbest ticaret kırılğan kaldı. İç savaş sonrası ABD ve Almanya’daki çavdar-demir koalisyonu gibi alternatif politik koalisyonlar güç elde eder etmez liberal ticaret politikaları hızlı bir şekilde korumacılık lehinde terk

edildi. Britanya serbest ticarete tabi kalarak ticaret ortaklarının yeni korumacılığına misilleme yapmaya isteksiz olduğunu açıkça ortaya koydu. Sonuç olarak bu, ABD ve Almanya gibi ülkelere liderliklerinde “free ride / bedavacı” hareket etmesine ve özellikle Britanya’nın dışa açıklığından yararlanarak ulusal endüstrilerini korumasına imkân verdi.

B. Uluslararası Rejimler: İngiliz ve Amerikan Hegemonyalarının uluslararası siyasal süreçleri arasındaki ikinci fark Amerika’nın uluslararası kurumlara ve uluslararası ekonomik rejimlere daha çok dayandığı üzerinedir. Britanya 19. Yüzyılda uluslararası ekonomiyi herhangi bir resmi uluslararası kuruluşa ihtiyaç duymadan ve ülkeler arasında ilişkileri düzenleyen birkaç uluslararası kuralla yönetti. On dokuzuncu yüzyıl, bir başka ifadeyle, zayıf bir dönem ya da en azından kapalı uluslararası rejimlerin zamanıydı. Bu dönemde, diğer taraftan, uluslararası ekonomik rejimler, yaygın hatta oldukça yaygındı. GATT, IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler’e bağlı birçok kuruluş Amerika’nın küresel ekonomik liderliği için somut destek verdiler. Sonuç olarak uluslararası liberalizm uluslararası ilişkilerde kurumsallaşmış duruma geldi. Robert Keohane’nin ikna edici iddiasına göre uluslararası rejimler, devletin yönetim araçlarıydı ve bunlar özellikle aşağıda anlatıldığı üzere (a) yasal bir sorumluluk çerçevesi sağlama (b) işlem maliyetlerini azaltma (c) bilgi sağlayarak belirsizliği azaltma ve ahlaki tehlikeyi ve sorumsuz davranışı sınırlamak üzere işbirliğini kolaylaştırmak için oluşturulmuştu.

Keohane, devletlerin bu diktalara uyarlanacağına işaret eder. Çünkü devletler sistem içinde algılanan durumları değerlendirirler; rejimler bir değere karşılık gelen bir hizmet sunarlar ve bu durumu sürdürmek yaratmaktan çok daha kolaydır. Yine aynı sebeplerden dolayı Keohane’e göre, uluslararası rejimler kendilerini değişime itecek hedeflerde bile ısrar etmesi muhtemeldir. Uluslararası rejimler böylece önemlidir. Çünkü çok daha tutarlı, rutin hale getirilmiş ve kalıcı uluslararası davranış üretirler. Bu argüman doğru olduğu ölçüde, uluslararası rejim üzerindeki Amerikan hegemonyasına daha fazla güvenin belirsiz bazı dönemlerde sadece Amerika’da değil tüm uluslararası ekonomide liberal ekonomik düzeni koruması gerekir. Amerika’nın hegemonik “günbatımı” İngiltere’ninkinden daha uzun olabilir.

C. Konu ile Bağlantısı: Ticaretin düşük dereceli siyaseti her zaman uluslararası güvenliğin yüksek dereceli siyaseti ile bağlantılı olmuştur.

1860 yılında İngiltere ve Fransa arasındaki Cobden-Chevalier anlaşması örneğinde olduğu gibi askeri konular ticaret anlaşmaları ile bağlantılı olmuştur. Ticaret politikası da ekonomik büyümeyi etkilemekte ve uzun dönemli askeri bir güç için temel oluşturmaktadır.

İngiltere liderliğinde oluşturulan serbest ticaret düzeni hem müttefiklere hem de dost-düşman antonogistler dahil herkesi içerecek politik ayrışma üzerinde bir köprü kurdu. Bu sistemde sadece Britanya'nın askeri rakiplerine etkisi sınırlı değildi, bunun yanı sıra serbest ticaret düzeni genellikle antagonistlerde büyümeyi teşvik etmek suretiyle Birleşik Krallık'ın uzun dönemli gücünü vurgulayarak tüm katılımcılara yarar sağlamıştır. Robert Gilpin'in belirttiği gibi, bir serbest ticaret düzeninin belki de en önemli çelişkisi, uluslararası kapitalizmin genel olarak uluslararası liderlik için potansiyel rakiplerini sömürmek yerine geliştirmesidir.

Öte yandan, Amerikan hegemonyasının liberal uluslararası ekonomik rejimleri, sadece iki kutuplu bir siyasi bölünmenin bir tarafında inşa edilmiştir. Amerika'nın en önemli ticaret ortakları aynı zamanda müttefikleriydi. Bu, ticaret konularında Amerika Birleşik Devletleri'ne büyük bir potansiyel kaldıraç sağlamaktaydı. Amerika'nın ortak kamu yararını savunması liberal ticaret politikalarıyla bağlantılı bir taktik ve diplomasiydi. Buna ek olarak, uzmanlaşma ve emeğin uluslararası işbölümünden kaynaklanan büyük yararlar Amerika'nın müttefikleri ile sınırlıydı. Bir diğer ifadeyle, tüm ekonomik çıkarlar Amerika'nın güvenlik gereksinmelerini destekledi. Sonuç olarak, Amerikan hegemonyasına meydan okuyanların ortaya çıkma olasılığı daha azdı ve ABD sırasıyla Batı ittifakının uzun dönemli gücünü ve istikrarını sürdürmek için daha fazla ekonomik fedakârlık yapmaya hazırды.

IV. Uluslararası Ekonomik Süreçler

A. Uzmanlaşma Modeli: On dokuzuncu yüzyıl uluslararası ekonomisi, tamamlayıcı ticaret modeli üzerine inşa edilmiştir. İngiltere ve daha sonra bir avuç sanayileşmiş ülke sanayi mallarını ihraç ederken gıda ve hammaddeleleri ithal ediyordu. Tamamlayıcı malların belli bir ekonomide mevcut olmadığı veya çok önemli derecede maliyetlerle bulunabildiğinin düşünüldüğü ölçüde, kuzey-güney ticaret sistemi sırasıyla merkez ve çevre ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık koşulları yarattı ve kapanmanın fırsat maliyet-

lerini yükseltti. 1930'ların başındaki Büyük Depresyonda uluslararası kapanmanın ekonomik maliyetleri çok önemli boyutlara ulaşmıştı.

1945 sonrası uluslararası ticaretin en büyük ve en hızlı büyüyen alanı, endüstri içi ticaret ve benzer donanımlı ülkeler arasındaki benzer malların mübadelesidir. Buna göre, Amerika Birleşik Devletleri kimyasal maddeleri, makine araçları ve pek çok diğer ürünlerin hem büyük bir ithalatçısı ve hem de ihracatçısı idi. Benzer gıda/süreç Avrupa'da ve nispeten de Japonya'da bulunabilir. Endüstri içi ticaretin bu modeli, net etkisi belli olmayan iki önemli ve birbirini dengeleyen baskı oluşturur. İlk olarak endüstri içi ticaret tamamlayıcı ticaretten daha düşük [kapanma] fırsat maliyetine sahiptir. ABD'de otomobil ticaretindeki sınırlamaların ortaya çıkardığı refah kaybı önemli bir yerli otomobil endüstrisinin yokluğundan daha azdır. Kısaca endüstri içi ticaret olmasaydı ülkeler çok daha iyisini yapabilirlerdi. İkincisi, endüstri içi ticareti en çok teşvik eden unsur üretimdeki ölçek ekonomileridir. Bu ekonomilerin iç pazarları daha büyük olduğu ölçüde ve yabancı ülkelere ihracat yaptıkları sürece doyuma ulaşabilirler, serbest ticaret ve uluslar arası ekonomik açıklık lehinde iç siyasi baskı oluştururlar. Elbette korumacılık üzerindeki sınırlama ülkeden ülkeye değişecektir ve sözgelimi İsviçre'de ABD'den daha ağır olacaktır.

B. Uluslararası Sermaye Akımları: Hem 19. Hem de 20. Yüzyılın ortalarında İngiltere ve ABD, sırasıyla uluslar arası finansal sistemin merkezi ve yabancı yatırımın birincil kaynağıydı. Her iki hegemon da kendi ulusal ekonomilerinin zararına olma pahasına ülke dışında önemli miktarda yatırım gerçekleştirdi. Bununla birlikte iki ülke örneği arasında önemli bir fark bulunmaktadır. İngiltere neredeyse sadece portföy yatırımı ile meşgul iken, ABD sistemi büyük ölçüde doğrudan yabancı yatırıma dayanıyordu. Britanya'nın gerileme döneminde uluslararası sermayenin birincil kaynakları ve İngiliz üreticileri arasında Londra'da derin bir çatışma ortaya çıktı. İngiliz sanayicileri uluslararası ekonomi içerisinde kendilerini daha az rekabetçi bulduklarından dolayı korumacılığa dönüş için lobi yapmaya ve talepler ortaya koymaya başladılar. Korumacılar ya da sözde tarife reformcuları 1903 yılında muhafazakâr partiyi böylecek kadar güçlenmişlerdi. 1906 Ocak'taki parlamento seçimlerinde bunu gerçekleştireceklerdi. 1912'ye gelindiğinde tarife yanlısı reformcular partiye egemen hale geldiler. Ticaret meselesi İr-

landa özerkliğinin siyasi ajandada yer verilmeden önce yeni yasama savaşını kazanacak gibi görünüyordular. Diğer yandan Londra tam anlamıyla liberal kalmıştır. Finansal karlar artan bir şekilde yeni sermaye akımlarına dayanmaktaydı ve gelişmekte olan ülkelere ödünç fon aktarımını teşvik etmekteydi. Uluslararası ticaret yaygınlaşmadan önce şehir daha yüksek yurteri fiyatlarla katlanma ve [borçlarını geri ödeyebilmek için yapılacak] ihracat yapabilme kabiliyetinde gerileme biçimindeki korumacılığın maliyetini üstlenirken öte yandan korumacılıktan -şayet varsa- çok küçük ölçüde kazanç sağlayacaktı. Şehirdeki sanayiciler endüstriyel temelli bir ekonomiye ve ticaret fazlasına dönmeyi arzularken, şehir güvenlik hizmetleri ile yetindi ve İngiltere’de öngörülebilir bir gelecek için bir ticaret açığı ortaya çıkarak diye algılandı. Bu anlaşmazlık savaş yılları boyunca sürdü, 1925’deki savaş öncesi döviz kurlarına dönüşüyle başarı yakalayan şehir, sadece 1932’deki korumacılık sorunsalı bakımından mağlup oldu.

Diğer yandan 1970’lere kadar Birleşik Devletler öncelikle doğrudan yabancı yatırım ile meşguldü. Sermaye ve mülkiyet ihracı sanayi-finans bölünmesinden ziyade endüstri içi sermaye-emek çatışması yaratarak Amerika’nın siyasal bölünmelerinin doğasını değiştirdi. Denizaşırı üretilen varlıklar, küresel entegre üretim tesisleri ve çokuluslu şirketlerin gelişmiş ticaret bağımlılığı yabancı yatırım gerçekleştiren firmaların koruma taleplerini azalttı, ancak bu durum, sektörlerde istihdam edilen emek için geçerli değildi. Bu anlamda çokuluslu şirketlerin ticari çıkarları, finans dünyasındaki yerli veya yerli olmayan uluslararası firmalar için daha çok benzeşmekteydi. Ulusal odaklı firmalar ve emek hala iç korunma yoluyla rant kollama talep ederken, büyük çokuluslu sektörlerin varlığı sanayide denkleştirici bir ticaret politikası baskısı oluşturmaktaydı ve bu da sıklıkla aynı sektörde yaşamaktaydı. Böylece Birleşik Devletler de serbest ticaret lobisi güçlendi.

Pax-Amerika Nereye?

İngiliz ve Amerikan hegemonyası arasındaki farklar önemlidir ve tarihsel karşılaştırmanın uygunluğunu sorgulamaya hizmet eder. Pax Amerika’nın gerilemesi Pax Britanya’nın izlediği gerileme patikasından ayrı bir yol izleyecektir. Bu konu basit bir tarihsel karşılaştırmayı kesinlikle hak eder. Uluslar arası ekonomik düzenin muhtemel geleceğinde ne olacak? Ekono-

mik açıklık sürececek mi? Yoksa kapanma yakın mı?

Uluslararası kısıtlamaların farklı yönleri yukarıda tartışıldı. Resmi emperyalizmin yokluğunda ortaya çıkan post-hegemonik uluslararası ekonomik yapı, uluslararası ekonomik istikrarsızlık düzeyinin ılımlılığı, açık karşılıklılık stratejisinin birinci biçimi hakkında Amerika'ya artan güven, liberal ekonomik rejimlerin kurumsallaşması, güvenlik ve ekonomik sorun alanları arasındaki örtüşme ve doğrudan yatırımların önemi olmak üzere tüm bunlar uluslararası liberalizmin sağlam temeller üzerinde kurulduğuna ve gelecekte de süreceğine işaret etmektedir. Büyük ekonomik güçler arasında potansiyel bedavacılık, ekonomik uzmanlaşma modeli ve endüstri içi ticaretin büyüyen önemi, liberal uluslar arası ekonominin en önemli zorlukları ve gelecekteki olası sorunların kaynağıdır.

1960'larda kesinlikle daha kırılğan olsa da, açık uluslararası ekonomi birtakım temel esneklik kaynaklarına sahipti. Amerikan ekonomisinin rekabet gücü gerilemiş olsa da, nispeten özgür ve sınırlanmamış ticaretin uluslararası model olarak sürdürülmesi muhtemeldir. Uluslararası ekonominin sadece atalet yoluyla sürdürüldüğü düşünülemez, uluslararası liberalizmi destekleyen reel çıkarlar söz konusudur.

Uluslararası ticaret düzeninin geleceğine ilişkin bu nispeten iyimser bakış açısı Birleşik Devletler tarafından serbest ticaretin sürdürülmesi konusundaki kararlılığını ve GATT'ın kuruluş esnasında olduğu gibi genelleştirilmiş karşılıklılığa dayandırılmasını destekler. Japon ya da Kore 'bashing' gereksizdir, diğer ülkeler uluslararası ekonomi içerisinde serbest ticareti destekleyen Amerikan görüşüne katılmaktadır. Birleşik Devletler uluslararası açıklığın maliyetini tek başına üstlenmemektedir.

Endüstriden endüstriye eşit erişimi ya da belirli ülkeler arasında dengeli ticaret peşinde koşan dar karşılıklılık politikalarının ters tepeceği ispat edilebilir. Şöyle ki, bu herkesin aleyhine olacak biçimde iki taraflılığı geriletir ve kötümser korkuları teşvik eder. Mahkûmların açmazı üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar işbirliğinin en iyi karşılıklı işbirliği ile sürdürülebileceğini göstermiştir. Birleşik Devletlerin açık uluslararası ekonomiden kaçtığı algısı düşünüldüğünde bu durum, diğer ülkelerde de benzer davranışları teşvik eder. Ekonomik istikrarsızlık 1920'lerde bu sorunu büyütmiştir. Ancak cari sistem içinde içselleştirilmiş durumdadır.

Diğer taraftan Birleşik Devletler bir asalak gibi davranarak uluslararası ticaretten yararlanamaz. Amerikan pazarının süregelen açıklık düzeyi diğer ülkelerdeki açıklık dereceleri ile ilişkili olduğu su götürmez bir gerçektir. Karşılıklılığın geniş ya da genelleştirilmiş politikası bu görev için yeterli olup uluslararası ekonomik gerilimi şiddetlendirmek yerine yatıştırmayı vaat eder.

Sonuç

Devlet adamları ve kadınlarının kararlarını uluslararası politika teorilerine dayalı olarak verdikleri şüphesizdir. İnsan eyleminin seçilen varsayımları ve ilkeleri itibarıyla, tüm politika yapıcılar araç-amaç ilişkilerine maliyet ve tarihsel deneyimden elde edilmiş fayda beklentilerine dayanırlar. Bu teoriler çok kapalı ve dünya görüşlerini daha fazlasını yansıtmayacak kadar dağınık ve belirsiz olsalar dahi bu durum geçerlidir. Bu durumda politikaların başarısız olma ihtimali vardır. İyi teoriler, iyi bir şekilde kullanıldıklarında daha olumlu sonuçlar verirler ya da daha iyi sonuçlar verecekleri umut edilir. Hiçbir politika teorisi atıf yapılmadan oluşturulmaz.

Akademisyenler karar yapıcılarının politikaları temellendirdiği teorilerin önemli bir kaynağıydı. Bu, özellikle hegemonik istikrar teorisi için geçerlidir. Amerikan gerilemesinin ilk işaretlerinin ortaya çıkması ve bu gerilemenin izlediği güzergâhın diplomatik çevrelerde algılanmasından çok daha önce geliştirilmiş olan hegemonik istikrar teorisi, fildişi kulesinden yavaşça dışarı süzüldü ve kamu bilincine yerleşti. Bu, aynı zamanda genel kabul gören, daha agresif bir dış ticaret politikası taleplerine ve bununla birlikte özel karşılıklılığın tehlikeli bir standardına yol açtı.

Herhangi bir teori bazı ampirik destek ve sezgisel inandırıcılığa sahip olmadığı sürece yaygın kabul görmez. Tehlike şudur ki, bu kriteri sağlayan teoriler dahi, bunları akademik olarak ilk öne sürenler tarafından iyi geliştirilmemiş ve yetersiz belirlenmiş veya akademik jargonu ve ustalığı kamuoyu diline dönüştürenler tarafından çok fazla basitleştirilmiş olabilir. Her iki sebepten dolayı hegemonik istikrar teorisi, uluslararası ekonominin geleceği hakkında aşırı kötümser tahmin ve ticaret politikaları sonucunda ortaya çıkan tehditleri önlemeleri için hakkında tasarlandıkları bazı sonuçlara kendilerinin yol açabileceği çok saldırgan ticaret politikalarına zemin hazırlamış, yeterince iyi kullanılamamıştır.

“Bilgi” Arşivi

7 [2003 / 2] ▪ Fırat **Mollaer**. Türk Kolasının Düşündürdükleri: Bir Muhayyile mi Süreklilik mi ▪ Ş. **Güneş**. Global Kapitalizm Üzerine Bir Değerlendirme ▪ Ahmet Kemal **Bayram**. İktidar Çözümlerinde Bir Mihenk: Michel Foucault ▪ Muhittin **Ataman**. Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış ▪ Hakan **Demir** ve Mehmet **Karakütük**. Yerel Yönetimler ve Hizmette Yerellik ▪ H. İbrahim **Aydınlı**. Örgüt Kültürünün Yönetim Açısından Önemi ▪ Rana Özen **Kutanis**. Hamilik İlişkisinde Cinsiyetin Rolü: Bir Vak’a Çalışması ▪ Orhan **Batman**. Türkiye’de Profesyonel Turist Rehberlerinin Mesleki Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma

8 [2004 / 1] ▪ M. Kemal **Şan** ve İsmail **Hira**. “Modernlik ve Postmodernlik Bağlamında Tüketim Toplumu Kuramları ▪ Hamza **Ateş** ve Soner **Ünal**. Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat ▪ Cengiz **Sunay**. Mübaccel Kıray’ın Eserlerinde Kent ve Toplumsal Değişme ▪ Fırat **Mollaer**. Azerbaycan’da Demokrasi ve Geleceği Üzerine Bazı Gözlemler ▪ Muharrem **Es** ve Tuncay **Güloğlu**. Bilgi Toplumuna Geçişte Kentlileşme ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği ▪ Bayram **Çolakoğlu**. Avrupa Merkez Bankası’nın Para Politikası Stratejisi ve Teorik Temelleri ▪ Abdurrahman **Benli** ve Levent **Şahin**. İnsan Kaynakları Yönetiminde İşgören Bulma ve Seçme ▪ Zekeriya **Bingöl**. Akdeniz Bölgesinin Kültür ve İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi.

9 [2004 / 2] ▪ Kayhan **Delibaş**. İslam Fundamentalizminden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan *Islamophobia* Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi ▪ Zeki **Parlak**. Küreselleşme ve Çalışma Standartları ▪ Ahmet **Fidicioğlu**. Japonlaşmanın Getirdiği Örgütsel Bağımlılık ve Bu Bağımlılığın Kontrolü Açısından Japon Şirketlerinde İşgücü Seçimi ve Eğitimi ▪ Erhan **Birgili**, Hakan **Tunahan** ve Hasan **Demir**. 2001 Şubat Döviz Krizinin İşletmelerin Üretim ve Kârlılıklarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma.

10 [2005 / 1] ▪ Mahmut **Bilen**, M. Kemal **Şan** ve M. Kemal **Aydın**. Yoksulluk Sorunu Üzerine ▪ Hüseyin **Taştan**. Sources of Exchange Rate Fluctuations with an Application to Turkish Data ▪ Mehtap **Hisarcıklılar**. Gender Based Wage Differentials in Turkey ▪ Mehmet Fevzi **Bilgin**. ABD 2004 Başkanlık Seçimi ve Hıristiyan Sağın Yükselişi ▪ H. İbrahim **Aydınlı**. Örgütsel Öğrenme ve Oryantasyonları ▪ Nurcan **Turan**. Üretken Bir İstihdam Yaratılmasında Kooperatif İşletmelerinin Potansiyel Katkıları ▪ Rana Özen **Kutanis** ve Aydın **Yılmaz**. Belediye Hizmet Üretimlerinin Başarısında Dış Kaynaklardan Yaralanma.

11 [2005 / 2] ▪ Muhittin **Ataman** ve Cengizhan **Yıldırım**. Madalyonun İki Yüzü: Alttan ve Üstten Küreselleşme ▪ Burhanettin **Duran** ve İrfan **Haşlak**. AB Süreci ve Türk Demokrasisinin Konsolidasyonu ▪ Kemal **İnat**. Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Dönüşümü ▪ Cengiz **Sunay**. 1950'li Yıllarda Göç ve Toplumsal Değişme Olgusunun Türk Siyasal Hayatına Etkileri ▪ Recep **Akay**. Kültürel Kimlik ve Kültürlerarası İletişim ▪ M. Hulusi **Demir** ve Meltem **İnce**. Is SAP An Urbanization Project.

12 [2006 / 1] ▪ Atilla **Arkan**. İbn Haldun'un Felsefe Anlayışı ve Eleştirisi ▪ Ali **Balcı**. Roland Robertson, Küreselleşme ve Kültür ▪ Cengiz **Diñç**. Islamists, Secularization and Democracy ▪ Sezin **Aydemir**. Seçim Sistemlerinin Siyasal Hayattaki Etkileri ve Türkiye Örneği ▪ Hatice **Sarıaltın** ve Aydın **Yılmaz**. Örgüt Performansının Ölçülmesinde Güncel Yöntemler ▪ Nihal **Sütütemiz**. Hizmet Kalitesinin Boyutsal Analizi: Bankacılık ve Sağlık Sektörüne Yönelik Bir Araştırma ▪ Ahmet **Gülmez**. Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Arsa-Fiyat Değişmelerinin İncelenmesi.

13 [2006 / 2] ▪ Hakan **Poyraz**. Yolun Ahlakı ▪ Kenan **Çağan**. Sanat Sosyolojisinin İmkânına ve İnşasına Dair ▪ Köksal **Alver**. Edebiyat ve Kimlik ▪ Tamer **Akan**. Conceptualizing the Trans-nationalization Trends in Industrial Relations: Towards Open-System Framework ▪ Tuncay Kardaş. New Perspectives in Security Studies ▪ Serkan **Bayraktaroğlu** ve Yasemin **Özdemir**. İnsan Kaynakları Bilgi Sistemlerinin İki Yüzü.

14 [2007 / 1] ▪ Armağan **Öztürk**. Siyasi Kültür Bağlamında Türkiye’de Devlet - Sivil Toplum İlişkisi: Sendikacılık Örneği ▪ Serdar **Gülener**. Türk Siyaseti’nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi ▪ Ayça **Şimşek**. Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Maliye Politikaları: Latin Amerika Deneyimi ▪ Serpil **Döm**. Türkiye’de Finansal Serbestleşme Uygulamaları Analizi.

15 [2007 / 2] ▪ Sümeyra **Alpaslan** ve Rana Özen **Kutanis**. Bilimsel Bilgi Üretiminde Metaforların Rolü: Destek mi, Engel mi ▪ Ali **Ayata** ve Murat **Ercan**. Soğuk Savaş Sonrası Ortaya Çıkan Bölgesel Sorunlar Bağlamında Türkiye-ABD İlişkilerinin Kazandığı Yeni Boyutlar ▪ Kenan **Çağan**. Osmanlı Modernleşmesinde Bir Sapma Olarak ‘Bihruz Bey Sendromu’ ▪ Mehmet **Önal**. Hasan Âli Yücel’in Şiirleri ▪ **Dosya** (Mehmet Fevzi Bilgin, Fikret Çelik, Sevcan Çimen, Murat Yeşiltaş, Nebi Miş, Lütfi Özcan). Siyasal Liberalizm.

16 [2008 / 1] ▪ Ömer **Karaoğlu**. Akyiğitzade Musa ve İlm-i İktisat ▪ Sefer **Şener** ve Cüneyt **Kılıç**. Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yabancı Sermaye ▪ Hamza **Al**. Bitmeyen Senfoni: Türk Siyasal Krizi ▪ Mustafa Kemal **Şan**. Türkiye’de Sosyal Sermaye Kaybının Dini Görünümleri ▪ Koray **Gürpınar** ve Mehmet **Barca**. Türk Mobilya Sektörünün Uluslararası Rekabet Avantajının Yönetici Görüşleri Işığında Değerlendirilmesi.

17 [2008 / 2] ▪ Fatma Ülkü **Selçuk**. Sosyal Politika: Tarihsel Zorunluluk Yaklaşımı Yerine Liberalizmle Ortaklaşan Temellerden Alternatif Kuramsal İnşalara ▪ İlyas **Söğütlü**. İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset: Rasyonalist ve Ampirist Siyasetin Felsefi Temelleri ▪ Ertan **Efegil**. Türkiye’de Enerji Güvenliği ile Dış Ticaretin Dış Politika Oluşum Sürecine Etkileri ▪ Fatma **Yurttaş**. Kemalizm ve Demokrasi Üzerine Bir Değerlendirme ▪ Temel **Gürdal** ve Hakan **Yavuz**. AB Ülkelerinde Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Gelişimi: 1995-2007 Dönemi Türkiye’deki Gelişmelerle Karşılaştırmalı Analiz ▪ Emel **Çetinkaya**. Türkiye’de Gençlerin Kayıt Dışı İstihdamdaki Durumu.

18 [2009 / 1] ▪ Kemal İnat. Birleşme Sonrasında Almanya'nın Dış Politikası: 'Normalleşme'nin Son Adımları ▪ **Muhittin Ataman.** Interdependence and Diversification: A New Framework for Turkish Foreign Policy ▪ **Veyssel Ayhan.** Türkiye-Kuveyt İlişkileri: İşbirliği mi, Çatışma mı ▪ **Mehmet Dalar.** Fransız Karar Vericileri ve Kamuoyu Açısından Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliği ▪ **Sadık Ünay.** Küresel Bilgi Ekonomisi ve Stratejik Aktivizm: Uluslararası Eğilimler ve Türkiye Tecrübesi

19 [2009 / 2] ▪ Bedri Gencer. Sosyal Devletten Kerim Devlete ▪ **Şükrü Nişancı.** İttihat Terakki Politikalarında Pozitivizmin Etkisi ve Eleştirel Bir Yaklaşım ▪ **Fatih Demir.** Sivil-Asker İlişkilerinde Sivil Kontrol ▪ **Ertan Efgil.** Rationality Question of Turkey's Central Asia Policy.

20 [2009 Yaz] ▪ M. Kemal Aydın. Entelektüel Tavır ya da Kendi İnşa Ettiği Yol Üzerinde Yürümek ▪ **Adem Sağır** ve **Hasan Öztürk.** Sosyal Sermaye Bağlamında Tarihsel Bir Perspektif Kurgusu: Tocqueville ve Amerika'da Demokrasi Üzerine ▪ **Yüksel Bayraktar.** Borç Kısılcacında Türkiye Ekonomisine Tarihsel Bir Bakış: Borçlanma Üzerine Çıkarılacak Dersler ▪ **Zeynep Kaplan.** Avrupa Birliği'nde Çevre ve Ticaret Etkileşimi ▪ **Aziz Kutlar,** **Fehmi Bakırcı** ve **Fatih Yüksel** ▪ **Malmquist** Endekse Etkinlik Ölçümü: Belediyeler Üzerine Bir Uygulama.

21 [2010 Kış] ▪ Zeynel Abidin Kılınc. Yurttaşlık Ahlakı Olarak Sosyal Sermaye ▪ **Bünyamin Bezci.** Siyasetleştirilmiş Toplum ya da Halksız Cumhuriyet: Sosyal Demokrasinin CHP Pratiği ▪ **Muhittin Ataman,** **Veyssel Ayhan** ve **Mehmet Dalar.** Avrupa'nın Türkiye Algılaması: Türkiye'nin Avrupa Birliği İçin Anlamı ▪ **Süleyman Yaman Koçak** ve **Gülçin Yüksel.** Türk Kamu Yönetiminde Etik ve Kamu Görevlileri Etik Kurulu ▪ **Ahmet Özkiraz** ve **Cengiz Seyfikli.** Liderlik Davranışı ve İş Doymu: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hastanesinde Uygulamalı Bir Çalışma.

22 [2011 Yaz] ▪ M. Kemal Aydın ve **Kıvanç Aydınlar.** 'Emek-Değer' Teorisinden 'Fayda-Değer' Teorisine ▪ **Nurullah Altun** ve **Hakan Yavuz.**

Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkeleri İle Olan Dış Ticaretinin Yapısal, Sektörel ve Ürün Grupları İtibariyle Değerlendirilmesi: 1990-2009 Dönemi

- Fatma Yurttaş **Özcan**. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Muhalefet: İkinci Grup
- Nihat **Kurt**. Kent Hizmetlerinin Geleceğinde Kentsel Sorumluluklar ve Kent Kültürünün Geliştirilmesi Stratejileri
- Mirsad **Karic**. Social Cleavages, Conflict and Accommodation in Bosnian Political History from the Late 19th Century until the 1990s
- Yasemin **Özdemir** ve Rana Özen **Kutanis** ▪ Kariyer Devreleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Eğilimi Arasındaki İlişki: Bir Örnek Olay.

23 [2011 Kış] Türk Dış Politikası: Süreklilikler, Kopuşlar ve Yeniden İnşa ▪ Introduction: Tuncay **Kardaş** and Murat **Yeşiltaş**. The New Turkish Foreign Policy: Towards an Understanding ▪ Murat **Yeşiltaş** ve Ali **Balci**. 'AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita

- Hasan Basri **Yalçın**. Türkiye'nin 'Yeni' Dış Politika Eğilim ve Davranışları: Yapısal Realist Bir Okuma
- Nathaniel **Handy**. Turkey's Shifting Relations with its Middle East Neighbors during the Davutoğlu Era: History, Power and Policy
- Nabi **Al-Tikriti**. *Nasihatname-i Durust*: 'Measured Advice' for Turkish Foreign Policy in a Rapidly Changing World
- Jana **Jabbour**. The AKP's Foreign Policy towards the Middle East: Changes within continuity or rupture with past practices
- **Dosya Dışı**: Ali İhsan **Sarikoca**. Katılımcı Demokraside Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER) Örneği.

24 [2012 Yaz] Türkiye'de İslamcılığın Dönüşümü ▪ Bünyamin **Bezci** ve Nebi **Miş**. İslamcılığın Dönüşümünü Tartışmak: İslamcılığın Dört Hali ve Muhafazakârlaşmak

- Funda Güven **Derin**. İslami Özcülüğün Üç Ayrı Görüntüsü: Klasik, Kültürel ve Yeni-Özcüler
- Âdem **Bölükbaşı**. Yeni Çağın Yeni Dinî Formları Karşısında İslâmcılık
- Kahraman **Solmaz**. AK Parti'nin Keşkeci Okumasının İçkin Eleştirisi
- Vedat **Koçal**. 'Çevre'den 'Merkez'e Yönelim Bağlamında Türkiye'de Muhafazakârlığın Dönüşümü: Siyasal İslâmcılıktan Muhafazakâr Demokratlığa AK Parti Örneği
- Naomi Ramírez **Diaz**. The Syrian Muslim Brotherhood: Between the Burden of History and the Prospect of Political Change
- **Dosya Dışı**: M. Kemal **Aydın** ve Özlem **Aksoy** ▪ Finansal Krizler Üzerine Bir Değerlendirme
- Emel

Çetinkaya ve Sinem **Yıldırım**alp. ‘İnsana Yakıdır İş’ Bağlamında Türkiye İşgücü Piyasasında Kadınların Durumu.

25 [2012 Kış] Romantik Eğilimler ▪ Gisela **Imgrund**. Where Romanticism was Female ▪ Onur **Kabil**. Şiirden İdeal Tıpe: Romantik Bilim ▪ Fatma Berna **Yıldırım** ▪ Romantik Bir Mitos: Dilin Kökeni ▪ Elif **Ergün** ▪ Zorunluluğun Mekân Tutması: Rousseau Örneği ▪ Mehmet Cevat **Yıldırım**. Milliyetçiliğın Romantik Dönemi Üzerine Saptamalar ▪ **Dosya Dışı**: Fuat **Sekmen** ve Ünsal Ozan **Kahraman**. Is the Twin Deficits Hypothesis Valid in the case of Turkey ▪ Hacı Ahmet **Köse**. Ortadoğu’da Değışen Dengeler ve Türkiye’nin Konumu.

26 [2013 Yaz] Kuram ve Pratikte Kamu Politikaları ▪ Özer **Köseoğlu**. Meslek, Sanat ve Disiplin Olarak Kamu Politikası ▪ Can Umut **Ciner**. Fransa’da Kamu Politikası Analizi Disiplini ve Kamusal Eylem ▪ Sabrina **Kayıkcı**. Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Politikası Analizi ▪ Lütfi **Özcan** ve Abdülkadir **Aksoy**. Tanzimat Dönemi Taşra Politikalarının Cebel-i Lübnan Örneğinde Analizi ▪ **Dosya Dışı**: Hamza **Al**. Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kamu İç Denetim Sistemi: Hayaller ve Gerçekler.

27 [2013 Kış] Arap Baharı ve Yeni Ortadoğu ▪ Muzaffer Ercan **Yılmaz**. After Qaddafi: Building Peace in Libya ▪ Merve **Özen**. Mısır’da Sivil Toplumun Gelişiminde Meslek Birliklerinin Rolü ▪ Victor A. **Vicente**. Viral Voices: Revolutionary Song, Social Media, and Youth Culture in the Arab Spring ▪ Merve **İnce**. The Role of the Military in the Constitution-making Process as a part of Democratic Transition: *The Comparative Cases of Turkey and Egypt* ▪ İmad **El-Anis** and Ashraf **Hamed**. From Spring to Summer? Revolutionary Change in Tunisia, Egypt and Libya ▪ Muhidin **Mulalic**. Fostering of Civil Society by Muslim Women’s NGO-s in Bosnia and Herzegovina ▪ **Dosya Dışı**: Mustafa Hatipler. Uluslararası Para Fonu’nun Türkiye’nin Duyun-u Umumiye’si Ol(a)mayışının Nedenleri.

Yayın Koşulları ve Yazım Kılavuzu

1. Yayınlanmak üzere gönderilen metinlerin **iktisat, siyaset, sosyoloji, tarih ve felsefe** öncelikli olmak üzere genel olarak **sosyal bilimler** alanında [Türkçe veya İngilizce] yapılmış bilimsel ve özgün çalışmalar olması gerekmektedir.

2. Yaptığınız çalışmanın, daha önce **başka bir yerde yayınlanmamış** ve **yayınlanmak üzere gönderilmemiş** olması gerekmektedir. Metin, ‘editörler’ tarafından yapılan ilk değerlendirmenin ardından, hakem incelemesine sunulmaktadır. Hakem raporlarına göre [gerekliyorsa düzeltmeler yapıldıktan sonra] ‘yayın kurulu’, çalışmaların yayınlanıp yayınlanmayacağına karar vermektedir. Bu karar, yazara / yazarlara bilahare bildirilmektedir.

3. Düzeltme gerektiren çalışmaların en geç bir ay içinde düzeltilerek gönderilmeleri gerekmektedir. Geciken çalışmalar derginin bir sonraki sayısında yayınlanmak üzere bekletilir.

4. Yayınlanması uygun görülen veya görülmeyen tüm çalışmalar iade edilmez, yazarına / yazarlarına sadece bilgi verilir. Çalışmalar için yazarına / yazarlarına telif hakkı ödenmez.

5. Bilimsel kongrelere ve sempozyumlara bildiri olarak sunulmuş çalışmalar ve çeviriler yayınlanabilir.

6. Yazar / yazarlar çalışması ile birlikte, unvanını, görev yaptığı kurumu, haberleşme adresini, telefon numarasını ve e-posta adresini bildirmelidir.

7. Çalışma metni, A5 formatında, 1,25 satır aralığı ve *Times New Roman 11* punto fontu [dipnotlarda *Times New Roman 9* punto, ‘Türkçe ve İngilizce özetler’ ile ‘kaynakça’da *Times New Roman 10* punto] kullanılarak oluşturulmalıdır. Sayfa biçimlendirmesi şu şekilde olmalıdır:

Üstten 1,5

Alttan 0,5

Soldan 1,5

Sağdan 1,5

8. Atıflar, dipnot yerine, metin içinde parantez açılarak yapılmalıdır:

..... (Wallerstein, 2000: 195).

Polanyi (2000: 142) ileri sürmektedir.

▪ Makaleye atıf yapılmış ise, sayfa numarası belirtilmesine gerek yoktur:

..... (İnsel, 1991)

▪ Aynı bağlamda birden fazla kaynağa atıf yapılmış ise:

..... (Sönmez, 1998: 518; Kazgan, 1997: 122).

▪ Atıf yapılan çalışma iki yazarlı ise:

..... (Weis ve Hobson, 1999: 185)

▪ Atıf yapılan çalışma ikiden fazla yazar tarafından gerçekleştirilmiş ise:

..... (Amin ve diğerleri, 1994: 272).

9. Atıf yapılan bütün çalışmalar, metnin sonunda *Kaynakça* başlığı altında *alfabetik sıraya göre* dizilmelidir.

▪ Kitap için:

Amin, S. ve diğerleri (1994), *Düşük Yoğunluklu Demokrasi: Yeni Dünya Düzeni ve Politik Güçler* [Çeviri: Ahmet Fethi], İstanbul: Alan Yayıncılık.

Kazgan, Gülten (1997), *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul: Altın Kitaplar.

Sönmez, Sinan (1998), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, Ankara: İmge.

Wallerstein, Immanuel (2000), *Bildiğimiz Dünyanın Sonu* [Çeviri: Tuncay Birkan], İstanbul: Metis.

Weis L. ve J. M. Hobson (1999), *Devletler ve Ekonomik Kalkınma: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz* [Çeviri: Kıvanç Dündar], Ankara: Dost.

- Derleme / edite edilmiş bir kitaptaki makale ya da bölüm için:

Archer, M. (1990), “Human Agency and Social Structure: A Critique of Giddens” [(eds.) D. Held and J. B. Thompson (1990), **Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his Critiques**, Cambridge: Cambridge University Press] içinde: 73-84.

- Dergideki bir makale için:

İnsel, Ahmet (1991), “Siyasal Süreç Olarak İktisâdi Kalkınma”, **Birikim** (21), Ocak 1991: 12-23.

- Yayınlanmamış tezler için:

Yumuşak, İbrahim (2000), **Beşeri Sermaye Teorisi ve Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

10. Çalışmanın ‘özet’i ve ‘anahtar kelimeler’i, İngilizce ve Türkçe olarak, ayrı ayrı yazılmalıdır.

11. Dipnot bilgileri, metin içinde numara sırasıyla verilmelidir.

12. Yazı 20-25 sayfayı geçmemelidir.